T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU YÖNETİMİ VE SİYASET BİLİMİ (SİYASET BİLİMİ)

ANABİLİM DALI

İMPARATORLUKTAN CUMHURİYETE GEÇİŞ SÜRECİNDE DEVLET – SİVİL TOPLUM İLİŞKİSİ:

TÜRK OCAKLARI ÖRNEĞİ

Yüksek Lisans Tezi

İlbey Cemal Nuri ÖZDEMİRCİ

Ankara–2014

T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU YÖNETİMİ VE SİYASET (SİYASET BİLİMİ)

ANABİLİM DALI

İMPARATORLUKTAN CUMHURİYETE GEÇİŞ SÜRECİNDE DEVLET – SİVİL TOPLUM İLİŞKİSİ:

TÜRK OCAKLARI ÖRNEĞİ

Yüksek Lisans Tezi

İlbey Cemal Nuri ÖZDEMİRCİ

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Mehmet YETİŞ

Ankara–2014

JÜRİ İMZA SAYFASI

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. .(……/……/200…)

İlbey Cemal Nuri ÖZDEMİRCİ

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER i

GİRİŞ 1

1.SİVİL TOPLUM TEORİK ÇERÇEVE 1

1.1. Hegel'in Sivil Toplum Yaklaşımı 2

1.2. Marx'da Sivil Toplum 11

1.3. Gramsci'de Sivil Toplum 14

1.4. Sonuç 17

2. MODERN SİVİL TOPLUM YAKLAŞIMI 19

2.1. Tocqueville'in Sivil Toplum Yaklaşımı 19

2.2. Modern Sivil Toplum 22

3. OSMANLI İMPARATORLUĞU VE TÜRKİYE'DE SİVİL TOPLUM 26

3.1. Osmanlı İmparatorluğunda Sivil Toplum 28

3.1.1. Sınıf Mücadelesi Ekseninde Sivil Toplumu Açığa Çıkaran İşçi Hareketleri 32

3.1.2. İttihat ve Terakki Döneminin Sivil Toplum Hareketleri 34

3.2. Tek Parti Döneminin Sivil Toplum Hareketleri 38

3.2.1. Tek Parti Dönemi İşçi Hareketleri 40

BİRİNCİ BÖLÜM

İTTİHAT VE TERAKKİ DÖNEMİ DEVLET

SİVİL TOPLUM İLİŞKİSİ

1. İTTİHAT TERAKKİ DÖNEMİ DEVLETİN TARİHSEL OLUŞUMU..... 476

1.1. İttihat Terakki Cemiyetinin Kuruluşu ve Yapısı 476

1.2. 1908 İhtilali 51

1.3. İttihat Terakki ve İktidar Yapısı 532

1.4. İttihat Terakki Dönemi Cemiyet Hayatı ……..63

2. İTTİHAT TERAKKİ DÖNEMİ TÜRK OCAKLARI 7069

2.1. Türk Ocaklarının Ortaya Çıktığı Tarihsel Arka Plan 70

2.2. Ocakların Üzerinde Yükseldiği Düşünsel Yapı 787

2.3. Türk Ocaklarının Kuruluşu ve İlk Dönem Faaliyetleri 865

2.4. Türk Ocakları - İttihat Terakki İlişkisi 909

2.5. 1918 Nizamnamesi 954

İKİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ DEVLET

SİVİL TOPLUM İLİŞKİSİ

1. CUMHURİYET DÖNEMİ DEVLETİN TARİHSEL OLUŞUMU 976

1.1. Milli Mücadele Dönemi 976

1.2. Halk Fırkasının Kuruluşu 1154

1.3. Tek Parti İktidarının Oluşumu..... 1176

1.4. Muhalefetin Tasfiyesi..... 1286

1.5. Parti Devlet Bütünleşmesi 13332

2.TEK PARTİ DÖNEMİ TÜRK OCAKLARI 14544

2.1. Tek Parti Dönemi İktidar İle Türk Ocakları Arasındaki İlişkilerin Temeli 1465

2.2. Tek Parti Dönemi Türk Ocakları Faaliyetleri 1587

2.3. Tek Parti Dönemi Türk Ocakları Kurultayları 17170

2.4. Fırka – Ocak Bütünleşmesi 1876

2.5. Türk Ocaklarının Kapatılışı 19392

SONUÇ 2009

KAYNAKÇA 211

EKLER 221

ÖZET 239

ABSTRACT 240

GİRİŞ

1.SİVİL TOPLUM TEORİK ÇERÇEVE

Tarihsel arka planı göz önünde tutulduğunda sivil toplum; devlet içerisinden geliştirilen bir perspektife dayalı yaklaşımlardan türemiştir. Antik Yunan'da köklerini Aristoteles'in "koinonia politike" kavramsallaştırmasının, devlet ile özdeş bir konumlama noktasına denk düşen *polis* yaklaşımından alan sivil toplum terimi, toplumsal yaşamın teorize edilmesi bağlamında siyasal ve yönetimsel bir mana bütünlüğü içerisinde günümüze değin tartışılagelmiştir.[1] Sivil toplumun prelüdü olan bu yaklaşım daha sonra sözleşme kuramcılarının doğa durumu tasvirleri içinde tekrar açıklanmış[2] ve aydınlanma felsefesinden etkilenen düşünürlerin yaklaşımlarıyla tartışılmaya devam etmiştir.[3] Üretim ilişkileri ve toplumsal koşullar bağlamında feodaliteden kapitalizme evrilme sürecinde modern devlet kavramsallaştırmasının ortaya çıktığı XVIII. yy.'a denk düşen bu dönemden sonra sivil topluma yönelik kuramsal yaklaşımlar analitik düzlemde devlet ile ayrışarak yeniden ele alınmaya başlanmıştır. Sivil topluma yönelik bu kırılma momenti, kendi içinde devlete karşı

[1] Aristoteles'in siyasal topluma atıfla kullandığı "koinonia politike" yasalarla düzenlenmiş yurttaş statüsündeki bireylerin özgür ve eşit kabul edildiği düzeni ifade eder. Sivil toplumun üyesi olmakla devletin yurttaşı olmanın birbirine eş ve özdeş olduğu bu düzende devlet kendi yüce ve ahlaki amaçlarının tesisi için her alana müdahale edebilecek şekilde donatılmıştır. Keane, **John, Sivil Toplum ve Devlet Avrupa'da Yeni Yaklaşımlar**, çev. Ahmet Ç., Aksu B, v.d., Ankara, Yedi Kıta Yayınlar, 2004, ss. 31-48.

[2] XVIII. yy.'a dek devlet ile eş anlamlı olarak kullanılagelen sivil toplum kavramı bu dönemde doğa hukuku odaklı yaklaşımlarla Locke, Hobbes, Rousseau gibi düşünürlerce yeniden ele alınmıştır. Devlet-sivil toplum ayrımının nüvelerinin ortaya çıktığı bu dönem doğa durumundan çıkış sonrası oluşan ilişkilerle ilintili bir devlet formülasyonuna dayanır. Keane, 2004, s. 49. Bu sivil toplum anlayışında, doğa durumu tasviri devleti meşrulaştırırken, güvenlik, mülkiyet gibi hakların güvencesini teminat altına alabilmek için toplum, siyasal iktidar etrafında toplanmaktadır.

[3] Aydınlanmacı geleneğin etkilerini taşıyan bu süreçte devlet-sivil toplum dikotomisine yaklaşımda devlet sınırlandırılmaya başlanmıştır. Devlet-sivil toplum ilişkisinin despotizmle olan bağı üzerinden analiz edildiği bu dönemde dikotomik ayrışma da şekillenmeye başlamıştır. Ferguson'da sivil toplum ve (despotik) devlet arasında diyalektik bir ilişki bulunmaktadır: Despotizm kamusal tartışmayı gereksiz kılar, sivil toplum da despotizme giden yolu açar. Ferguson'a karşı bir görüş olarak devleti zorunlu kötülük olarak gören Thomas Paine ise, eşitliklerin ve özgürlüklerin, sivil toplum faaliyetinin kendiliğindenliğinin despotizmle sonuçlanacağı fikrinde değildir. Paine'de despotizm devlet faaliyetinin sonunda ortaya çıkar ve bu tehdidin yegâne panzehri sivil toplumdur. Keane, ss. 57-60.

salınımlı bir tarihsel seyir izlemektedir. Önce aydınlanmacı geleneğin etkisiyle birey odaklı bir toplumsal yaklaşımın devlet karşısında güçlendiği bu süreci Hegel tekrar devleti merkeze alarak analiz edecektir. Salınımın ilk evresi klasik liberalizm düşüncesi içinde çağdaş anlamda örgütsel alan olarak sivil toplum anlayışına giden hattın başlangıcını oluştururken, Hegel'in geliştirdiği otoriter ve totaliter devlet analizlerini mümkün kılan teorik yaklaşım, düşünürü sonralayan Marx ve Gramsci tarafından geliştirilerek sürmüştür. Sivil toplum-devlet ikiliğine yönelik salınımın ikinci evresi olarak ayrıştırdığımız Marx ve Gramsci'nin katkılarıyla şekillenen bu hat, Türkiye'de devletin kuramsal konumu ve sivil toplumla ilişkisi bağlamında bu tezin içeriğiyle gösterdiği tutarlılık nedeniyle tez konusuna yönelik teorik düzleme ilişkin çerçeve, bu hat istikametinde ele alınmaktadır.

1.1. Hegel'in Sivil Toplum Yaklaşımı

Hegel'in kuramsal çalışma alanı modern devletin sorunları temeline yerleşir. Devlet kuramına yönelik olarak Hegel'i önceleyen ekonomi politikçi yaklaşımlar spekülatif felsefeden uzaklaşan ilerlemeci bir tarihselcilik örüntüsü etrafında modern toplumu piyasa ilişkileri dolayımıyla tasvir ediyordu.[4] Atomize bireylerin ekonomik ilişkiler etrafında bir araya geldiği sivil toplum ile bu alandan uzaklaştırılmış yönetimsel faaliyetlerle ilgilenen devlet ikiliği üzerinden tesis edilen bu yaklaşım ve bu yaklaşımın dayanağını oluşturduğu modernite anlatısı, Hegel'in eleştirel görüşlerinin çıkış noktasını teşkil etmektedir. Hegel'e göre, bireyin kendi çıkarını maksimize etme eğilimiyle hareket ettiği, devletten azade bir sivil toplum içinde toplumsal çıkarların sağlandığı kolektif yaşamın yeniden üretimi mümkün gözükmüyordu. Ayrıca düşünürün "bürgerliche gemenshaft" kavramıyla ifade ettiği

[4] Keane, 2004, ss. 54-67.

sivil toplum, içinde barınan bu gerilimi nedeniyle toplumsal yaşama yönelik bir risk taşıyordu. Bu riskli durumun aşılması için Hegel'in sunduğu çözüm, felsefi düzeyde etik-politik bir toplum projesi olan "sittlichkeit" kavramsallaştırması oldu. Toplumsal ölçekte ahlaki bir yaşamın tesis edilmesini amaçlayan bu yaklaşım; bireyin objektif bir ahlaki gerçekliğin parçası olması halinde kendi mahiyet ve evrenselliğine ulaşabileceği inancına dayanır.[5] Düşünür bu ahlaki yaşamın yeniden üretimi için analitik bir sınıflandırmaya gider ve toplumu; aile, sivil toplum ve siyasal devlet şeklinde hiyerarşik bir şekilde üç kategoriye ayırır. Böylelikle Hegel'e kadar süregelen devlet-sivil toplum ikiliği, Hegel ile üçlü bir kategorizasyon içinde ele alınmış olur. Bu sınıflandırma, "evrensel devlet" momentinde toplumsal etik yaşamın kurulması için her biri kendi içinde oldukça karmaşık kurumsal yapılar barındıran ve birbirleri arasında da tekillikten, evrenselliğe doğru giden bir dolayım ilişkisinin ürünüdür. "Devletin bürgerleri (sivil yurttaşları) olarak bireyler, gayeleri kendi öz çıkarları olan özel şahıslardır. Bu gaye evrenselin dolayımıyla elde edildiğinden, evrensel onun gerçekleşmesinde bir vasıta olarak görünür. Şu halde bireyler, kendi gayelerine ancak bilgilerini, iradelerini ve eylemlerini evrensel bir tarzda belirledikleri ve kendilerini bu bütünü meydana getiren zincirin halkaları haline getirdikleri ölçüde ulaşabilirler."[6] Hegel'in anlam dünyası içinde kendini var edebilmek bakımından ancak evrenselliğin erdemi etrafında bir araya gelmiş toplumdan bahsedilebilir ki bu toplum da öznel çıkarları birleştirilmiş ve genelleştirilmiş bireylerin toplamını verir. Etik yaşam bu koşullar altında mevcut olabilecektir. Bireyden evrensele ve tekilden tümele seyreden bu süreç içinde sivil toplum, düşünürün kategorik analizi bağlamında ortaya konulabilir. Hegel tekilliğin

[5] Hegel, George, W. F., **Hukuk Felsefesinin Prensipleri**, çev. Cenap Karakaya, İstanbul, Sosyal Yayınları, 2006, s. 143.
[6] Ibid, s. 162.

başlangıcını bireyler arası doğal birlik momenti olan aile ile tasvir eder. Ona göre evlilik objektif ahlak düşüncesinin dolayıma girmemiş, ilk ve yalın durumudur.[7] Hegel'in tasarımının ikinci momenti bireyler arası karşılıklı ihtiyaçlardan doğan ilişkilerin ortaya çıktığı sivil toplumdur. Kendi şahsi gayesinin objesi halindeki somut birey, gereksinimler, zorunluluk ve keyfilik hallerinin karışımı olarak sivil toplumun ilk prensibidir.[8] Burada ailedeki dolayımsız ve ilişkisiz alanın dışında daha geniş bir yapı ortaya çıkar. Hegel'e göre bu yapı kendi içinde ihtiyaçların belirlenmesi ve tatmin edilmesi doğrultusunda, sübjektif tercihleri ortaya çıkardığı ve ihtiyaçlardan kaynaklanan sürekli ve keyfi olarak yeni arzular doğurduğu için tehlikelidir, üstelik sivil toplum, fiziksel ve ahlaki yozlaşmaya yol açabilecek bir potansiyel de taşır.[9] İşte toplumsal ahlaki yaşamın tesisine yönelik olarak taşıdığı bu risklerden dolayıdır ki sivil toplum kendi haline bırakılamaz. Toplumsal rolleri önceden belirleyen daha üst bir erdemlilik dolayımıyla evrensel momente ulaşılabilir. Hegel'in tasarımında evrensellik aile ve sivil toplum momentlerinden geçerek politik devlet* uğrağında dolayımlanır. Düşünüre göre, içinde bu ahlaki yozlaşma potansiyelini barındıran sivil toplumun kendi haline bırakılarak bir üst dolayım kertesinden bağımsız gelişmesi, devletleri yıkıcı temel bir unsurdur.[10] Bu nedenle sivil toplum etik yaşamın tesisi için denetlenmeli ve düzenlenmelidir. Bu denetimi

[7] Ibid, s. 154.
[8] Ibid, s. 159.
[9] Ibid, s. 160.
*Hegel toplumu üç moment üzerinden açıkladığı yaklaşımında, bir dolayım uğrağı olarak politik devlet ifadesini kullanırken etik yaşamın var olacağı nihai kertede aile, sivil toplum ve politik devleti kapsayan entegral devleti işaret etmektedir. Metinde momente atıf yapmak için politik devlet ifadesi kullanılırken, etik yaşamın açığa çıktığı soyutlama düzeyini karşılamak için devlet kullanılmıştır.
[10] Ibid, s. 160.

sağlayacak olan moment ise politik devlettir zira Hegel'e göre devlet; "objektif ahlak idesinin fiil halindeki realitesidir".[11]

Hegel sivil toplumu, *Hukuk Felsefesinin Prensipleri'nde* içinde barındırdığı üç uğrak üzerinden tanımlar. Buna göre ilk olarak bireylerin birbirleri arasındaki ihtiyaçlarının tatminini gerçekleştirdikleri "gereksinimler sistemi", ikinci olarak bu sistemi evrensel olarak güvence altında tutan "yargı gücü" ve son olarak da özel menfaatlerin "kamu yönetimi ve korporasyonlar" dolayımıyla toplumun genel menfaatleri haline getirilmesi Hegel'in teorisinde sivil toplumu ifade eder.[12] Hegel sittlichkeit kavramsallaştırması paralelinde sivil topluma yüklediği anlam itibariyle kendinden önceki yaklaşımlardan iki açıdan ayrılmıştır. İlk olarak sivil toplumun piyasa ilişkilerinden ibaret bir alan olmadığını, bu alanın aile ile devlet momentleri arasındaki tüm ilişkileri kapsadığını ve ikinci olarak da sivil toplumun devlet müdahalesinden azade özerk bir moment olarak kabul edilemeyeceğini benimsemiştir. Düşünürün bu yaklaşımı sivil toplumu; tüm kişisel çıkarların birbiriyle çatışma halinde olduğu bir savaş alanına benzetmesinden çıkarılabilir.[13] Bu yaklaşım bağlamında sivil toplum alanının ekonomik ilişkileri kapsayan ama ona özdeşlikle sınırlı tutulmayan ölçüde genişletilmesi, toplumsal yaşama yönelik olarak sivil toplumun önemini de pekiştirmektedir. Ayrıca bu momentin kendi içinde taşıdığı yıkıcı potansiyel de hatırda tutulduğunda sivil toplum daha üst bir evrensellik realitesiyle dolayımlanmalıdır. Böylece Hegel'in kuramsal yaklaşımında sivil toplum, devletin müdahalesine açık, kendi haline bırakılamayacak bir tikellikler alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yaklaşımıyla Hegel, modernitenin sarstığı devlet-

[11] Ibid, s. 199.
[12] Ibid, s. 163.
[13] Ibid, s. 237.

sivil toplum dikotomisini, sivil toplum karşısında devlete, etik yaşama ulaşma doğrultusunda görevler yükleyerek aşmayı hedeflemiştir.

Hegel'in devleti, yıkıcı nitelikte riskler barındırdığını ön varsaydığı sivil toplumun, etik yaşama ulaşabilmesi için ne şekilde dolayımlanacağı, düşünürün yukarıda değinilen üç uğrak üzerinden tanımladığı kurumsal formülasyonu ile izah edilmeye çalışılmıştır. İlk moment olan gereksinimler sistemi Hegel'in yaklaşımında iki boyutlu bir dolayım sürecine işaret eder. İlk anda piyasa ilişkilerine atıf yapan kavram, etik yaşama ulaşma bağlamında, bu ilişkilerin mahiyetine yönelik değişimleri hedefleyen niteliği sayesinde Hegel'i önceleyen yaklaşımların ekonomik ilişkilere dair konumundan farklılaşır. Çünkü gereksinimler sisteminde ortaya çıkan ilişkiler özleri itibariyle sübjektif çıkarlara dayalı olsalar da düşünürün "müdrike" lafzıyla ifade ettiği şekilde bu ilişkiler genelin çıkarlarını gözetecek şekilde evrensellikle dolayımlanırlar.[14] Burada kullanılan müdrike kelimesi de gereksinimler sistemi içinde bireyin karşısında genel çıkarları idrak eden ve kollayan bir kuvvete yani politik devlete işaret eder.

Hegel'in analitik düzeyde sivil toplum alanına yönelik geniş yaklaşımı özellikle mülkiyet ilişkileri bağlamında hukuku da kapsamaktadır. Düşünür hukuku var oluşu itibariyle objektif olarak kodlamaktadır.[15] Böylelikle sübjektif bireyler arasındaki ilişkileri düzenleyecek objektif yani evrensel bir dolayım aracı olarak hukuk, sivil toplum içerisinde ortaya çıkar. Bu momentte bireyin sahip olduğu bireysel ve soyut haklar yerlerini toplumun geneli tarafından tanınıp, kabul edilmiş kanunlara bırakır

[14] Ibid, s. 164.
[15] Ibid, s. 174.

ve böylelikle ilişkilerin evrensel bir irade etrafında gerçekleşmesi sağlanmış olur.[16] Hegel'in bu yaklaşımı doğrultusunda sivil toplum alanında atomize bireyler arasındaki ilişkiler evrensel normlar ekseninde düzenlenerek, üretime yönelik emek ve faaliyetler dolayımlanmış olur.

Sivil toplumun barındırdığı üçüncü moment ise bize bireylerin örgütlenerek tekillikten sıyrılmasına yönelik kurumsal modeli yani kamu yönetimi ve korporasyonları verir. Hegel'e göre sivil toplum, sübjektif ihtiyaçların tatminini sağlayamaya çalışan bireylerden mürekkep olduğu için bunu başaramayan bireyi sefalete sürükleyebilecek bir iç diyalektiğe sahiptir.[17] Kamu yönetimi bu sefaletin çözümü söz konusu olduğunda zuhur eder. Hegel'in sivil toplum içinde kamu yönetimine biçtiği rol; bu alan içinde bireylerin sübjektif amaç ve menfaatlerinin genel ölçekte himayesini üstlenecek ve onların çıkarlarını toplumun çıkarlarıyla uzlaştıracak bir kurumlar dizisi oluşturmaktır.[18] Burada bireyin eylemlerinin evrensel ideye uygun şekilde ortaya çıkması hedeflenmektedir. Bunu sağlayacak olansa kamu yönetiminin kurumlarıdır. Bu noktada evrensellik ereğine ulaşabilmek için Hegel objektif ahlak ile sivil toplumun kaynaştırılmasını gerekli görür ve bu görevi korporasyonların üstlenebileceğini düşünür.[19] Merkezi yönetim çeperleri arasında var olan mesleki örgütlenmeler olarak düşünebileceğimiz korporasyonların faaliyet alanı söz konusu olduğunda düşünürün sınıf analizi ile karşı karşıya kalırız. Hegel bu analizi yaparken, sivil toplum içinde mülksüzlüğü göz ardı ederek – bu eksiği Marx kapatacaktır – üçlü bir kategorizasyona gider. İlk iki kategoriyi teşkil eden tarımcı (kendinde) ve sivil hizmet sınıflarının (kendi için) evrenselliğe ulaştığını düşünen

[16] Ibid, s. 179.
[17] Ibid, ss. 192, 193.
[18] Ibid, s. 195.
[19] Ibid, s. 195.

Hegel korporasyonlar dolayımıyla diğer kategori olan sanayi sınıfının evrenselliğe yöneltilebileceğini savunur.[20] Bireysel menfaatleri doğrultusunda hareket eden bireylerin ortak çıkarlar etrafında bir araya gelerek dernekleşmesi, faaliyetlerin kolektif bir gayeye yönlendirilmesini sağladığı için sübjektiflikten evrenselliğe yönelen bir dolayım sağlar.

Hegel'in amacı objektif ahlaklılığı felsefi olarak toplumsal yaşamın tamamına yayabilmektir. Bu doğrultuda bireyin gelişimi ve ilişkiselliği bağlamında ilk aşamayı dolayımsızlığın hâkim olduğu aile teşkil eder. Daha sonra birey sivil toplum momentinden geçerek menfaatlerini genel çıkarlara denk düşüreceği kanunlarla düzenlenmiş kurumsal ilişkiler ağı içerisinde dolayımlanarak devlete varır. Böylelikle birey devlet çatısı altında hüküm süren etik yaşam içerisinde kendi evrenselliğini bulur. Bu tez çalışması bakımından Hegel'in teorisinde üzerinde durduğumuz asıl mesele, düşünürün sübjektif bireyden, evrensel objektifliğin realitesine giden süreçte geliştirdiği devlet eksenli anlayış ve bu anlayış etrafında devlet ile halk arasındaki ilişkilerin sivil toplum dolayısıyla dizginlenip, dönüştürülme biçimidir. Hegel'de sivil toplumun kurumsal görünümü, devletin halk üzerinde denetim sağlama, halkı eğitme ve egemenin çıkarlarıyla örtüştürme işlevlerinin açığa çıktığı alan olarak ifade edilebilir.

Bu noktada sivil toplumun kurumsal yapısını analiz edebilmek için düşünürün halka yönelik yaklaşımı önem kazanmaktadır. "Halk kelimesi devletin üyesi olan bireylerin (yurttaşlar) özel bir kesimini ifade ediyorsa, olsa olsa bunların ne istediğini bilmeyen kesimini ifade eder".[21] Düşünürün halkın özel kesiminden kast ettiği,

[20] Ibid, s. 195.
[21] Ibid, s. 301.

dolayım ilişkilerine girmemiş sübjektif düşünce sahipleridir. Zira Hegel'in anlam dünyasında somut bireyin kendini cinsi bir varlık olmanın ötesinde soyut yurttaş olarak var etmesi -ki bu var oluş politik alana denk düşer- ancak dolayım aracı olan kurumlar içerisinden geçerek mümkün olabilir. Çünkü Hegel'e göre birey, objektif düşünceye yönelik kavrayışı bir korporasyon yahut komün üyesi olarak gerçekleştirebilir ve herkes bu dönüştürücü, denetleyici ve eğitici kurumlardan geçerek evrenselliğe ulaşmış olur.[22] Düşünür bu görüşünü paylaştığı satırın bir üstünde de kendi kuramsal yaklaşımı içerisindeki yönetim anlayışına yönelik görüşlerini ortaya koyar ve herkesin devlet işlerine karışabilmesi fikrinin sağduyudan uzak bir varsayım olduğunu dile getirir.[23] Bu yaklaşımdan yola çıkılarak, Hegel'in idealize ettiği yönetim şeklinin monarşiye yakınsayan bir idari tasavvura denk düştüğü söylenebilir.[24] Dikotomik ilişki içerisinde devleti öne çıkaran eğilimi ile bu yaklaşım bir arada değerlendirildiğinde düşünürün, otoriter bir devlet erki etrafında inşa olan kurumsal yapılara dayalı bir model üzerinden toplumu şekillendirmeye yönelik bir yönetim biçimini idealize ettiği çıkarsanabilir. Öyleyse toplumu, devlette hüküm sürecek etik yaşama ulaştırmakla görevli aracı kurumlar nelerdir? Mesleki örgütlenmeye yönelik kurumsal yapının korporasyonlar dolayımıyla sağlandığından yukarıda bahsedilmişti. Bireyin devletle olan ilişkisinin doğrudan olamayacağı düşünürün evrensellik bağlamında ortaya koyduğu dolayımlama mekanizması ile anlaşılabilir. Mesleki anlamda devlet karşısında bireyin haklarını güvence altına alan kurum olarak korporasyonlar öne çıkar. Gerekli kabiliyete sahip olan, kendi çalışma alanı içinde çıkarlarını kollayan kişilerden oluşan korporasyonlar, üyelerine gerekli eğitimleri veren ve onların kişisel değerlerini ispatlamaları için üyelik bağlarının

[22] Ibid, s. 249.
[23] Ibid, s. 249.
[24] Hegel'in yöneticiyi ifade etmek için kullandığı "monark" tabiri için bknz: Ibid, s. 237.

bulunmasının yeterli olduğu kurumsal yapılardır.[25] Hegel, bireyin mesleki anlamda ve üretim ilişkileri doğrultusunda toplum içinde var oluşunun temel koşulu konumunda bulunan korporasyonlara üye olmayanların, mesleki şeref ve haysiyetlerinin de söz konusu olamayacağını düşünür.[26] Kısaca korporasyonlar bireyin var olduğunun ispatı niteliğindeki kurumlar olarak ortaya çıkar.

Hegel toplumsal örgütlenmeleri ifade etmek için ayrıca "stande" kavramını da kullanır. Korporasyon ve standların temel amacı, devletin evrensel çıkarlarının korunabilmesi için, bireysel menfaatlerin bu evrensel menfaatlere tabi kılınmasından geçer.[27] Hegel'in anlayışında standlar ikili bir içerik taşır. Kendi içinde sınıf ve zümre ya da meclis olarak ifade edebileceğimiz bu ikilik, örgütlenmenin iki farklı kategorik düzeye denk düşmesinden kaynaklanır. Sivil toplum içindeki örgütlenmeler sınıf kavramıyla karşılanırken, devlet tarafından siyasal gruplar olarak tanınmış sınıflar için de zümre ya da meclis kavramları uygun düşer ancak Hegel bu ayrışmanın anlam düzeyinde pek de gerekli olmadığını sınıflar ile zümrelerin ilişkili olduğunu ima etmektedir.[28] Tıpkı mesleki ilişkilerde öne çıkan korporasyonlar gibi standlar da diğer toplumsal ilişki kategorilerinde devlet ile halk arasında tikelliğin evrenselliğe ulaşmasına aracılık ederler.[29] Bir dolayım enstrümanı olarak kurumlaşan standların bu aracı konumu iki boyutludur. Standlar halk ile devlet arasında yer alarak hem halkı tikel bir yığın – agregat- olmaktan kurtarır hem de halkın devlete karşı başkaldırma riskini önlemiş olur.[30] Kısaca standlar, atomize bireyin sübjektif düşünceden sıyrılarak devlet momentinde evrenselliğe ulaşmasını hedefleyen,

[25] Ibid, s. 196.
[26] Ibid, s. 197.
[27] Ibid, ss. 236, 237.
[28] Ibid, s. 246.
[29] Ibid, s. 244.
[30] Ibid, s. 245.

toplumu dönüştürücü aracı kurumsal mekanizmalar olarak Hegel'in kuramındaki yerini alır. Bu minvalde Hegel'de sivil toplum, piyasa ilişkilerini kapsayan ve aşan toplumsallık alanı olarak bu aşılmanın devlet denetim, kontrol ve düzenlemesindeki örgütlenmelerle sağlanarak, toplumu evrensel olana yani devlet momentine ulaştıracak olsn dolayımlama alanı biçiminde düşünülebilir.

1.2. Marx'da Sivil Toplum

Hegel'in düşünce biçimine yönelik olarak geliştirdiği eleştirel yaklaşım üzerinden devlet-sivil toplum dikotomisini analiz eden Marx, kimi noktalarda hegelyen yaklaşımı benimsemekle beraber belirlenimcilik bağlamında geliştirdiği yapı analizi ekseninde düşünürden temel bir noktada ayrışmış olur. Hegel'in devlet merkezli yaklaşımı karşısında dikotomik ilişkiyi devam ettirmekle beraber Marx dikkatini belirlenim üzerinden sivil toplum alanına doğru yoğunlaştırır. Zira Marx'ın ana inceleme nesnesi; sınıf ve buradan türeyen sınıf çatışmalarıdır ve düşünür tarihteki tüm çatışmaları sınıf mücadeleleri üzerinden okuyarak sınıf çatışmalarını, tarihin motoru olarak imler. Böylelikle de Hegel'in devlet odaklı yaklaşımını tersine çevirerek tarihin gerçek sahnesi olduğunu öne sürdüğü sivil toplumu öne çıkarır.[31] Bunun sonucu olarak Hegel'in evrensel devlet momentine erişmek için dolayımlanması gerektiğini düşündüğü türev konumundaki sivil toplum yaklaşımının karşısına, ekonomik ilişkilerden oluşan ve sınıf mücadelesinin yaşandığı devletin oluşumunu ilk kertede belirleyen bir sivil toplum yaklaşımı konmuş olur.[32] Marx

[31] Engels Friedrich, Marx, Karl, **Alman İdeolojisi**. çev. Sevim Belli, Ankara, Sol yayınları, 1992, s. 58.

[32] Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i adlı eserinde Marx, Bonapartist devleti analiz ederken hem otoriter devlet yapısının sivil toplum üzerindeki kontrol edici konumuna işaret eder hem de devletin sivil toplum üzerinde böyle bir güç edinebileceğini söyleyerek yapı analizindeki belirlenim ilişkisinin karşılıklılığına da işaret etmiş olur; "Yürütmenin, 1,5 milyondan büyük bir memurlar ordusunu emrinde bulundurduğu, dolayısıyla çıkarların ve geçim olanaklarının muazzam bir kitlesini, sürekli

yapı analiziyle, Hegel'in köksüz bıraktığını düşündüğü devleti, sivil toplum içindeki ekonomik ilişkilerden türeyen bir üst yapı olarak konumlandırır. Çünkü Marx'ın yaklaşımına göre sivil toplum içindeki bireyleri bir arada tutan, bireyin sahip olduğu bizatihi insan olmasından doğan zorunluluklar ve menfaatlere denk düşen, siyasal olmayan yaşamdır ve dolayısıyla sivil toplumu bir arada tutan devlet değil bu alanın kendi dinamikleridir.[33]

İki düşünürün hemfikir olduğu temel mesele ise devlet - sivil toplum ikiliğinin oluşumudur. Antik Yunan ve feodal yönetim biçimlerinin genelinde bireyin yurttaş olarak var oluşunun sivil toplum ile siyasal toplumun birbiriyle örtüştüğü bir düzlemde gerçekleştiğini savunan iki düşünür için de somut birey ile soyut yurttaş arasındaki ayrışma, kapitalizm sonrası modern devlette değişen üretim ilişkilerinin bir uzantısıdır. Bu noktadan sonra Hegel, devleti etik yaşamın tesis edildiği bir alan olarak konumlandırırken, Marx'ın anlam dünyasında devlet, sınıf egemenliğinin bir aracı haline dönüşür ve sınıf ilişkilerinin yaşandığı alan olarak sivil toplum ön plana çıkmış olur. Düşünür *Alman İdeolojisinde* sivil toplumu; bireyler arasındaki maddi ilişkilerin toplamı olarak tüm ticari ve sınai yaşam şeklinde tarif eder.[34] Bunun sonucunda Hegel evrensellik alanı olarak kendinde nesne devletin şekillendirdiği sivil topluma varırken, Marx üretim ilişkilerinin üzerinde şekillenen bir devlet sistematize eder ve bu ilişki bir kere kurulduktan sonra karşılıklı belirlenim içerisinde yapı analizi yeniden ve yeniden diyalektik olarak şekillenir. Marx vardığı bu noktada

---

olarak mutlak bağımlılığı altında tuttuğu; devletin, en geniş varlık belirtilerinden en ufacık devinimlerine kadar, en genel varlık biçimlerinden, bireylerin en özel yaşamlarına kadar sivil toplumu sımsıkı sardığı, denetlediği, düzenleştirdiği gözetim ve vesayet altında tuttuğu; bu asalak yapının, en olağanüstü bir merkezleşme yardımıyla, benzerlerini ancak toplumsal gövdenin mutlak bağımlılığında, bağlantısız biçimsizliğinde bulan her yerde bulunma, her şeyi bilme ve daha hızlı bir devinim yeteneği ve esneklik kazandığı Fransa gibi bir ülkede…" Marx, Karl, **Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i,** çev. Erkin Özalp, İstanbul, Yazılama Yayınevi, 2009, s. 14.

[33] Engels Friedrich, Marx, Karl, **Kutsal Aile**, çev. Kenan Somer, Ankara, Sol Yayınları, 2003, s. 120.

[34] Engels Friedrich, Marx, Karl, 1976, s. 127.

kapitalist ilişkiler ağı içerisinde gelişen modern devletin köklerindeki üretim ilişkilerinin burjuva sınıfı egemenliğinin tezahürü olduğunu ortaya koyar. Sınıf mücadelesinin alanı olarak imlediği sivil toplum da böylece son kertede burjuva toplum olarak ortaya çıkmış olur.

Marx devleti sınıf egemenliğinin bir aracı olarak konumlandırarak, Hegel'in devlete yüklediği toplumu dönüştürücü pozitif anlamın tam zıttı bir noktada durur. Hegelyen devlet kuramında toplum, sivil alan içerisindeki aracı kurumlar vasıtasıyla dönüştürülürken, Marx bu kurumları üst yapıya taşıyarak devletin, egemen sınıf çıkarlarına yönelik baskı araçları olarak konumlandırır. Böylelikle Marx sivil toplum alanını, buradan devletin baskı fonksiyonu güden araçlarını kovarak Hegel'e nisbetle daha dar bir hat üzerinden okumuş ve ekonomik ilişki örüntüleri etrafında tanımlamış olur. Ancak bu Marx'ın kavrama yönelik bir indirgeme anlamı atfettiği sonucu taşımamalıdır. Çünkü Marx bireyin atomize yapısını veri kabul eden ve bu atomize kişilerden mürekkep bir sivil toplum kavramsallaştırmasına varan düşünce yaklaşımlarına karşı, herkesi kapsayan karşılıklı bir bağımlılık alanı olarak sivil toplumu imler.[35] Marx'ın yaklaşımında sivil toplum, sınıfsal egemenliğin kaynağını teşkil eden üretim ilişkilerinin gerçekleştiği yer olması itibariyle aşılması gereken bir momenttir. Bu aşılma da dışarıdan olacaktır zira Marx'ın sivil toplumu, burjuva toplum olarak kodlamasının bir anlamı vardır. Mülkiyet ilişkileri örüntüsü etrafında şekillenen bu alan mülksüzlerin yok sayıldığı bir toplumsal düzleme denk düşmektedir. Mevcut devlet düzeninin de bu mülksüzleri dışlayan, ekonomik ilişkilerin cereyan ettiği alan olan bu sivil toplum üzerinde inşa olduğu göz önünde tutulduğunda bu alana dışarıdan yani mülksüz sınıflardan gelen devrimsel bir

[35] Thomas, Paul, **Marx ve Anarşistler**, çev. Devrim Evci, Ankara, Ütopya Yayınevi, 2000, s. 89.

müdahale ile bu sivil toplum/yapı yıkıma uğratılmalıdır. Bu nedenle Marx, kuramında siyasal toplumla bir uzlaşı zemini aramaya değil hem sivil toplumu hem de siyasal toplumu yıkacak bir sınıfsal teori geliştirmeye yönelmiştir. Onun piyasaya yönelik eleştirileri, sivil toplumun da eleştirisidir ve nihai hedefi olan devletin aşılması yine –burjuva- sivil toplumun da aşılmasını beraberinde getirir.

Marx ile Hegel arasındaki ayrışmaları hem sivil toplum ile siyasal alan arasındaki ilişkiler bağlamında hem de bu sivil alanın örgütsel yapısı hususunda yeniden ele alarak bu yaklaşımlara teorik bir açılım katacak olan kişi ise Antonio Gramsci'dir.

1.3. Gramsci'de Sivil Toplum

Gramsci devlet ile sivil toplum arasındaki dikotomik ilişkiye yönelik teorisinde, devlet iktidarını açıklarken bu erkin dayanağının salt şiddet tekeli üzerinden tesis edilemeyeceği noktasından hareket eder. Onun yaklaşımında iktidar; toplumun genelini kontrol altında tutabilmek için zor ve rızanın bir arada var olduğu kertede ortaya çıkar. Devletin zor aygıtı olarak, şiddet tekelini açığa çıkaran kurumsal yapılanmalar işaret edilebilir. Bu çalışma bakımından üzerinde durulacak olan husus ise Gramsci'nin, iktidarın bağımlı sınıflar üzerindeki rıza nosyonunu tesis etme biçimine yönelik analizidir. Düşünürün yaklaşımında bu noktada sivil toplum, iktidarın hegemonya alanı olarak açığa çıkar.

Gramsci'nin sivil topluma yönelik kavramsallaştırması, Marx'ın yapı analizinden hareket ederek ortaya koyduğu "tarihsel blok" yaklaşımı çerçevesinde ifade edilebilir. Tarihsel blok kavramsallaştırması yapısal ve üst yapısal her iki öğeyi de

içeren, tarihsel bir durumun bütünlüğünü ifade etmektedir.[36] İktidarın topluma nüfuz edişini analiz eden düşünür, yapı ile üst yapı arasındaki ilişkileri incelerken Marx'a belli ölçüde sadık kalarak yapıyı üretim ilişkileri olarak imler. Gramsci'nin üst yapı yaklaşımı ise Marx'tan ayrıştığı yerdir. Düşünüre göre üst yapı; çelişkili, karmaşık ve uyumsuz momentlerden oluşan üretim ilişkilerinin yansıdığı uzamdır.[37] Bu yaklaşımda yapısal kerte toplumun tüm üretim ilişkilerini kapsayan bir çerçevede ele alırken, üst yapı ise çelişkili, karmaşık ve uyumsuz momentler olarak sivil toplum ile politik toplumun bir arada olduğu alandır.[38] Gramsci sivil toplumu yapıdan üst yapıya taşır ve ekonomik ilişkilerin yaşandığı bir uğrak olarak değil, örgütlenmelerin ortaya çıktığı hegemonya alanı olarak tanımlar. Düşünüre göre sivil toplum; egemen sınıfın hegemonik üstünlüğünün öne çıktığı "özel" diye nitelenen örgütlenme alanıdır.[39] Üst yapıda sivil toplumun karşısına denk düşen ve onunla çelişkili ve uzlaşmaz bir konumda yer alan politik toplum ise devletin egemenliğinin bürokratik dayanağını tesis ettiği uğrak olarak karşımıza çıkar.

Gramsci'nin tarihsel blok kavramsallaştırmasıyla ifade ettiği iktidar kavrayışı iki boyutlu bir üst yapısal yaklaşıma sahiptir. İktidarın oluşumunu analiz etmeye yönelik bir kavrayış olarak düşünürün ortaya koyduğu bu üst yapısal kerte, sivil ve politik toplumun toplamı olarak devleti ve onun egemenliğini ifade eder. Devletin zor aygıtı olarak iktidarın tahakkümünü sağlayan politik toplum ile toplumsal rızayı tesis eden hegemonik sivil toplumun diyalektik kavranışıdır bu. Devlet egemen sınıfın, kendi egemenliğini korurken bir yandan da yönetimi altındakilerin etkin rızasını da aldığı

[36] Keane, 2004, s. 112
[37] Gramsci, Antonio, **Prison Notebooks**, çev. Quintin Hoare, Geoffrey Smith, New York, International Publishers, 2003, s. 366
[38] Ibid, s. 12.
[39] Ibid, s. 12.

teorik ve pratik etkinlikler bütünlüğüdür.[40] Gramsci'nin anlam dünyasında devlet egemenliği tek başına baskıya ya da rızaya dayalı olarak şekillenemez. Zor ile korunan hegemonyanın bileşkesi devleti ifade edebilir. Gramsci' de sivil toplum bu zorlama zırhına dayalı hegemonyanın tesis edildiği momenttir. Bu yaklaşım içinde devlet yani politik toplum yönetme ve zorlama aygıtından oluşurken, sivil toplum kültür ve ikna işlevinden oluşmaktadır.[41] Gramsci için sivil toplum; üretim ilişkilerini değil, ideolojik-kültürel ilişkileri; ticari ve sınai yaşamı değil, tinsel ve düşüncel yaşamı içermektedir.[42] Bağımlı sınıflar üzerindeki hegemonik iktidar olarak rıza, Hegel'e yakın bir anlayış etrafında şekillenir. Bu yakınlık Gramsci'nin iktidarı, egemen sınıfın çıkarlarını tüm topluma yayarak geniş halk yığınlarını bu egemen sınıfın menfaatleri ile uzlaştıran eğitsel, hegemonik ve ekonomik boyutlar taşıyan işlevler yüklediği etik devlet yaklaşımı çerçevesinde tanımlamasından kaynaklanmaktadır.[43] Egemen sınıfın iktidarını kitlelere yaygınlaştırması, zor niteliği taşıyan disipline edici mahkeme gibi araçlarla gerçekleştiği gibi bir yandan da rızaya dayalı eğitsel işlevler taşıyan okullarla sağlanır. Bu egemen sınıfın devlet dışındaki hegemonik aygıtları Gramsci'nin sivil toplum olarak tarif ettiği alana denk düşer. Bu noktada egemen sınıfın iktidarını tesis etme ve sürdürmesinin bir aracı olarak hegemonya, bağımlı sınıfların çıkar ve eğilimleri ile uzlaşının sağlanarak onların rızalarının alındığı ilişkiler bütününü ifade eder.[44] Bu yaklaşım irdelendiğinde Gramsci'nin hegemonya kavramına sınıfsal bir nitelik atfettiği görülebilir. Bu yönüyle hegemonya yalnızca üst yapısal kertede değil yapısal ilişkiler içinde de yer

[40] Ibid, s. 244.
[41] Gözübüyük Tamer, Mine, "Tarihsel Süreçte Sivil Toplum", **Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C.27, S.1, 2010, s. 98.
[42] Keane, 2004, s. 102.
[43] Gramsci, s. 258.
[44] Ibid, s. 161.

almaktadır. Gramsci hegemonya kavramını genişleterek egemen sınıfın hâkimiyetini karşılayacak şekilde anlamlandırmıştır.[45]

Gramsci'nin hegemonya kuramı yalnızca siyasal eğitimi amaçlamaz, aynı zamanda tüm biçimleri ile birlikte, bir üst yapısal birincil moment olarak algılanan yeni ve geniş bir sivil toplum kavramını da içerir. Bu içerme hali, Gramsci'nin yaklaşımında sivil toplumun önemini vurgulamaktadır. Hegemonya, belirlenmiş nesnel koşullar ile yönetici grubun gerçek üstünlüğünün kesişme momentidir; bu kesişme sivil toplum içinde oluşur.[46] İktidara giden yol da sivil toplum içindeki örgütlenmeler dolayımıyla bu alanda gerçekleşir. Düşünüre göre sivil toplum, egemen sınıfın rıza kazanma mücadelesi verdiği moment olarak şiddet içermeyen bir iktidar savaşımına tanıklık eder.

1.4. Sonuç

Hegel toplum içinde bireyin atomize şekilde varlığını sürdürmesini hem ahlaki yaşamın tesisine hem de devletin otoritesine karşı bir tehdit olarak görüyor ve bireyin örgütlenmesinin ancak devletin belirlediği şekilde gerçekleşebileceğini savunuyordu. Sivil toplum bu süreçte devletin bir dolayım aracı olarak halk ile iktidar arasındaki ilişkilerin tesisi üzerinden ortaya çıkmaktaydı. Marx'ın yaklaşımında devletin ideolojik, siyasal ve hukuki yapısı yani üst yapısı toplumsal tüm ekonomik ilişkilere denk düşecek şekilde ortaya çıkıyor ve bu ekonomik ilişkilerin yaşandığı moment olarak sivil toplum söz konusu ediliyordu. Gramsci ise ekonomik ilişkilerin toplumsal yapıyı ilk kertede belirlediği bir göreli özerklik kavramsallaştırması

[45] Neocleus, Mark, **Sivil Toplumu Yönetmek Devlet İktidarı Kuramına Doğru,** çev. Bahadır Ahıska, Ankara, Notabene Yaynları, 2013, s. 66.
[46] Keane, 2004, s. 114.

eşliğinde, sivil toplumu üst yapıda, egemen sınıfın çıkarlarının tüm toplumla uzlaştırıldığı hegemonik bir moment olarak ele almaktaydı. Burada düşünürlerin yaklaşımları göz önünde tutularak sivil toplumun iktidarın oluşum ve devamlılığı bakımından oynadığı rol ve aldığı konum önem taşımaktadır.

Hegel'in iktidar ilişkilerinin kaynağı olarak devletin belirleyiciliği üzerinden teorize ettiği etik yaşamda, kurumlar dolayımıyla evrenselliğe erişmesi hedeflenen bürgerliche gesellschaft'tan, Gramsci'nin tarihsel blok içerisinde iktidarın hegemonik meşruiyetini tesis eden mücadele alanı olarak tanımladığı özel örgütlenmeler alanına doğru seyreden sivil toplum kavramsallaştırması, devlet – sivil toplum dikotomisi bağlamında bir çerçeve oluşturmaktadır. Bu çerçeveye göre sivil toplum ilk olarak iktidarın bağımlı kitleler üzerindeki meşruiyetini sağlamanın bir aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. İkinci olarak da sivil toplumun egemen sınıfın ideolojisinin bu alan içindeki kurumlar vasıtasıyla geniş halk kitlelerine yaygınlaştırılması fonksiyonuyla ilişkilendirildiği söylenebilir. Bu tez çalışmasında devlet ile sivil toplum arasında iktidarın tezahürü ve egemen sınıf dışında kalan kitlelerin bu iktidar çatısı altında konumlanışı, İmparatorluktan Cumhuriyete geçilen dönem zarfında Türk Ocakları ile önce İttihat ve Terakki iktidarı sonra da cumhuriyet rejimiyle şekillenen Tek Parti iktidarı bağlamında sorunsallaştırılacaktır. Bu sorunsal çerçevesinde mevcut teorik yaklaşımı derinleştirecek şekilde, sivil toplum kavramının modern anlamı ile bu çalışmanın kapsamında yer alan dönemler içerisindeki görünümü bu bölümde ele alınacak diğer konuları oluşturmaktadır.

2. MODERN SİVİL TOPLUM YAKLAŞIMI

2.1. Tocqueville'in Sivil Toplum Yaklaşımı

XIX. yy. Batı tipi devlet örneklerini analiz eden Alexis De Tocqueville, devlet yönetimlerinde demokrasi anlayışı hâkim oldukça baskıcı yönetim anlayışının tasfiye olacağı savını sorunsallaştırmıştır. Tocqueville'in Hegelyen devlet yapısının bir antitezi niteliğindeki bu yaklaşımı, özgürlük ile eşitlik arasında toplumsal bir ilişkinin kurulması gerekliliğine dayanır. Düşünüre göre toplumda özgürlüğün tesis edilebilmesi, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi ve çeşitli alanlarda dernek ve birliklerin kurulması ile gerçekleşebilir.[47] Bu doğrultuda demokratik yönetimlerin taşıdığı despotik eğilimi açığa çıkaran düşünür, yaklaşımını yönetim biçimlerinin yapısı üzerinden şekillendirir. Bu bağlamda Batı tipi devletler ile Amerika arasında bir karşılaştırma yapan düşünür, iktidarın merkeziyetçi ve âdem-i merkeziyetçi yaklaşımlar çerçevesinde nasıl şekillendiğini ele alır. Merkeziyetçiliği genel ve yerel çıkarların tek bir elde toplandığı güç odakları etrafında tanımlayan Tocqueville, ülke genelinde tüm yönetsel faaliyetlerin tek bir merkezden yönetildiği idari merkeziyetçi anlayışı Avrupa ülkelerinde görülen bir sistem olarak işaret etmekte ve eleştirmektedir.[48] Düşünüre göre yerel idarenin, merkezden değil bizzat o bölge halkının otoritesi üzerinden yönetilmesi daha etkilidir ve Tocqueville bu anlayışa örnek olarak Amerika'yı gösterir.[49] Bu noktada yetkinin dağılması ile tek bir merkezde toplanması arasındaki tercih farkı, siyasal otoritenin varoluş biçimiyle ilişkili olarak gelişir. İlk tip olarak ifade edilebilecek olan Avrupa'da, otoriteyi elinde

[47] Gözübüyük, Tamer, Mine, 2010, s. 100.
[48] Tocqueville, Alexis De, **Amerika'da Demokrasi,** çev. Fatoş Dilber, İhsan Sezal, Ankara, Yetkin Yayınları, 1994, s.55.
[49] Ibid, s. 58.

toplayan iktidar erki, otoriteyi paylaşabilecek diğer odakların engellenmesi ile açığa çıkarken, Amerika'da toplumun haklarının sınırlandığı ilk görünümün tersine, yetkilerin dağıldığı yönetsel otorite açısından çok merkezli bir idare anlayışı açığa çıkmaktadır.[50] Tocqueville bu yapısı itibariyle merkezi yönetimi; "Eylemde zayıf ama engellemede olağanüstü başarılı" bir yönetim biçimi olarak negatif bir yaklaşımla değerlendirir.[51] Bu otorite yapısını şekillendiren bir diğer unsur, iktidarın meşruiyet zeminidir. Düşünür iktidarın seçimlerle oluşmasını, baskıcı yönetimin açığa çıkmaması için yeterli görmez. Zira aristokrasiden demokrasiye geçiş sonrası tutunum ilişkilerinin yeniden şekillenmesi sürecinde iktidar karşısında atomize bireylerin doğuşu, demokratik bir iktidarın, bir dikta rejimine dönüşme potansiyelini açığa çıkarır. İktidar karşısındaki bu örgütlenme boşluğu doldurulamazsa, güç azınlığın ya da tek kişinin eline geçecek ve halk bu baskı altında ezilecektir.[52] Tocqueville aristokrasi sonrası, demokratik devletlerde ortadan kalkan tampon yapının yerine ikili bir çözüm getirir. Bölgesel yönetimin yetkisinin artmasıyla siyasi özgürlüğün sağlanacağını savunan düşünür, bir yandan da vatandaşların toplumsal meselelerin parçası olarak atomize görünümden sıyrılacağını ve dernekler yoluyla da çeşitli çıkarların savunulmasının olanaklı olacağını öne sürmüş, sivil toplumu ilk defa ayrı bir örgütlenme alanı olarak tanımlamıştır.[53] Tocqueville'in yaklaşımının bu noktasında sivil toplumun yapısı belirginleşir. İktidarın meşruiyetinin, bu otoritenin tahakküm altında tuttuğu sivil toplum üzerinde açığa çıkması, toplum üzerinde baskıcı bir düzenin kurulmasına yol açar. Öyleyse seçimlere dayanarak dahi var

[50] Ibid, s. 54.
[51] Ibid, s. 58.
[52] Ibid, s. 85.
[53] Gözübüyük, 2010, s. 100.

olabilen baskıcı bir iktidarın panzehri örgütlenmektir.[54] Bu örgütlenmenin var olabileceği alan ise sivil toplumdur. Tocqueville devletin taşıdığı despotik potansiyelin önüne geçebilmek için, sivil toplumun sınırlandırıcı bir rol üstlenebileceğini söyleyerek, sivil toplumun kurumsal yapısının da dernekler ve örgütlerce oluşturulduğu bir yaklaşım benimsemiştir.[55] Ona göre, sivil toplum örgütleri iktidar ile halk arasında tampon işlevi görerek, bireyi devlete karşı korur, özgürlüğün ve özerkliğin garantisi olur.[56]

Tocqueville'in anlam dünyasında tıpkı yönetim anlayışları gibi örgütlenme biçimi de ikili bir görünüm taşır. İktidarın hegemonik bir aracı olarak açığa çıkan sivil toplumun şekillendiği Avrupa'da örgütlenme pratiği, iktidarın bir uzantısı olarak harekete geçerek hükmetmenin bir parçasıdır.[57] Bu niteliğe sahip örgütler ya iktidarı ele geçirme mücadelesinin bir aygıtı olur ya da ele geçirilen otoritenin kitleselleştirilmesinde iktidara bağımlı olarak rol oynar. Tocqueville'e göre bu tip örgütlenmeler; tartışma açmayı değil, eyleme geçmeyi ve karşısındaki grupları ikna etmeyi değil, onlarla mücadele etmeyi amaçlayan militer benzeri yapılar gösterdiklerinden örgütü oluşturan üyelerin özgür iradelerini yitirdikleri ve karşı çıktıkları baskı rejiminden daha otoriter bir içyapı kurdukları örgütlenmelerdir.[58] Tocqueville Avrupa tipi bu örgütleri eleştirerek, Amerika'da var olduğunu savunduğu, hak elde etme odaklı, barışçıl ve yasal bir zemin üzerinde mücadele eden sivil örgütlenmeleri, rejimi dengeleyici ve dikta oluşumunu önleyici ara katmanlar olarak imler.[59] Yönetime katılımın genişletilmesini savunan Tocqueville, bu sürecin

[54] Tocqueville, 1994, s. 85.
[55] Ibid, ss. 44, 47.
[56] Ibid, s. 25.
[57] Ibid, s. 87.
[58] Ibid, ss. 87, 88.
[59] Ibid, s. 86.

açığa çıkabileceği zemin olarak sivil toplumu işaret etmektedir.[60] Düşünür, Hegel'in sivil toplumu şekillendiren devlet kuramının antitezi olarak sivil toplumu, örgütlenme pratiği üzerinden siyasal alana etkileri bağlamında özellikle de iktidarın uzağında kalan kitlelerin, otoriteyi denetleyici örgütlenmelere giderek, azınlığın somut beklentilerinin hayata geçirilmesine yönelik bir mücadele alanı olarak görür.

2.2. Modern Sivil Toplum

Tocqueville'in iktidarın denetlenmesi ekseninde, örgütsel alan olarak çerçevesini çizdiği sivil toplum yaklaşımı, modern devlet bağlamında demokrasinin içselleştiği bir alan olarak ele alınmış ve bu hâkim hat doğrultusunda günümüze kadar ulaşmıştır. Özgür vatandaşların müşterek bir kamu yararı duygusu etrafında bir araya gelerek oluşturduğu modern sivil toplum anlayışının özünde, bireyin devletten ayrı olarak kendini var edişi bulunur. Bu noktadan hareket eden Saligman'a göre; "Eğer sivil toplumun kurucusu ortak kamu duygusu ise, bunun kökeninde bireyin varoluşu esastır. Toplumdaki bireyin sahip olduğu bu özerk, kurallara uyan, eşit ve özgür vatandaş konumunun esas oluşu sivil toplumu mümkün kılar."[61] Kavrama vatandaşlık anlayışı bağlamında yaklaşan Shils, toplumsal ilişkilerde açığa çıkan medeniliğin var olduğu alan olarak sivil toplumu işaret ederken, bu alanı devletten özerk bir örgütlenme olarak görür.[62] Düşünüre göre sivil toplumun var olabilmesi için ise; bu alanın kendisini devletin baskısından koruyabilecek kurumsal bir yapılanmaya sahip olması, etkin siyasal partiler sisteminin söz konusu olması, bağımsız bir yargı ve sivil toplumu bilgilendirecek özgür basının var olması

[60] Ibid, s. 91.
[61] Saligman, Adam, **The Idea of Civil Society,** New Jersey, Princeton University Press, 1992, s. 5.
[62] Shils, Edward, "The Virtue of Civil Society", **Government and Opposition**, C.26, S.1, 1991, s. 4.

gerekir.[63] John Keane devlet dışı faaliyetlerle uğraşan gönüllü üyelerden oluşan kurumların, bu faaliyetler dolayısıyla devlet karşısında özerk bir konum alan ve devleti denetim altında tutan yapısı üzerinden sivil toplumu tanımlamaktadır.[64] Taylor ise sivil toplumu; iktidar karşında örgütlenen grupların toplumsal sorunların çözümüne yönelik gönüllü faaliyetler yürüterek, siyasal aktörleri bu yönde etkilemeye çalıştığı devlet denetiminin dışında kurulan alan olarak ele almaktadır.[65] Sivil toplum kavramının modern anlamını tanımlayan bir diğer düşünür olan Ellen Meiksins Wood bu kavramı, devletten özerk olarak kendi iç dinamikleri doğrultusunda, gönüllülük esası ile şekillenmiş, belli bir hukuki düzen içinde toplumsal hayatın organize bir alanı olarak ele almaktadır.[66] Düşünür devlet ile sivil toplum arasındaki ikiliği, devletin baskıcı yapısı ile sivil alanın özgürlükçülüğü karşısındaki zıtlığa dayandırarak açıklamaktadır.[67]

Devlet – sivil toplum ilişkisinin analizine yönelik olarak özellikle sivil toplum olarak tabir edilen alanın denk düştüğü çerçeve tartışılması gereken bir unsurdur. Cohen'e göre sivil toplum; "Siyasî toplumun dışında olmakla birlikte, onun tabanını oluşturma yönünde faaliyet gösterir. Başka bir deyişle, siyasi toplumun kökleri sivil toplum içinde bulunur."[68] Düşünür sivil toplumun devletle ilişkisini, -onun iktidarı ele geçirmeye yönelik bir saikle değil- sivil toplumun siyasi alana karşı etki alanını genişletmeye yönelik mücadelesinin bir ürünü olarak yorumlar.[69] Ayrıca devlet karşısında özerk bir alan olarak tanımlanan sivil toplumun bu özerkliğinin niteliği de

---

[63] Ibid, s. 9.
[64] Keane, John, **Demorkasi ve Sivil Toplum: Avrupa'da Sosyalizmin Açmazları, Toplumsal ve Siyasal İktidarın Denetlenmesi Sorunu ve Demokrasi Beklentileri Üzerine**, çev. Necmi Erdoğan, İstanbul, Ayrıntı Yayınları,1994, s. 36.
[65] Taylor, Charles, "Modes of Civil Society," **Public Culture**, No: 3, 1990, ss. 95-118.
[66] Wood, Ellen, Meiksins, "The Uses and Abuses of Civil Society", **Socialist Register**, 1990, s. 62.
[67] Ibid, s. 64.
[68] Jean Cohen, "Interpreting the Notion of Civil Society", **Toward a Global Civil Society**, Edited by M. Walzer, USA 1995, s. 38.
[69] Ibid, s. 38.

düşünür tarafından tartışılmaktadır. Cohen sivil toplumu salt ekonomik bir alan olarak pazar ilişkileri çerçevesinde ele almaz ve kavramın anlamının daha geniş ele alınması gerektiğini düşünür. Pazar ve mülkiyet ilişkileri bağlamında şekillenen burjuva toplumun, sivil alanı oluşturan parçalardan yalnızca biri olduğunu ifade eder.[70] Sivil toplumu ekonomik ilişkileri kapsayan ancak daha geniş toplumsal ilişkiler bütünlüğüne denk düşen bir alan olarak değerlendiren başka görüşlere bakıldığında, Giner'in sivil toplumu, ekonomik, siyasi ve resmi alanın dışında kalan tüm kültürel aktivitelerin gerçekleştiği alan olarak tanımladığı görülmektedir.[71] Sivil toplumu pazar ile yakın bir ilişki içerisinde ele alan Giner, pazara yaklaşımını ekonomik ilişkilerle sınırlı tutmayarak bu alanı genişletmektedir. Buna göre düşünür sivil toplumu, bireycilik, pazar ve çoğulculuk ekseninde ele alır.[72] Bireysellik sivil toplumdaki toplumsal değerlerin türediği ve meşrulaştığı köken olması bakımından ve pazar ise sadece ekonomi ile sınırlı olmaksızın siyasal, ekonomik, sanatsal ve sosyal yaşama dair ilişkileri de kapsayan bir yapıya sahip olmasından dolayı sivil toplumun belirleyici unsurları olarak ele alınmaktadır.[73] Shils ise Cohen gibi sivil alanı geniş ele alarak, sivil toplumun pazardan daha kapsamlı bir içeriğe sahip olduğunu savunmaktadır.[74] Pazar kavramına yüklenen anlamlar arasında söz konusu olan farklılığın, sivil topluma yönelik ekonomik ilişkileri aşan yaklaşımların içeriği bakımından örtüştüğü gözlemlenmektedir.

Modern devlette sivil toplumun iktidardan özerk ve yasalar çerçevesinde var olan denetleyici bir konumda bulunması, hem iktidar erkini sınırlayıcı hem de kendi

[70] Ibid, s. 36.
[71] Giner, Salvador. "The Withering Away of Civil Society", **Praxis International**, Vol.5, No.3, October 1995, s. 258.
[72] Ibid, s. 248.
[73] Ibid, s2. 255-261.
[74] Shils, 1991, s. 10.

içinde çoğulcu bir özgürlük alanı olarak değerlendirilmektedir. Bu yanıyla sivil toplum, devletin gücünü sınırlayıcı ve ona meşruiyet kazandırıcı bir yapıya sahiptir. Yalnızca ekonomik ilişkilerin açığa çıktığı bir alan ile sınırlı kaldığı kabul edilen bir sivil toplum yaklaşımının yukarıda belirtilen meşruiyet zeminini tesis edemeyeceği söylenebilir. Bu nedenle modern anlamda sivil toplum kavramsallaştırmasına yönelik bir çerçeve çizildiğinde bu alanın; ekonomik ilişkileri aşan, devletten özerk, yasalarla güvence altına alınmış, siyasal alanı denetleyici niteliğe sahip özgür bireylerden oluşan örgütlenmeler bütünü olduğu ifade edilebilir. Wood sivil toplumu genel olarak ele aldığında bu alanı; devlet ve piyasanın yarattığı baskı karşısında mücadele ederek çeşitliliğimi koruyan, devlet dışı bir kurum ve ilişkiler ağı olarak ekonomiyi kuşatan bir yapı şeklinde açıklar.[75]

Böylelikle modern toplumda devlet ile ilişkisi bağlamında hatları çizilebilecek olan sivil toplumun; bireysel çıkarların kamusal hedeflere yönlendirildiği, devlet karşısında özerk bir konumda yasalara dayalı şekilde var olduğu, iktidarı denetleyici yapısıyla onun otoritesini meşrulaştıran bir niteliğe sahip ve çoğulcu bir kurumsal alan olduğu söylenebilir. Bu alan ekonomik, kültürel, sosyal boyutlarda toplumsal ilişkileri kapsayıcı niteliktedir. Sivil toplum alanında cereyan eden ilişkilerin, bireysel çıkarları toplumsal taleplere dönüştürücü bir yapıda şekillenerek, iktidar karşısında bu taleplerin gerçekleştirilebilmesi adına mücadele edebilmesi, sivil toplumun kurumsal bir yapıya sahip olmasıyla mümkündür. Modern toplumlarda sivil toplumun bu kurumsal yapısı, devletten özerk ve gönüllü örgütlenmeler ile açığa çıkmaktadır. Bu tez çalışmasında ise sivil toplum; devletin denetlendiği örgütsel alan olarak şekillendiği modern görünümünden ziyade, iktidar ilişkileri

[75] Wood, 1990, s. 63.

bağlamında, egemen sınıfın hegemonik işlevlerinin yürütüldüğü alan olarak ele alınmıştır. Sivil toplum kavramsallaştırmasına yönelik mevcut literatürün izlenmesine dayalı olarak kavramın ele alınması doğrultusunda, bu tez çalışmasında incelenen dönemde açığa çıktığı düşünülen iktidar ve örgütlenme pratiği arasındaki ilişkilerin, bu hegemonik hat doğrultusunda Gramsciyen bir sivil toplum yaklaşımıyla ele alınması ve bu eksende Türk Ocakları örneğinin nesneleştirilmesi söz konusu olmuştur. Böylece sivil toplum kavramı ile, egemen sınıf ile uzlaşı içinde oluşan ve hareket eden örgütsel oluşumların, iktidarın kitleler karşısındaki meşruiyeti doğrultusunda üstlendikleri hegemonik işlevin açığa çıktığı ilişkisel alan ifade edilmektedir.

3. OSMANLI İMPARATORLUĞU VE TÜRKİYE'DE SİVİL TOPLUM

Marx sivil toplumu; üretim ilişkilerinin tümünü kapsayan niteliğiyle sınıf mücadelesinin yaşandığı alan olarak ele alır. Öyleyse belirli tarihsel koşullar doğrultusunda açığa çıkan toplumsal ilişkilerin sınıfsal yapısı, bu koşullarda şekillenen sivil toplumu ve bu soyutlama düzeyinde ortaya çıkan devletin kurumsal yapısını ifade eder. Gramsci'ye göre iktidarın bağımlı sınıflar üzerindeki hegemonyasının, rızaya dayalı bir meşruiyet kazanarak ortaya çıkması yine bu sivil alan içinde gerçekleşir. Dolayısıyla devletin hiyerarşik resmi yapısı dışındaki tüm örgütlenmelere karşılık düşen sivil toplum; iktidarın hegemonya alanı olarak açığa çıkar. Bu kuramsal modelde sivil toplum, var olduğu alan itibariyle analitik bakımdan devletin dışında yer alırken, kendi içinde yaşanan sınıf mücadeleleri ve onlardan türeyen tüm ekonomik ilişkilerin doğası nedeniyle devletin kurumsal

yapısına yönelik siyasal sonuçlar üretir. İktidar ile sivil alan arasında kurulan dikotomik ilişkinin kökeninde bu olgusallık yer almaktadır.

Bu çalışma kapsamında dönemsel bir çerçeve içinde sivil topluma özgü bir tartışma yürütebilmek için, İmparatorluğun son dönemi ile cumhuriyetin ilanını takip eden ilk yıllar olan Tek Parti Döneminin ortaya çıktığı zaman dilimine denk düşen süreçte devlet dışı örgütlenmelerin maddi koşullarını açığa çıkaran sınıf ilişkilerine eğilmek gerekmektedir. Osmanlı İmparatorluğunun son döneminde sınıfların ortaya çıkıp çıkmadığı hakkında; burjuvazi ve proletaryanın nüvesini oluşturan modern ekonomik ilişkilerin kurulması sorunsallaştırılarak söz konusu dönemin sivil toplum yapısı açığa çıkartılabilir.

3.1. Osmanlı İmparatorluğunda Sivil Toplum

Osmanlıların geleneksel ekonomik yapısı, mülkiyeti devlete bağlı olan toprak üzerinde gerçekleşen tarımsal üretime dayanmaktadır. Fetihlerle elde edilen toprak ve toprakta açığa çıkan emek gücü üzerinde, bu toprakların mülkiyetinin kamulaşarak miri arazi[76] haline gelmesi ve bu miri arazi üzerinde, üretim, vergilendirme ve askeri teşkilatlanmayı sağlayacak mali kaynağın elde edilmesi anlamına gelen tımar sisteminin[77] inşası, imparatorluğun merkezi yönetiminin devamını sağlayan üretim ilişkilerinin özüdür. Bu sistemde köylünün toprak üzerindeki üretim hakkı, merkezi yönetimce bahşedilmiş olmaktan ziyade bizzat reayanın haklarını koruyabilmek için verdiği mücadeleye dayanmaktadır.[78] Reayanın bu mücadelesi doğrultusunda toprakların belli ellerde toplanması mümkün olmamış ve topraktaki üretim ile üretimden doğan gelir ve mülkiyetin paylaşımına dayanan, devletin geleneksel üretim ilişkileri devamlılığını sağlamıştır. XVII. yy'a gelindiğinde bu sistemin bozulmaya başlaması, imparatorlukta var olan geleneksel ekonomik ilişkilerin de değişime uğramasına yol açmıştır.[79] Bu dönemde, topraktaki

[76] Osmanlı topraklarında var olan temel kategori olarak ifade edebileceğimiz miri arazi, salt toprakla ilişkili bir mülkiyet kategorisinden ziyade devletin mali politikaları bakımından gelir kaynaklarının elde edilmesi ve geri dağıtımını sağlayan bir düzen olarak düşünülebilir. Keyder, Ç. Tabak, F, **Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım**, çev. Zeynep Altıok, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009, s. 139.

[77] Tımar sistemi, devlet mülkiyetine tabii topraklarda, köylü (reaya) üretimini düzenleyen, üretimin vergilendirilmesini ve bu gelirin sipahilerden oluşan bir orduya dönüşmesini sağlayan askeri ve ekonomik bir sistemdir. Tımar düzeni, mülkiyet rejimini devletin kontrolü altında tutarak, imparatorluğun merkeziyetçi bir yapı kurmasını da kolaylaştırmıştır.

[78] İslamoğlu, Huricihan, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü,** İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 65.

[79] XVI. yy'a kadar etkinliğini yoğun şekilde sürdüren tımar sistemi ekonomik, askeri, toplumsal yenilikler ve değişimler sonucu bozulmaya başlamış ve etkinliğini zaman içinde kaybetmiştir. Vergi ve maaş kabilinden ödemelerde parayı arka plana atan bu sistem, devletin nakit ihtiyacının artmasıyla birlikte değişime uğradı (Quataert, 2009, s. 62). Tımar sistemini değişime zorlayan bir diğer gerekçe de askeri teknolojilerin gelişimi ile sipahilerin savaş alanındaki etkinliklerinin azalmış olmasıdır (Ibid, s. 63) Sistemin çözülmesine sipahiler cephesinden bakıldığında ise XVI. yy.'ın sonunda yaşanan ekonomik olumsuzlukların öne çıktığı söylenebilir. Bu dönemde yaşanan fiyat devrimi ve 1585-1586 tarihli tahşiş sipahilerin tımarlarından elde ettikleri gelirleri büyük oranda kaybetmelerine yol açtığı için, sipahiler orduya katılmamaya ve tımarlarını terk etmeye başladılar. Tımar sistemi iktisadi açıdan,

üretimden doğan artığa el koyma biçimi el değiştirerek iltizam sistemine[80] geçilmiş, devlet adına vergi toplama işinin ihale usulüne göre özel kişilere devredilmesi, idari anlamda imparatorluğun merkeziyetçi yapısını zayıflatırken, ekonomik anlamda da yerel eşrafın sermaye biriktirmesinin önünü açarak Anadolu burjuvazisinin nüvesi halini alacak olan ayan zümresinin oluşumuna giden sürecin maddi koşullarını sağlamıştır.

Klasik Dönem Osmanlı İmparatorluğunda iktidarın meşruiyet zemini, üretim ilişkilerinin tüm toplumsal kategorileri içine alan bir bölüşüm anlayışı üzerinde inşa olmasına dayanmaktadır ve tebaada var olan, padişahın adil oluşuna yönelik genel kabul, paylaşımdan doğan toplumsal uzlaşının bir sonucu olarak değerlendirilebilir.[81] İltizam sisteminin imparatorluk genelinde yaygınlık kazanması ile üretimden doğan bölüşümün farklılaşması, toplumsal kategoriler arasında ayrıcalık ve mali yükümlülüklerden doğan bir ayrışmaya yol açarak modern sınıfsal ilişkilerin filizlenmesine yol açmıştır.[82] Bu süreçte artığa el koyma biçimindeki değişimin, ekonomik ilişkilerin modern sınıf ilişkilerine evrilmesine yol açmamasının temel

---

devletin dolaylı yollardan üretimden doğan artığa el koyduğu bir düzendi. Sistemin dolayımını teşkil eden sipahilerin, topraklarını terk etmeye başlaması ve askeri alandaki çözülmeyle beraber tımar sisteminin bozulması, artığa el koyma biçiminde bir değişime yol açtı.

[80] İltizam sistemi, imparatorluğun ekonomik bunalım yaşadığı bir dönemde özellikle de nakit gelir ihtiyacından doğan bir sistemdir. Saray yönetiminin bu sistemi oluşturmaktaki ana hedefi, üretimden doğan artığa doğrudan ve nakdi olarak el koyabilmekti. Devlet bu sistemde, belirli bir bölgedeki ekonomik ilişkilerden doğan gelirlerin vergisini toplama işini, açık arttırma yöntemiyle bir ila üç yıllık süreç zarfında mültezimlere devrediyordu. (Pamuk, Şevket, **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 147.) Vergi toplama işinin mültezime devredildiği topraklar mukataa olarak ifade edilmekteydi. Bu mukataa topraklarının, mültezimle yapılan anlaşmanın süresine göre hesaplanan toplam vergi gelirleri, devlet tarafından peşin olarak talep ediliyordu. Böylelikle devlet, kısa vadede taşradan toplayamadığı vergileri, mültezimlerden peşinen almayı amaçlıyordu. Ancak tarım alanlarının hızla mukataa arazilere dönüştürülmesi, sermaye ve statü sahibi gruplarının ticari bir yatırım olarak mültezimliğe yönelmelerine ve sermaye sınıfının hızla genişlemesine yol açtı.

[81] İslamoğlu, 2010, s. 80.

[82] Farklı toplumsal kategoriler arasında bölüşüm ilişkilerinin değişimine yol açan durum; "Aydınlanma öncesi dönemde kaynakların paylaşımını öngören kutsal bir düzene atıf yapan fer'i kurallardan oluşan yasal düzenlemelerin yerini, özel mülk sahiplerinin topraklar (ve diğer kaynaklar) ve merkezi bürokrasilerin vergi üzerinde istisna kabul etmeyen iddialarını tanımlayan "evrensel" ve "yeknesak" düzenlemeler" ile gerçekleşmiştir (İslamoğlu, 2010, s. 85).

nedeni, üretimin toprağa dayalı olmaya devam etmesidir. Sınıf ilişkilerine yönelik söz konusu değişim, imparatorlukta sanayileşmenin nüvelenmeye başlamasına koşut olarak XIX. yy'ın ikinci yarısından itibaren gözlemlenmektedir. Bu dönem Osmanlı İmparatorluğunun kapitalist dünya ekonomisine eklemlenme süreci olarak imlenebilir.[83] İşaret ettiğimiz bu dönem, İmparatorlukta modern anlamda ilk işçi hareketleri olarak ele alınabilecek makine kırma eylemlerinin ortaya çıktığı zaman ile çakışması bakımından da anlamlıdır.[84] İmparatorluğun toprak rejiminin bozulması, özel mülkiyetin doğuşuna ve reayanın sömürüsüne yol açan ekonomik ilişkilere neden olmuştur.[85] 1838'de yapılan ticaret anlaşması ile Batı endüstrisine dayalı malların ithalini kolaylaştıran imparatorluk, kapitalist ekonomiye eklemlenme sürecine girerek yerel endüstrinin yok olmasına neden olmuş ve uluslararası bir hammadde pazarı haline dönüşmüştür.[86] Bu dönemde Osmanlı endüstrisi, sanayi kapitalizminin mamul ürünlerinin pazarı haline gelmiştir.[87] Toprağa dayalı üretim sisteminin çözülmesi ile güvencesini tamamen yitiren reayanın üretim araçlarından koparak şehre göç etmesi, kendi toprağını eken köylünün, şehirdeki atölye ve fabrikalarda çalışmaya başlamasına yani kırsal nüfusun proleterleşmesine yol

[83] Tura, Ali Rıza, "Kemalist Devlet", **Sınıf Bilinci Dergisi**, S.7, 1990, s. 14.
[84] XIX. yy'da ortaya çıkan makine kırma eylemleri için bknz: Quataert, Donald, Zürcher, Erik Jan, **Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiyesi'ne İşçiler 1839-1950**, çev. Cahide Ekiz, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s. 29.
[85] Tımar sisteminde sipahinin geçim kaynağını, sahip olduğu topraktaki üretimden sağlanan gelir oluşturuyordu. Sipahi uzun vadede bu geliri kazanabilmek için, reayayı kollamak ve onun üretim ve iaşe şartlarını korumak zorundaydı. Üretimden doğan gelire el koyma sürecinde devlet ile reaya arasında aracı olarak konumlanan sipahi, reayanın ağır vergiler altında ezilmesi halinde kendi çıkarlarını da yitirme tehlikesiyle karşı karşıyaydı.(Pamuk, 2010, s. 147.) Ekonomik ilişkilerde bir denge işlevi gören sipahi sistemden çıkartılıp, onun yerine, devlete ödediği iltizam bedelini karşılayıp bir yandan da çok daha kısa sürelerde maksimum kar elde etmeyi amaçlayan mültezim geçince, reaya üzerindeki baskı giderek ağırlaşmış oldu. Mültezimlerin kısa süreli kontratlarla vergi toplama işini yüklenmeleri, kısa zamanda en fazla geliri elde edebilme amacıyla reaya üzerinde bir sömürü düzeni kurmalarına yol açıyordu.
[86] Sencer, Oya, **Türkiye'de İşçi Sınıfı Doğuşu ve Yapısı,** İstanbul, Habora Kitapevi, 1969, ss. 61-63.
[87] Savran, Sungur, **Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri 1908-1980**, C. 1, İstanbul, Yordam Kitapevi, 2011, s. 39.

açmıştır.[88] Reayanın toprağını terk etmesi onu üretim aracından ayırarak sömürüye açık hale getirirken, endüstriyel üretim araçlarının ortaya çıkması özel mülkiyeti ön gerektirmekteydi. Geleneksel ekonomik ilişkilerin dışarıda bıraktığı özel mülkiyet, bu ilişkilerin değişime uğraması sonucunda, mültezimin sermaye birikimi edinmesine bağlı olarak XIX. yy.'a gelindiğinde açığa çıkmıştır.[89] Buna ek olarak 1838 sonrası küresel kapitalizm ile eklemlenme sürecinin imparatorluk içinde meta üretimini yaygınlaştırması, başka bir ifadeyle imparatorluğun küresel meta üretim sürecinin bir parçası haline gelmesi, özel mülkiyet ile bir arada düşünüldüğünde burjuvanın oluşumunun maddi koşullarını hazırlamış oluyordu.[90] Tunçay XIX. yy.'ın ortalarına kadar Osmanlıların ekonomik yapısını özgün bir derebeylik olarak nitelendirir.[91] Endüstriyel bir ekonomiye sahip olmayan İmparatorluğun bu dönemde dış borçlanma ile yabancı sermayenin ülkeye girişine izin vermek durumunda kalması, Osmanlıları ucuz hammadde pazarı haline getiren bir yarı sömürge süreci başlatmış ve bu dönemde belli bir sermaye birikimi sağlayan imparatorluk vatandaşları da ticari burjuvazinin nüvesini teşkil etmiştir.[92] Savran da dış borçlanmanın devlet maliyesinin yönetimini yabancı ülkelerin ele geçirmesine neden olması ile ülke ekonomisinin denetiminin uluslararası sermaye sahiplerinin kontrolüne geçişinin tamamlanması sonucu bu dönem Osmanlı İmparatorluğunu yarı sömürge olarak ifade etmektedir.[93] Tüm bu ekonomik ilişkiler ağı XIX. yy.'da

[88] Sencer, 1969, ss. 56, 57 – 76, 77.
[89] Savran, 2011, s. 41.
[90] Ibid, s. 43
[91] Tunçay, Mete, **Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925,** İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1978, s. 25.
[92] Ibid, ss. 26-28.
[93] Savran, 2011, s. 53.

Osmanlı İmparatorluğunda modern kapitalist üretim ilişkilerinin nüvesini oluşturuyor, böylelikle sınıf ilişkilerinin maddi koşulları ortaya çıkmış oluyordu.[94]

3.1.1. Sınıf Mücadelesi Ekseninde Sivil Toplumu Açığa Çıkaran İşçi Hareketleri

XIX. yy. itibariyle küresel sermayeye eklemlenmekte olan devletin, kendinden özerk bir örgütsel alana izin verip vermediği, bu çalışmada burjuva nitelikli örgütlenmelere bakarak değil, işçi sınıfından türeyen örgütlenmelerin bu dönemdeki yaşam alanları üzerinden tartışılmaktadır. Zira son dönem Osmanlı İmparatorluğu ve ardından kurulan Türkiye'de, sivil toplumun devlet ile ilişkisi üzerinden özel bir örgütsel alan olarak var olup olamadığı, iktidarların sınıfsal niteliği nedeniyle burjuva örgütlenmelerden ziyade işçi örgütlenmelerinin durumları üzerinden açığa çıkabilir.

XIX. yy. itibariyle İmparatorlukta ortaya çıkan işçi hareketleri[95], sınıfsal açıdan analiz edildiğinde, ilk eylemlerin kolektif bir bilinç paralelinde bir tür hak mücadelesine dönüşmekten uzak olduğu, daha ziyade mevcut gelir düzeyinin yükseltilmesine yönelik sınırlı taleplerden yola çıkılan protesto hareketleri şeklinde gerçekleştiği söylenebilir. 1830'lu yıllar ile 60'lar arasında cereyan eden bu tip hareketler, çok temel düzeyde eylem deneyiminin ortaya çıkmaya başladığı yıllar olarak görülebilir. Bu süreçteki örgütlenme deneyiminin, sınıfsal bağının henüz

[94] Osmanlı İmparatorluğu'nda açığa çıkan sınıf mücadelesi, geleneksel ekonomik düzenin tarafları olan hâkim sınıf konumundaki merkezi bürokrasi ile doğrudan üretici statüsündeki reaya arasındaki ilişkilerin XIX. yy'a gelindiğinde değişime uğrayarak yerini geleneksel düzenin devamlılığını sağlamaya çalışan katmanlar ile küresel pazara eklemlenerek sermaye birikim aşamasına ulaşmaya çalışanlar arasındaki mücadeleye bırakmasının bir sonucu olarak açığa çıkmaktadır. (Savran, 2011, ss. 46, 47)

[95] İmparatorluk bünyesinde işçi hareketleri ele alınırken bu çalışmada modern ekonomik ilişkiler doğrultusunda bir monografi öne çıkmaktadır. Burada bir dipnot olarak işaret edilmek üzere tarihsel açıdan ilk iş bırakma eylemlerine 15. yy.'da rastlandığı söylenebilir. Bknz: Güzel, Şehmus, **İşçi Tarihine Bakmak,** İstanbul, Sosyal Tarih Yayınları, 2007, ss. 69-71.

şekillenmemiş olması Amelperver Cemiyeti üzerinden örneklenebilir zira bu cemiyet bir işçi örgütlenmesi olmaktan ziyade yardımsever kişilerce kurulmuş ve işçilere yönelik faaliyette bulunan bir hayır kuruluşu niteliği taşımaktadır.[96] Yine bu dönemki işçi eylemleri de makine kırma hareketleri üzerinde yoğunlaşmakta ve örgütlü grevler 1860'larda görülmeye başlanmaktadır.

İmparatorlukta örgütlü bir iş bırakma eylemi olarak grevlerin ortaya çıkması, 1863 yılında Zonguldak'ta kömür madeni işçileri tarafından gerçekleştirilmiştir.[97] 1870'lere gelindiğinde ise özellikle yabancı işçilerin faaliyet gösterdikleri iş kollarında grev hareketleri ortaya çıkmaya başlamış ve bu süreç Osmanlı işçilerini de içine alarak devam etmiştir.[98] Dönemin eylem koşulları imparatorluğun içinde bulunduğu ekonomik bunalımla ilintili olarak ücretler üzerinde yoğunlaşmaktadır. 1879'a gelindiğinde iş saatlerinin azaltılması amacıyla grev gerçekleştirilmiş olması yıllar içerisinde mücadele pratiğinin gelişerek eylemlerin derinleşmeye başladığını göstermektedir.[99] Bu dönemde imparatorluk ölçeğinde sanayinin ilerlediği merkezlerde görülen işçi eylemleri, henüz örgütlü bir düzene kavuşmamış olmaları itibariyle, sınıf hareketinin öncü aşamalarını teşkil etmektedir. Ki bu aşama da iktidarın işçi eylem ve oluşumlarını yok etmek için harekete geçmesine yetecek bir ölçüye varmış olacak ki İstibdat Döneminin toplumsal ilişkilere yansıyan yüzü doğrultusunda 1880-1908 yılları arasında işçi hareketlerinde bir azalma gözlenmektedir. Akkaya bu süreçte 31 grev tespit edildiğini belirtmektedir.[100] İşçi hareketlerinin sınıf bilincine dayalı bir örgütlenme ile şekillenmesi ise II.

[96] Koç, Yıldırım, **Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi Tarihi**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2003, s. 18.
[97]: Ortaylı, İlber, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, , İstanbul, Hil Yayınları, 1983, s.154.
[98] Güzel, 2007, s. 69.
[99] Sencer, 1969, s. 143.
[100] Akkaya, Yüksel, "Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık 1", **Praksis**, S.5, 2002, s. 137.

Meşrutiyet'in ilanı sonrasında oluşan toplumsal hareketlilik ile söz konusu olabilecektir.

3.1.2. İttihat ve Terakki Döneminin Sivil Toplum Hareketleri

Osmanlı İmparatorluğu'nda II. Meşrutiyet'e ulaşan tarihsel süreçte, üretim ilişkilerinin değişime uğraması, modern ekonomik ilişkilerden doğan sınıfsal yapılanmanın nüvelenmesine yol açmıştır. Boratav, tüm Tanzimat Dönemine yayarak kapitalizmin filizlenmesi olarak ele aldığı bu sürecin kurumsal aşamasını, II. Abdülhamit Dönemi ile kesintiye uğrayan modernleşme hareketinin 1908'de yeniden ortaya çıkması doğrultusunda bir burjuva devrim olarak imlemektedir.[101] Bu rejimsel değişimin yerli sermayenin teşekkülüne yönelik iktisadi bir yapıya dayanıyor oluşu Boratav'ın yaklaşımının özünü oluşturmaktadır. Savran ise benzer bir yaklaşımla 1908'i, kapitalizm öncesi İstibdatçı Dönemden, bu mutlakçı yapıyı sarsarak kopuşu sağlayan hürriyetçi burjuva kadroların ilk devrimi olarak ele almaktadır.[102] Devrimin ekonomik koşulları, XIX. yy.'ın kapitalist dünya ekonomisine yarı sömürge olarak eklemlenen İmparatorluğun üretim ilişkileri içinde yer almaktadır. İmparatorluk yarı sömürge bir yapı içindeyken mevcut ticaret burjuvazisi ile subay ve asilzadeler arasındaki bir ittifaktan doğan Jön Türklerin padişahın iktidarını sarsan bir burjuva devrim gerçekleştirdiğini ileri süren bir diğer burjuva devrim yaklaşımı ise Şnurov'da gözlemlenmektedir.[103] Mete Tunçay ise İmparatorluğun son döneminde ortaya çıkan sanayileşmenin, yerli sermayeye dayanmayan yapısının bu yönde değişime uğratılması halinde yarı sömürge durumundan çıkılabileceği inancında olan ve bu nedenle milliyetçiliğe yaklaşan ittihatçıların devletin durumunu düzeltmeye

[101] Boratav, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002**, Ankara, İmge Kitabevi, 2005, s. 30.
[102] Savran, 2011, s. 49.
[103] Şnurov, A. **Türkiye Proletaryası**, çev. Güneş Bozkaya, İstanbul, Yar Yayınları, 2006, s. 9.

yönelik hamlesini yine burjuva devrim çerçevesinde ele alır.[104] İttihatçı iktidarın, mücadele alanını etnik ve dinsel çatışma ekseninde ele alarak milli burjuvazi yaratmaya dayanan bir ideolojiye sahip olduğunu vurgulayan Keyder'e göre bu süreç, ittihatçı burjuvazinin bu çatışma doğrultusunda hegemonyasını tesis edememiş olması dolayısıyla tamamlanamamış bir burjuva devrim olarak değerlendirilmektedir.[105] II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında İttihat ve Terakki Döneminin ekonomik ilişkileri ele alındığında, iktidarın sermaye karşısındaki politikası ve bununla bağlantılı olarak sınıf mücadeleleri bağlamında geliştirdiği tavır, 1908'in burjuva devrimsel bir nitelik taşıyıp taşımadığını göstermekle birlikte, bu dönemin sınıfsal ilişkilerini açığa çıkararak sivil topluma yönelik çıkarımlarda bulunabilmeyi de mümkün kılmaktadır.

İttihatçıların hürriyetçi söyleminden beslenerek, imparatorluk içinde kitlelere yayılan II. Meşrutiyet'in ilanını izleyen süreç, işçi hareketlerinin de bu doğrultuda yaygınlaştığı bir grev dalgasına tanıklık eder. İşçi eylemlerinin çıkış noktasını teşkil eden talepler 1908 öncesinde ücret artışı etrafında yoğunlaşırken, Meşrutiyet sonrası grev dalgası içinde işçilerin kazanım alanları genişledikçe taleplerinin de çeşitlilik kazanmaya başladığı söylenebilir. Ücret artışının yanı sıra, mesai saatlerinin düzenlenmesi, çalışma koşullarının iyileştirilmesi, sendikal örgütlenmelerin işverenlerce tanınması, hafta sonu tatillerinin düzenlenmesi, yönetimsel alanın daraltılması bağlamında işten çıkarılmaların önüne geçilmesi gibi talepler doğrultusunda eyleme geçen işçiler, 1908 yılının Ağustos-Ekim ayları arasında

[104] Tunçay, 1978, s. 28.
[105] Keyder, Çağlar, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar,** İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, ss. 86-89.

imparatorluk genelinde 111 grev düzenlemiştir.[106] İşçi eylemlerinin ve örgütlenmesinin büyük bir hıza ulaştığı bu kısa dönem, işverenlerin işçilerce baskı altına alınmasını sağlamıştır. Ayrıca işçi hareketi imparatorluk ölçeğinde azımsanmayacak bir yaygınlığa ulaşmış ve Meşrutiyetin ilanını takip eden aylarda Rumeli illerinin yanı sıra, İstanbul, İzmir, Adana ve Zonguldak'ta farklı iş kollarından işçiler tarafından grevler gerçekleştirilmiştir.[107] İttihat ve Terakki iktidarının giderek yoğunlaşan işçi hareketlerine karşı tavrı, eylemlerin polis ve asker kullanılarak bastırılması olmuş ve işverenin talepleri doğrultusunda sermaye sahiplerinin çıkarını gözeten hukuki düzenlemeler yapılarak hareketlerin önüne geçilmeye çalışılmıştır. İktidar bu doğrultuda işçi hareketlerine karşı zor kullanmayı meşrulaştırıcı bir geçici hukuki düzenlemeye giderek Eylül 1908'de Tatil-i Eşgal Kanun-u Muvakkati'yi yasalaştırmış ve işçi grevlerinin önüne geçmiştir.[108] 1909 yılında yaşanan 31 Mart Vakası sonrası iktidarın kontrolünü sıkıyönetime dayalı bir baskı ile yeniden elde eden İttihat ve Terakki, mevcut siyasal ortamın yardımıyla geçici durumdaki düzenlemeyi kalıcı hale getirerek Temmuz 1909'da Tatil-i Eşgal Kanunu'nu yasalaştırmıştır.[109] Kanunda "umuma müteallik" hizmet ifadesi yer almış ve buna göre halkın genelini ilgilendiren hizmetleri yerine getiren işyerlerinde, grev yasaklanırken (md. 9) bu hizmetlerin aksamaması için askeri güç kullanılabileceği

[106] Adanır, F., "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ulusal Sorun ile Sosyalizmin Oluşması ve Gelişmesi: Makedonya Örneği", **Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik 1876-1923**, 2010, s. 67. Karakışla, Y. S., "Osmanlı Sanayi İşçi Sınıfının Doğuşu 1839-1923", **Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiyesi'ne İşçiler 1839-1950,** 2011, ss. 34-36.
[107] Tunçay, 1978, s. 34.
[108] Ibid, ss. 34, 35.
[109] Erişçi, Lütfi, **Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi,** Ankara, Kebikeç Yayınları, 1997, s. 9.

belirtilmiştir (md. 10). Aynı zamanda, yasanın yürürlüğe girdiği tarih itibariyle faal olan sendikalar da kapatılmıştır (md. 11).[110]

Tatil-i Eşgal Kanunu'nun yürürlüğe girmesini izleyen ilk yıllarda işçi eylemlerinin oldukça azaldığı söylenebilir.[111] İttihat ve Terakki Döneminin iktidar anlayışının çok daha katılaştığı Bab-ı Ali Baskınını izleyen 1913-1918 yılları arasında ise hem iktidarın muhalif oluşumlara alan bırakmayan politikaları hem de I. Dünya Savaşı'nın etkileri nedeniyle grev hareketleri sönümlenmiştir. II. Meşrutiyet'in kısa süren özgürlükçü ortamı içinde işçi sınıfına yönelik örgütlenmeler içerisinde sınıf bilincinin gelişimi bakımından Selanik Tütün İşçileri Sendikası önemli bir yer tutmaktadır. Dönemin sınıf mücadelesine yönelik ortamını açığa çıkarmak bakımından bu sendikal hareket önemli bir örnek niteliği taşımaktadır. Sendika, bu yılların yerli işçiler ile yabancı işçiler arasındaki ücret ve statü gibi farklardan kaynaklanan ayrımlar dolayısıyla işçi hareketlerinin dini ve milliyetçi eğilimler taşıyan genel görüntüsünü aşan enternasyonalist yapısıyla Yahudi, Türk, Rum ve Bulgar işçileri sınıfsal çıkarlar doğrultusunda bir arada tutması bakımından imparatorluğun en önemli sosyalist oluşumu niteliğindedir.[112] Tatil-i Eşgal Kanunu ile aynı yıl çıkan bir diğer düzenleme olan Cemiyetler Kanunu* ile imparatorluk içinde yasal örgütlenme çerçevesi çizilmiş oldu. Grev ve sendikal hareketlerin önüne geçilen bu dönemde sosyalist oluşumlar, Cemiyetler Kanununa tabii şekilde sendikal

[110] Osmanlı İmparatorluğu'nda işçilerin sendikal mücadele bağlamında örgütlenme deneyimi 1894 yılında İstanbul'da kurulan Amele Cemiyeti ile ilk olarak yaşanmış ancak bu deneyim cemiyet yöneticilerinin tutuklanarak sürgüne gönderilmeleri ile kısa sürede son bulmuştur. Bundan sonraki sendikal girişimler 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanını izleyen aylarda ortaya çıkmıştır. Akkaya, 2002, s. 141.

[111] 1909-1913 yılları arasında yaşanan grevlerle ilgili Akkaya 40, Karakışla 33 rakamını vermektedir. Akkaya, 2002, s. 140. Karakışla, 2011, s. 37.

[112] Quataert, Donald, , "Selanik'teki İşçiler 1850-1912", **Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiyesi'ne İşçiler 1839-1950,** 2011, ss. 120, 121. Sencer, 1969, s. 205.

* Bu kanunname İttihat ve Terakki Dönemi Devletin Tarihsel Oluşumu başlığı altında incelenmiştir.

niteliğe sahip cemiyet oluşumlarına giderek Cumhuriyet Dönemine giden süreçte işçi hareketinin sınıfsal dokusunun canlı kalmasını sağlamış oldu.[113] Bu dönemde ortaya çıkan işçi örgütlenmeleri, burjuva iktidarın bağımlı sınıfların, mücadele alanını daraltan politikaları karşısında sınıf bilinci taşıyan dernekleşmelere giderek cumhuriyet öncesi dönemin sınıf mücadelesi ekseninde açığa çıkan sivil toplum ilişkilerini ortaya koymaktadır.

3.2. Tek Parti Döneminin Sivil Toplum Hareketleri

İttihat ve Terakki Dönemi, devlet eliyle milli burjuvazi yaratılma amacı güdülen bir süreçtir. İktidar bu doğrultuda üretim ve tüketimi denetim altında tutan kooperatifler kurmuş, küçük burjuva-esnafın şirketler kurmasını kolaylaştırıcı teşvik ve düzenlemeler yapmıştır.[114] İktidarı ele geçirme sürecinde kitleleri harekete eklemleyen en büyük unsur olan hürriyetçi düşüncenin 1913'ten itibaren ittihatçıların otoritesini korumak adına yerini baskıcı bir düzene bırakması ve bunu izleyen savaş yılları, ekonomik ve siyasal açıdan başarısız bir yönetim doğrultusunda İttihat ve Terakki hareketinin sonunu getirmiştir. I. Dünya Savaşı'nın ardından gerçekleşen Milli Mücadele süreci ile yeni bir iktidar ortaya çıkmış ve cumhuriyet rejiminin Tek Partili Dönemi başlamıştır. Resmi tarihte Milli Mücadele olarak anılan savaş döneminin anti-emperyalist bir anlatıya dayanması ilk elde, cumhuriyet ile sınıf mücadelesinin güçleneceğini düşündürmektedir. Tek Parti Döneminin sivil toplum yapısını, sınıf mücadeleleri ekseninde ele alabilmek için önce Milli Mücadelenin antiemperyalistliği tezi sonra da Cumhuriyet sonrası işçi hareketleri incelenmelidir.

[113] Akkaya, 2002, s. 142.
[114] Tunçay, 1978, s. 107.

Anadolu'da I. Dünya Savaşı'nın kaybedilmesinden sonra ortaya çıkan işgaller karşısında gelişen halk ayaklanmalarının örgütlü bir hal alması ile şekillenen Milli Mücadele süreci, hem bu savaşın tarafları bakımından hem de savaş sonrası kurulan Cumhuriyetin ekonomi politiği çerçevesinde antiemperyalist bir anlatıyla resmi tarih söylemi içinde kendine yer bulmaktadır. Milli Mücadele, sürecin ekonomik yapısı ve mücadeleden galip ayrıldıktan sonra iktidarı ele geçiren egemen kadroların sınıfsal yapısı göz önünde tutularak ele alındığında, ittihatçı iktidar döneminde temellenen burjuva devlet yapısının, yönetici asker-sivil bürokrat kadrolarının tasfiyesine yol açan emperyalizmin özgül bir görünümüne karşı, bu katmanın kendi statükolarını koruma pratiğine dayalı bir mücadele görünümündedir. Bürokrasinin dayandığı ticaret burjuvazisinin, ağalar ve toprak sahipleri ile ittifak kurması, daha sonra iktidarı ele geçirecek kadronun nüvesini oluşturan ve Milli Mücadele, hareketinin kitleselleşmesini sağlayan bir faktör olarak görülebilir.[115] Bu yanıyla Milli Mücadele kökeni İttihat Terakki iktidarının politikalarında bulunan, Müslüman-Türk küçük burjuva-esnaf orta sınıf ile Yahudi burjuvanın ittifakına dayanan milli burjuvazinin gelişiminin önündeki engellere karşı bir niteliktedir. Bu yapısı itibariyle Milli Mücadelenin sermaye karşısındaki tavrı, üretim ilişkilerinin antiemperyalist bir eğilimle değişime uğratılması yönünde değil, milli burjuvazinin gelişimini tehdit eden kapitülasyonlar, duyun-u umumi gibi emperyalist enstrümanlar ve burjuvanın milli yapısını tehdit eden Ermeni ve Rum halkları karşısında durmaktır. Milli Mücadelenin emperyalizmin bizatihi kendisine değil özgül bir görünümüne karşı hareket olarak değerlendirilebilmesinin dayanağı budur.[116] Bu Cumhuriyetin Batı emperyalizmiyle bir sorunu olmadığını belirten Başkaya'ya göre hem Milli

[115] Şnurov, 2006, s. 9.
[116] Tura, 1990, s. 19

Mücadele süreci emperyalist bir blok karşısında kazanılmış bir savaş değildir hem de Milli Mücadele sonrası ortaya çıkan yeni devlet emperyalizmle hesaplaşma değil uzlaşı amacı güden bir yapı taşımaktadır.[117] 1908'i burjuva devrimin ilk evresi olarak ele alan Tunçay da Milli Mücadele sürecini, ekonomik ilişkilerden ziyade I. Dünya Savaşı'nın yarattığı askeri sonuçlar doğrultusunda gelişen siyasal nitelikli bir hareket olarak ele alarak, hareketin anti-kapitalist bir nitelik taşımadığını vurgulamaktadır.[118] Milli Mücadele sonrası Cumhuriyet iktidarının emperyalizmle ilişkisi, dönemin işçi hareketleri karşısında gelişen devlet politikaları bağlamında ele alınarak, hem cumhuriyetin antiemperyalist nitelik taşıyıp taşımadığına yönelik tartışma derinleştirilebilir hem de Tek Parti Döneminin sınıf mücadeleleri eksenindeki açığa çıkan sivil toplum yapısı analiz edilebilir.

3.2.1. Tek Parti Dönemi İşçi Hareketleri

1923 yılında Cumhuriyet'in ilan edilmesi ile rejim bağlamında devletin kurumsal yapılanmasında önemli değişiklikler meydana gelirken, devletin yapısal koşullarını oluşturan ekonomik politikalar, 1908 İttihat ve Terakki deneyimi ile büyük bir koşutluk içinde devam etmiştir. İki dönem arasındaki bu süreklilik diyalektiği ittihatçı milli burjuva hedefinin, Cumhuriyet Döneminde de kalkınma ve modernleşmenin temel mekanizması olarak görülerek benimsenmiş olmasından kaynaklanmaktadır.[119] Savran iki dönem arasındaki bu bağlantıyı, Cumhuriyet Döneminde devletin, burjuvazinin eski düzenin hâkim sınıflarıyla uzlaşısının

[117] Başkaya, Fikret, **Paradigmanın İflası Resmi İdeolojinin İdeolojisine Giriş**, Ankara, Özgür Üniversite Kitaplığı, 2010, ss. 54, 55.
[118] Tunçay, Mete, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması 1923-1931**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005, ss. 188, 189.
[119] Boratav, 2005, ss. 39, 40.

kurulduğu alan olması üzerinden okumaktadır.[120] Bu eksende Cumhuriyetin kapitalizm ile uzlaşması, Tek Parti Döneminde oluşan devlet kapitalizmi ile ticari sermaye birikiminden sınai sermaye birikimine geçme yolunda, kapitülasyonlar ve aşar vergisinin kaldırılması, merkez bankası ve İş bankasının kurulması gibi politikalarla sağlanmıştır. Tura'ya göre de 1923, devlet aygıtının doğrudan rol oynayarak kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmesine neden olduğu bir toplumsal devrime denk düşmektedir.[121] Bu koşullar altında devletin işçi hareketleri karşısında sermayeden yana durması kaçınılmaz gözükmektedir.[122] Bu tablo Cumhuriyetin ilk yıllarının ekonomik ve siyasal gelişmeleri doğrultusunda, devletin işçi hareketlerini bastıran bir yapı olarak açığa çıktığı bir görünüm taşır. Devletin işçi hareketleri karşısında baskılayıcı bir politika izlemesinin önemli bir nedeni de kapitalizme eklemlenme sürecinde devletin bizzat burjuva sınıfının yanında sanayileşme sürecine girerek üretim ilişkilerinin doğal bir tarafı haline gelmiş olmasıdır.[123] Kaldı ki Milli Mücadele sürerken sosyalist hareketin ve işçi örgütlenmelerinin 1920-1922 yıllarındaki yoğun oluşumları, Milli Mücadeleyi destekleyen hâkim eğilimlerine rağmen Ankara'nın desteğini görememiş ve içinde İstanbul Milletlerarası İşçi Birliği ve TKP'nin de bulunduğu bu oluşumlar cumhuriyetin Tek Parti iktidarının kurulması ile kapatılmış, üyeleri ağır cezalarla karşı karşıya kalmıştır.[124]

[120] Savran, 2010, s. 71.
[121] Tura, 1990, ss. 21, 22.
[122] Devletin ekonomik ilişkiler bağlamında yer aldığı pozisyon, işçilerin yanı sıra köylüleri de karşısına almaktadır. Toprak mülkiyetinin büyük toprak sahipleri elinde yoğunlaştığı bu süreçteki tarım politikaları da küçük çiftçiden ziyade orta ve büyük çiftçinin kapitalistleşmesinin önünü açan bir eğilim taşımaktadır. Tunçay, 2005, ss. 193-195.
[123] Şnurov, 2006, s. 23.
[124] Tunçay, 1978, ss. 246-330.

Cumhuriyet ilan edildiğinde Anadolu'nun genelinde 100.000'in üzerinde işçi bulunduğu söylenebilir.[125] Ancak bu rakam Cumhuriyetin iktidar burjuvazisinin ilgisini çekmek için yeterli olmamıştır. Zira Şubat 1923'de düzenlenen İzmir İktisat Kongresi'nde işçileri temsil etmek üzere, işçi olmamasının yanı sıra iktidara yakın bir noktada konumlanan Aka Gündüz ve Rukiye Hanım seçilmiştir.[126] Buna rağmen görüşlerini iktidara ulaştırmayı başaran işçiler genel olarak; haftalık ve yıllık izinlerin düzenlenmesi, çalışma saatlerinin sınırlandırılması, örgütlenme ve grev haklarının kazanımını sağlayabilmek için Tatil-i Eşgal Kanunu'nda değişiklikler yapılması, 1 Mayıs'ın İşçi Bayramı olarak kutlanması gibi taleplerde bulunmuştur.[127] Kuşkuya yer yok ki bu talepler dönemin işçileri arasında ciddi biçimde sınıf bilincinin oluşumuş olduğunu göstermektedir. Aynı yıl içinde gerçekleştirilen İşçi Bayramı gösterileri, hükümetin işçiler karşısındaki tavrını açığa çıkarması bakımından anlamlıdır. Kutlamaların ardından gösteriye katılan işçi cemiyetleri kapatılmaya başlanmış ve çıkarılan bir kanunla 1 Mayıs devlet tarafından bahar bayramı olarak kabul edilmiştir.[128] Böylelikle devlet, Cumhuriyet Döneminin işçi hareketlerinin meşru zeminini yok ederek, resmi ideolojisini hâkim kılmaya yönelik bir politikayı hayata geçirmiş oluyordu.

İzmir İktisat Kongresi sonrasında ulusal bir çatı örgüt işlevi üstlenme amacıyla kurulan Türkiye Umum Amele Birliği'nin ömrü 1 yıl sürmüş ve iktidar tarafından 1924 yılında kapatılmıştır.[129] Aynı yıl ortaya çıkan bir diğer önemli işçi örgütü ise Amele Teali Cemiyeti'dir. Takrir-i Sükûn Kanunu sonrası faaliyetleri sınırlandırılan

[125] Güzel, 2007, s. 106.
[126] Ahmad, Feroz, , "Cumhuriyet Türkiye'sinde Sınıf Bilincinin Oluşması 1923-1946", **Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiyesi'ne İşçiler 1839-1950,** 2011, s. 130.
[127] Ibid, ss. 130, 131.
[128] Ibid, s. 135.
[129] Akkaya, 2002, s. 158.

cemiyet önce 1927'de ve ikinci kez açılma teşebbüsünü takiben de 1928'de kapatılarak Tek Parti Döneminin işçi örgütlenmelerinin devlet baskısı altında yok oluşunun önemli bir örneği olmaktadır.[130] İktidarın bu doğrultudaki tamamlayıcı adımlarından bir diğeri 1925 yılında Takrir-i Sükûn Kanunu'nun ilanı ile sıkıyönetim uygulamalarına geçerek, işçi hareketlerini de kapsayan toplumsal bir baskı düzeni kurması olmuştur.[131] Örgütlenme özgürlüğünü ortadan kaldıran bu baskı rejimi içinde, 1908 ile başlayan işçi hareketleri sönümlenmiştir. İktidarın işçi hareketlerini dizginledikten sonraki ikinci hamlesi, dönemin toplumsal yaşamının her alanına yayılan bir politik stratejiyle paralel olarak dizginlenen kitlesel hareketlerin kontrol altında kalmaya devam etmesini sağlayabilmek ve bizzat devlet vesayeti altında barınmalarına müsaade eden anlayışla, bu hareketlerin resmi ideoloji ile eklemlenmesini tamamlamak olmuştur. İktidarın bu amacını gerçekleştirmek için 1930'ların başında kullandığı araç her iş kolu için doğrudan CHP'ye bağlı İşçi Büroları kurarak, tüm işçileri bir birlik çatısında denetim ve vesayet altına almak şeklinde gerçekleşmiştir.[132]

Tek Parti Döneminin topluma bakışının sınıfsal bir zemine dayanmıyor oluşu, işçi hareketlerinin, iktidar için ciddi bir tehdit olarak algılanmasının önemli bir nedenidir. Durum işçi sınıfı özelinde düşünüldüğünde ise Cumhuriyetin ilanı ile devlet kapitalizminin ekonomik ilişkileri belirlediği bir süreçte, sol düşünce geleneği içinde gelişmekte olan işçi sınıfı; hem devletin kapitalizme eklemlenmekte oluşundan doğan sol hareketlere karşı olumsuz tavrı hem de işçilerin geliştirdiği sınıf bilincinin, üretim sürecinin parçası olan devlet ile çakışması nedeniyle resmi ideolojinin baskısı

[130] Koç, 2003, s. 30.
[131] Sencer, 1969, s. 231.
[132] Güzel, 2007, s. 110.

altında kalmıştır. Bu süreçte iktidarın hegemonyasını kurarken tüm muhalif oluşumlar karşısında baskıcı bir yaklaşım sergilemesi, tıpkı ittihatçıların iktidara gelirken taşıdığı hürriyetçi eğilime rağmen son kertede, devletin toplumsal yapıdaki ayrıcalıklı yerinin garantörü haline gelmiş olması gibi, burjuva devrimin ikinci evresinde yer alan ve küresel kapitalizme eklemlenme sürecini devam ettiren cumhuriyetçi kadronun da devleti ayrıcalıklandırarak, devletten gayrı sivil oluşumları boğduğu bir süreç yaşanmasına yol açmıştır. Bu boğuş, iktidarın sivil alanı kendi hegemonyası bağlamında dönüştürüp tıpkı İşçi Büroları örneğinde olduğu gibi toplumsal oluşumların iktidarın vesayeti altında gerçekleşmesine izin veren bir yapıda olduğu için bu tez çalışmasında sivil toplum yaklaşımı ve Türk Ocakları Gramsci'yen hegemonya anlayışı bağlamında ele alınmaktadır.

İşçi sınıfı örgütlenmelerine alan açmayan devlet politikalarının, II.Meşrutiyet öncesi, İTC Dönemi ve Tek Parti yıllarında paralellik göstermesi, mevcut sivil toplumun Gramsciyen hegemonik bir işlev ile donatıldığını göstermekte ve bu işlevin vücut bulduğu yapı olarak Türk Ocakları öne çıkmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İTTİHAT VE TERAKKİ DÖNEMİ DEVLET SİVİL TOPLUM İLİŞKİSİ

Osmanlı İmparatorluğu'nun XX. yy.'da yaşadığı rejim dönüşümü, tohumu bir önceki yüzyıl boyunca ekilmiş olan, hukuki, siyasal ve ekonomik alanları kapsayan uzun Tanzimat Döneminin bir ürünüdür. Dönüşümün siyasal alanın karşısında kendini var etme mücadelesi gösteren örgütlenme pratiği "Yeni Osmanlılar" ile başlamıştır. Ancak XIX. yy.'ın ikinci yarısına tekabül eden bu dönemde, Yeni Osmanlıların gayesi sivil bir alan kurmak ve bu alanda kendini gerçekleştirmek ölçüsünde vuku bulmamış, bizzat siyasal alanı etkilemeye ve dönüştürmeye yönelik güçlü bir eğilim taşımaktadır. Bu doğrultuda yaşanan politik çekişmeler, özellikle Abdülhamit Dönemiyle özdeşleşecek olan baskı ve denetimden sıyrılarak sivil iradeyi esas alan hukuki bir zeminde var olabilme mücadelesi şeklinde değil, doğrudan baskı ve denetim erkini elinde tutan iktidar mekanizmasını dönüştürmek ve hatta ele geçirmek şeklinde tezahür edecektir.

Yeni Osmanlıların araladığı iktidar kapısından ise uzun Abdülhamit Döneminin sonunda İttihat ve Terakki Cemiyeti[133] geçecektir. Tarihsel arka planı bu şekilde ortaya çıkan Meşrutiyet Döneminde devlet ile sivil toplum arasındaki ilişkiyi analiz edebilmek için, tıpkı yukarıda değinildiği gibi Yeni Osmanlılara benzer şekilde siyasal alana dâhil olmaya çalışan İttihat Terakki Cemiyeti'nin yapısını analiz etmek gerekmektedir. Böylece sivil topluma tekabül eden bir alanın varlığı; Cemiyetin

[133] Bundan sonra İTC olarak anılacaktır.

içerisinde değil, bilakis zamanla iktidarı ele geçirecek olan İTC'nin dışındaki yapılanmaların varlığı ve iktidar ile ilişkilerinin sorunsallaştırılmasıyla tartışılabilir.

Altı asırlık Osmanlı hükümranlığının son yıllarına tanıklık edilen bu bölümde, öncelikli olarak devlet ve iktidar yapısı ortaya konulacak ve bunun üzerine iktidar karşısında sivil toplumun konumu ve rolü tartışılacaktır. Dönemin iktidar yapısını anlayabilmek için, ilk olarak İTC'nin Osmanlı devlet düzeni ve siyasal hayatındaki etkisi incelenecektir.

1. İTTİHAT TERAKKİ DÖNEMİ DEVLETİN TARİHSEL OLUŞUMU

1.1. İttihat Terakki Cemiyetinin Kuruluşu ve Yapısı

İTC'nin Osmanlı siyasal hayatına girişine yol açan zemin iki temel boyut ekseninde ele alınabilir. İlk olarak II. Abdülhamit rejiminin baskıcı niteliğine tepki gösterme ihtiyacı söz konusudur. Bu yönde doğrudan yahut dolaylı oluşum ve hareketler, meşrutiyetin açtığı hukuki ve toplumsal alana paralel olarak 1890'lı yıllarla beraber ortaya çıkmaya başlar ve 1900'lerin ilk yıllarında giderek olgunlaşan bir örgütlenme alanı kendini iyiden iyiye gösterir. Bu örgütlenme süreciyle ilişkisi tartışmalı da olsa aynı dönem bir yandan da imparatorluğun dört bir tarafında farklı ölçeklerde baş gösteren halk hareketlerine tanıklık edilmektedir.[134] Mevcut rejime karşı gelişen bu hareketler, etnik, dini ve ekonomik çeşitli gerekçeler ekseninde vukuu bulmuştur.

Muhalif hareketlere yol açan bir diğer unsur, Tanzimat çağıyla beraber Batı ile Osmanlılar arasında aralanan kapıdan giderek artan bir ölçekte imparatorluğa sızmakta olan düşünsel akımlardır. Bu dönemde çeşitli gerekçelerle Batı ülkelerinde bulunan, Batı dillerini öğrenerek bu kültürlerin eserlerini okuyan ve batıdaki gelişmeleri takip eden yeni bir zümre ortaya çıkmaktadır. İlk kuşağını Yeni Osmanlıların oluşturduğu bu zümrenin sonraki nesli, XX. yy'ın başında kurulacak II. Meşrutiyet rejiminin aydın sınıfını ve bürokrat kadrolarını teşkil edecektir. Bu yeni

[134] Dönemin özellikle Anadolu'da baş gösteren halk hareketleri ve bu hareketlerin II. Meşrutiyet'e giden süreçle ilişkisine yönelik kapsamlı bir yaklaşım için bknz: Petrosyan, Y. A., **Sovyet Gözüyle Jön Türkler,** çev. Mazlum Beyhan, Ayşe Hacıhasanoğlu, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1974, ss 234-242. II. Abdülhamit karşıtı muhalif cemiyet örgütlenmeleri için ise bknz: Mardin, Şerif, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012, s. 78-79.

aydın sınıfı, özellikle Fransız İhtilali'nin üzerlerinde bıraktığı tesir[135] ve Yeni Osmanlıların mirası niteliğindeki Meşrutiyet rejimini yeniden tesis etmek gayesi etrafında bir araya gelmektedir. Meşrutiyetin yeniden ilanına giden siyasal sürece ve dolayısıyla bu sürecin aktörleri olacak olan yeni aydın sınıfına ideolojik rengini verecek olan Batı menşeli düşünsel akımlar güçlü bir pozitivist damar üzerinden imparatorluğa girecek ve bu damardan gelen fikirler Osmanlıların kanına hızla karışacaktır.[136] İmparatorluğun toplumsal yapısına yönelik olarak Batıdan gelen düşünce akımları etkisiyle gelişen bu muhalif hareketler içinde siyasal alana tesiri en yüksek olan oluşum kuşkusuz İTC olmuştur. Bu noktada İTC'nin yapısı ve Abdülhamit rejimi karşısında geliştirdiği tavrı ele alınarak II. Meşrutiyet düzeni ve bu düzenin teşekkül ettiği devlet yapısı açığa çıkarılabilir.

Tıbbiye mektebinde bir araya gelen öğrencilerce temelleri atılan İTC'nin kuruluşuyla ilgili kaynaklara bakıldığında Zürcher, Ramsaur, Hanioğlu ve Tunaya'nın, hareketi 1889 yılına kadar götürdüğünü, Ahmet Bedevi Kuran'ın ise kuruluş için 1892 tarihini imlediğini görüyoruz.[137] Bu kaynaklarda kurucu ekip olarak anılan isimler ise, İbrahim Temo, İshak Sukuti, Abdullah Cevdet, Mehmet Reşit, Mehmet Emin* ve Hüseyinzade Ali** şeklindedir. İstanbul'da öğrenciler tarafından kurulan bu cemiyet kısa sürede kitlelere ulaşarak kadrosunu genişletmiş ve yüzyılın son diliminde Saray karşısında muhalefet cephesinin odağı olmuştur. Bu

[135] II. Meşrutiyet'in ilanı sürecinde Fransız İhtilali'nin etkilerine yönelik örnekler için bknz. Tunaya, Tarık, Zafer, "**Türkiye'de Siyasal Partiler**" C.3. İstanbul, İletişim Yayınevi, 2000, s. 46,47.
[136] İTC'nin pozitivist damarı hakkında bknz: Akşin, Sina, *Jön Türkler ve İttihat Terakki*, Ankara, İmge Kitabevi, 2011, s. 51. Hanioğlu, Şükrü, **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük,** C.1. İstanbul, İletişim Yayınları, 1986, ss. 33, 53, 54, 621, 622.
[137] Hanioğlu, 1986, s. 173, Kuran, A.B**., İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2000, s. 45, Ramsaur, E. E., **Jön Türkler ve 1908 İhtilali**, çev. Nuran Ülker, İstanbul, Sander Yayınları, 1972, s. 30. Tunaya, 2000, s. 27, Zürcher, E. J., **Milli Mücadelede İttihatçılık,** çev. Nüzhet Salihoğlu, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 32.
*Bu isim yalnızca Hanioğlu'nun eserinde geçiyor. Hanioğlu, 1986, s. 174.
** Bu isim yalnızca Kuran'ın eserinde geçiyor. Kuran, 2000, s. 45.

muhalif kadroyu bir araya getiren ana unsur, iyiden iyiye çöküş emareleri gösteren imparatorluğu kurtarma fikridir.[138] Bu amaç etrafında bir araya gelerek hazırlanan nizamnamenin ilk maddesi, Cemiyetin bu gayesini ortaya koymaktadır;

"Hükümet-i hazıranın adalet, müsavat, hürriyet gibi hukuk-ü beşeriyeyi ihlal eden ve bütün Osmanlıları terakkiden men ile vatanı ecnebi yedd-i tasallut ve itizabına düşüren usul-ü idaresini İslam ve Hıristiyan vatandaşlarımızı ikaz maksadıyla kadın ve erkek bilcümle Osmanlılardan mürekkep, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti teşekkül etmiştir (madde 1)."[139]

Cemiyetin kuruluş maksadını ortaya koyan bu nizamnamenin devamındaki maddelerde de "devletin beka ve terakkisine" yönelik vurgulamalar dikkat çekmekte ve yeni kurulan bu örgüt eliyle saltanat ve hilafeti koruyacak şekilde devletin kötü gidişine mani olunacağı ifade edilmektedir (madde 3, 4, 5).[140] İTC'nin bu ilk nizamnamesinden, imparatorluğu içinde bulunduğu kötü durumdan kurtarma çabası etrafında bir araya gelmiş bir cemiyet görüntüsü açığa çıkmaktadır. Lakin bu noktada İTC'nin yapısını gözler önüne serecek olan husus, Cemiyet üyelerinin devlet işlerinin aksayan yönlerine yönelik teşhis ve tedavi önlemlerinin ne olduğu ve bu süreci nasıl bir yaklaşımla ele alacaklarıdır. II. Abdülhamit saltanatındaki baskıcı iktidar döneminde bir araya gelen Cemiyet üyeleri, eleştirdikleri mevcut düzeni nasıl tamir edebileceklerine yönelik bir çözüm etrafında mı birleşiyorlardı, yoksa bu bir araya geliş, var olan iktidar karşıtlığının bir dışa vurumu muydu? I. Dünya Savaşı sonrası İTC iktidarının sona erdiği dönemden geriye doğru bakıldığında, Cemiyetin yeni bir çözüm formülü etrafında değil, mevcut koşullar ve bu koşulların getirdiği iktidar

[138] Keyder, Çağlar, 2011, s. 73.
[139] Tunaya, Tarık, Zafer, **Türkiye'de Siyasal Partiler,** C.1. İstanbul, İletişim Yayınevi, 2011, s. 70.
[140] Ibid, s. 70, 71.

karşıtlığı örüntüsünde aynı masa etrafına oturmuş kişilerden oluştuğu ortaya çıkmaktadır. Yani İTC'nin kuruluş pratiğinin, iktidar karşıtlığında buluşma olduğu söylenebilir. Cemiyetin kuruluşundan 1908 yılına dek, örgüt içinde Mizancı Murat, Abdullah Cevdet, Ahmet Rıza, Prens Sabahattin gibi birçok önemli isim arasındaki ideolojik ayrılıklardan doğan gerilimler bu noktayı ispatlar niteliktedir.

Çalışmanın kapsamı dolayısıyla görüşlerinin derinlemesine ele alınması mümkün olmayan Cemiyet içindeki bu önemli isimler arasındaki ideolojik farklarını kısaca örneklendirmekle yetineceğiz. Cemiyette gözlenen temel fikirsel ayrılıklar, basamaklandırılarak ortaya konulursa, ilk olarak rejim karşıtlığında buluşan İTC'nin, mevcut iktidarı tamamen yıkarak yerine yeni bir düzen getirme konusundaki kafa karışıklığına değinilebilir. 1897 yılında Avrupa'nın çeşitli yerlerinde çıkan gazetelerle fikir hayatındaki yerini güçlendirme ve kamuoyu oluşturmaya çalışan İTC içinde ilk önemli çatlak, o dönem itibariyle hareketin lideri konumundaki Mizancı Murat ile Meşveret gazetesini çıkaran Ahmet Rıza arasında yaşandı. Cemiyetin bu iki önemli fikir adamı, Sarayın vaat ettiği bir takım reformlarla yurt dışındaki ittihatçıların, iktidar aleyhine kampanyalarına son vermeleri ve yurda dönmelerini teklif etmesi üzerine anlaşmazlığa düştü.[141] Zira Cemiyet, iktidarı tamamen değiştirmek ile reformlara zorlamak seçenekleri karşısında net bir politika belirlememişti. Burada örgütün hedeflerine yönelik çok temel bir boşluk ortaya çıkmaktadır ve rejimi değiştirecek devrimsel bir hareket ile dönüşüme uğratıcı evrimsel yaklaşım arasında sıkışma söz konusudur.[142] Sonuç olarak Padişahın sözlerine güvenen Murat yurda döndü ve hareket ciddi bir güç kaybına uğramış oldu. Ki bu iki isim arasında açığa çıkan gerilimin köklerinde başka temel bir mevhum

[141] Petrosyan, 1974, s. 201, 203.
[142] Ramsaur, 1972, s. 54.

olan ideolojik karşıtlıklar bulunuyor ve Mizancı Murat, Ahmet Rıza'nın pozitivist yaklaşımlarını sert şekilde eleştiriyordu.[143] Ancak Cemiyet içindeki keskin ideolojik ayrışmalar daha sonra açığa çıkacak ve yine derin çatlaklara yol açacaktır.

Ahmet Rıza halka yaklaşım konusunda açığa çıkan elitist eğilimi eksenindeki pozitivist anlayışı doğrultusunda rejim değişikliğinden önce toplumsal yapının dönüştürülmesi gerektiğini düşünürken, Prens Sabahattin liberal bir eğilimle hareket ediyor ve şahsi teşebbüsün tesisini öncelikli görüyordu.[144] İkili arasındaki bir diğer görüş ayrılığı Cemiyetin hedeflerine ulaşma doğrultusunda yabancı unsurlarla etkileşime geçip geçmemesi üzerine olmuş ve Ahmet Rıza hem dış ülkelere hem de Osmanlı içindeki yabancı unsurlara karşı tavır almıştır.[145] Bu fikir ayrılıkları ittihatçıları, biri pozitivist ve merkeziyetçi, diğeri liberal ve âdem-i merkeziyetçi iki gruba ayırmıştır. İlk grup Meşrutiyet'in ilanına giden süreçte etkinliğini sürdürürken, liderliğini Sabahattin'in yaptığı ikinci grup bu hareketin dışında kalacaktır.

1.2. 1908 İhtilali

İmparatorluğun, II. Abdülhamit'in askıya aldığı meşrutiyet rejimine tekrar geçerek parlamentolu düzene yaklaşık otuz yıllık bir aradan sonra geri dönüşü, ittihatçıların Rumeli'deki isyan hareketlerinin sonucunda gerçekleşmiştir. 1908 yazında Reval'de yapılan görüşmeler neticesinde Jön Türklerin padişahın pasif tutumu nedeniyle Makedonya'nın elden çıkarılacağına yönelik görüşleri Saraya muhalif hareketlerin bu bölgede ortaya çıkmasına yol açmıştır. İlk olarak Selanik Merkez Kumandanı olan Kaymakam Nazım Bey'e bir suikast girişiminde

[143] Petrosyan, s. 198, 199. Ayrıca Ahmet Rıza'nın pozitivist yaklaşımının bir değerlendirmesi için bknz: Mardin, 2012, ss. 184-188, 215-224.
[144] Petrosyan, 1974, ss. 271-282.
[145] Ramsaur, 1972, s. 90, 92.

bulunulmuş, Nazım Bey'in yaralı olarak kurtulduğu bu girişimden sonra da ittihatçılar tarafından Makedonya bölgesindeki konsolosluklara bu bölgenin toprak bütünlüğüyle ilgili bir muhtıra çekilmiştir.[146] 28 Haziran tarihinde meşrutiyet talebiyle Saraya karşı başkaldırmak için gizli bir toplantı düzenlenmiş ve bu toplantıyı organize ettikten birkaç gün sonra Resne'de 3 Temmuz'da Niyazi Bey bir grup asker ve siville dağa çıkarak isyan hareketini başlatmıştır.[147] Bu isyanı bastırmak için Manastır'a gelen komutan Şemsi Paşa ittihatçı bir fedai tarafından 7 Temmuz günü öldürülünce hareketin bastırılma olasılığı da ortadan kalkmış oldu.[148] İttihatçıların Saraya yönelik şekilde yoğun olarak suikast ve propaganda yaptıkları bu süreçte Rumeli halkı ve Osmanlı ordusu içinden de kendi saflarına katılanların sayısı hızla artmıştır. Yerli halkın bir düşman işgal hazırlığı olarak algıladığı Firzovik olayı da geniş kitlelerin ittihatçıların safına geçmesini hızlandırmış ve bu olaydan birkaç gün sonra 20 Temmuz günü ayaklanma askeri depoların ele geçirildiği bir meşrutiyet isyanına dönüşmüştür.[149] Bu direniş sonucunda ittihatçılar 23 Temmuz tarihinde Manastır'da meşrutiyeti ilan ettiler. İttihatçılar karşısında fazla direnemeyen Saray da bir gün sonra meşrutiyetin ilanını resmen duyurarak parlamentolu rejime dönüşü kabullenmiş oldu. Berkes'e göre 1908 devrimi İmparatorluğun kurumsal yapısını temelinden sarsacak biçimde din, devlet ve hukuk nosyonlarının tartışılmaya başlandığı bir dönemi çağırması nedeniyle önem arz etmektedir.[150]

Sarayın baskın iktidar anlayışı karşısında meşveretten yana olduğunu söyleyen ittihatçılar artık siyasal alanın merkezindeydi. Bu süreçte şekillenen iktidar yapısının

[146] Kuran, B. Ahmet, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler,** İstanbul, Kaynak Yayınları, 2000, ss. 307, 308.
[147] Ahmad, Feroz, **İttihat ve Terakki 1908-1914,** çev. Nuran Yavuz, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2010, s. 20.
[148] Akşin, Sina, 2011, s. 128.
[149] Ahmad, 2010, s. 26.
[150] Berkes, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2004, s. 450.

analizi dönemin devlet-sivil toplum ilişkilerini anlayabilmek bakımından oldukça önem taşımaktadır.

1.3. İttihat Terakki ve İktidar Yapısı

Meşrutiyetin yeniden ilan edilmesiyle padişahın yetkileri sınırlandırılarak, yürütme erkinin merkezine parlamentonun getirilmesine yönelik çabalar ortaya çıkmıştır. 1908 seçimleri ve 1909 anayasa düzenlemeleriyle bu zemin hazırlanmış ve beş yılı çok partili geri kalan süresi ise tek partili düzenle sürdürülecek olan parlamentolu ittihat terakki iktidarı hayata geçirilmiştir. Meşrutiyetin ilan edilmesinden kısa bir süre sonra meclisli bir yönetime dönebilmek için seçim yasası oluşturuldu. Her elli bin erkek nüfusunu temsilen bir mebusun seçileceği iki derecelik bu seçim sisteminde yirmi beş yaşını geçmiş erkekler arasından yabancı uyruklu olmayan, özgürlüğü kısıtlanmamış, ticari itibar sahibi ve vergi verebilenler seçmen olabilecekti.[151] Kadınların ve yoksul erkeklerin dışarıda bırakıldığı bu seçimlerde meclise girebilmek için İTC ile Osmanlı Ahrar Fırkası yarış halinde olacaktı.

II. Meşrutiyetin ilk seçimi 1908 Kasım ve Aralık ayları içinde gerçekleştirilmiştir.[152] Rumeli bölgesinde etkin olan gizli bir cemiyetten ülke geneline yayılmış yasal bir siyasal partiye dönüş süreci İTC için oldukça sancılı olmuştur. Hatta tüm İTC iktidarı boyunca Cemiyet-Parti ikiliği tam olarak aşılamamış ve içsel çatışmalara yol açmıştır. Öte yandan Ahrar Fırkası da bu hızlı çok partili hayata geçiş sürecinde kadro ve teşkilatlanma bakımından çok hazırlıklı değildir. Sonuç olarak bu ilk seçimlerde hem kentlerden hem de taşradan zengin

[151] Kansu, Aykut, **1908 Devrimi,** İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 274.
[152] Tunaya, Tarık, Zafer, **Türkiye'de Siyasal Partiler,** C.3, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000, s. 206.

meslek sahipleri ve toprak ağaların yer aldığı meclis ekonomik anlamda olmasa da etnik ve ideolojik bakımdan çeşitliliğe sahip bir yapıdaydı.[153] İçinde güçlü bir muhalefet nüvesi barındıran bu mecliste, kendi kurumsal yapısı henüz muğlak olan İTC doğrudan yönetim içinde bulunmaktansa rejimin koruyucusu olarak kendi kontrol ve denetiminde bir iktidarın şekillenmesini tercih etti.[154] İTC'nin bu süreçteki stratejisi rejimi koruyarak siyasal gücü ellerinde tutmaya yönelikti. Bu suretle meclis oluştuktan sonra anayasal düzenlemeler yapılabilmesi için harekete geçilmiştir. İTC'nin hukuki düzenlemeler yaparak elde etmeye çalıştığı esas gaye, yasama yetkilerini güçlendirilerek padişah karşısında mebusan meclisinin yetkilerini arttırmaya yöneliktir. Buna yönelik bir örnek olarak mecliste reddedilen şu öneri hem İTC'nin amacını hem de meclisin muhalif yapısını ortaya koymak bakımından belirleyicidir; "Makam-ı kübra-yı İslamiye ve hukuk-ı saltanat-ı seniyye-i Osmaniye mukaddes ve masun olarak icraatı hükümetin mesuliyeti vükelayı devlete aittir."[155] Bu yasa önerisi üzerinden, ittihatçıların hükümet yetkilerini ellerine alıp, saltanatı padişaha bırakmaya yönelik yaklaşımları çıkarılabilir.

Uzun yıllar süren İstibdat Dönemi sonrası bir özgürleşme süreci olarak kurumsallaşması beklenen meşrutiyet, iktidar ve rejim karşıtı bir isyan hareketi olan 31 Mart Vakası sonrasında bu beklentilerin oldukça uzağında bir iktidarın şekillendiği dönem olmuştur. İTC'ye yönelik bu muhalif hareketin neden ve amaçlarından ziyade iktidarın bu olaya verdiği tepki ve sonrasında geliştirdiği idari

[153] Mecliste 147 Türk, 60 Arap, 27 Arnavut, 26 Rum, 14 Ermeni, 10 Slav ve 4 Musevi olmak üzere toplam 288 mebus bulunmaktaydı. Ahmad, 2010, ss. 46, 47.
[154] Ibid, s. 32.
[155] Tarık, Tevfik, **Muaddel Kanun-ı Esasi ve İntihab-ı Mebusan Kanuni**, İstanbul, İkbal Kütüphanesi,1911, s. 24.

yönetim bu çalışma bakımından oldukça önemlidir.[156] İsyanın hareket ordusu tarafından bastırılmasını takip eden süreçte divan-ı harp kurulmuş ve ardından örf-i idari ilan edilmiştir.[157] İTC'ye muhalif fırka, cemiyet ve gazeteler kapatılmış, bu kurumların üyeleri cezalar almıştır.[158] Böylelikle meşrutiyet düzeniyle imparatorluk hayatında yerleşmesi beklenen çok seslilik, İTC'nin iktidarını tehdit altında hissetmesi sonucu rafa kaldırılmıştır. Bu süreçten sonra I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar sürecek olan örf-i idari vasıtasıyla, 1912'ye kadar çok partili şekilde ondan sonra ise tamamen siyasal alanın İTC'nin eline geçtiği tek partili düzen ile aşamalı olarak baskı rejimi yeniden fakat bu kez isim değiştirerek sürmüştür.

Bu dönemde yaşanan siyasal olaylar İTC'nin iktidar yapısına şekil verdiği ölçüde ele alınmaya devam edildiğinde, ilk olarak 1912 seçimlerine değinilebilir. 31 Mart vakası sonrası Ahrar Fırkası kapatıldıktan sonra dönemin ikinci genel seçimlerine yaklaşılan süreçte İTC karşıtı bir yapılanma olarak Hürriyet ve İtilaf Fırkası öne çıkar. Bu süreçte güçlü bir muhalefetin var olduğu meclis içinde ittihatçıların hedefledikleri hukuki düzenlemeleri gerçekleştirememeleri onlara bu imkânı sunacak yeni bir parlamentonun şekillendirilmesi formülünden başka bir çözüm vermeyince 1912 yılında meclis feshedilerek genel seçimlere gidilmiştir.[159] İttihatçıların kendilerine karşı olası bir muhalif yapılanmayı engelleyebilmek için bu süreçte kullandıkları taktik ve uyguladıkları eylemler 1912 seçimlerinin "sopalı seçim" olarak hatırlanmasına sebep olmuştur. İTC'nin muhalefete karşı şiddet eylemleri ile

[156] 31 Mart Vakası ile ilgili olarak bnz: Bayur, Y. Hikmet, **Türk İnkılabı Tarihi**, C.1 Kısım.2, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, ss. 184, 192, Kuran, B. Ahmet, 2000, ss. 337, 338. Tunaya, 2000, ss. 492, 493.
[157] Tunaya, 2000, s. 492.
[158] Kuran, 2000, s. 344. Dönemin İTC dışı oluşumların varlığına son veren baskıcı yapısına bir örnek olarak İbrahim Temo önderliğinde kurulan Osmanlı Demokrat Fırkası ile bu fırkaya yakın olan Şark, Türkiye ve Jön Türk gazetelerinin kapatılması vurgulanabilir. (Ibid, ss. 337, 338)
[159] Tunaya, 2011, s. 38.

basın ve toplantı özgürlüklerini kısıtlayıcı yasal önlemler alarak kendisine karşı propaganda ve oluşumlara engel olduğu bu seçim, mecliste muhalif sandalyelerin bir hayli azalmasına yol açmıştır.[160]

Meclis içinde muhalif yapılanmayı bir şekilde aşan İTC bu kez meclis dışında gelişen muhalif hareketler sebebiyle ancak birkaç ay faaliyette bulunabilmiştir. İttihatçı yönetim karşıtı ordu içi bir örgütlenme olan halaskaran zabitan grubu 1912 seçimleri sonrası oluşan siyasal atmosfer içinde İTC'nin baskıcı yönetimini ortadan kaldırmak ve orduyu siyasetten uzaklaştırmak gibi hedefler etrafında örgütlenmiş bir cunta hareketidir.[161] Kısa zamanda geniş çaplı bir isyan hareketine dönüşen bu süreçte genel seçim sonucu oluşan yeni kabineyi hedef alan halaskaran zabitanının baskı ve tehditleri nihayetinde ittihatçı kabinenin sadrazamı olan Sait Paşa istifa etmek zorunda kalmış ve kabine değişikliğiyle oluşan yeni yapıda parlamentoda çoğunluk olmalarına rağmen ittihatçılar muhalefette kalmıştır.[162] Bundan sonraki süreç halaskaran zabitanının meclisin sivil ve yasal hale getirilmesine yönelik çabalarıyla ittihatçıların iktidarı yeniden ele geçirebilme gayesi arasındaki mücadeleye sahne olmuştur. Rejimin düzenlenmesi amacıyla memur ve öğretmenlerin siyasal partilere üye olması yasaklanmış, subay, astsubay, er ve askeri hizmette bulunmakta olanların seçme ve seçilme hakları ortadan kaldırılmıştır.[163] Bu dönemde yaşanan Balkan Savaşı sonucu alınan mağlubiyeti bir fırsat olarak gören ittihatçılar Enver ve Talat Bey'lerin harekete geçirmesiyle Bab-ı Ali'yi basarak bir karşı devrimle iktidarı yeniden ele geçirmiştir. Bundan sonra gerçekleştirilecek 1914

[160] Ahmad, 2010, s. 131. Seçim sonunda parlamentoda 170 ittihatçı mebusa karşılık yalnızca 15 muhalif yer alabilmiştir. (Tunaya, 2000, s. 209)
[161] Tunaya, 2011, ss. 356, 357.
[162] Ibid, s. 358.
[163] Ibid, ss. 362, 363.

ve 1919 seçimlerine alternatifsiz olarak girecek olan İTC, Bab-ı Ali Baskını sonrası Tek Parti iktidarını kurmuş ve imparatorluğun son dönemi bu baskıcı yönetim anlayışı altında geçirilmiştir.

İTC'nin baskıcı yönetim yapısı ordu ile iktidar arasındaki ilişkilerin derinliği ve mahiyeti üzerinden anlamlandırılabilir. Mecliste sayısal olarak ve anayasada maddesel olarak iktidarının meşruiyet zeminini sağlamlaştırmakta zorluk çeken İTC, yönetimi kontrol altında tutabilmek ve muhalif hareketler karşısında güç kaybetmemek için iktidarı ordu ile paylaşan bir yaklaşım içerisinde hareket etmiştir. Bu yönde atılan ilk temel adım 31 Mart Vakası sonrası İstanbul çevresinde örf-i idari yani sıkıyönetim ilan etmek olmuştur. İlk meclisin homojen olmayan düşünsel zemini dolayısıyla ciddi muhalif tepkiler karşısında ittihatçılar büyük uğraşlar vererek sıkıyönetim rejimini uygulamaya geçirmiştir. 1912 yılına dek süresi sürekli uzatılarak devam ettirilen sıkıyönetim, halaskaran zabitanının İTC'yi iktidardan uzaklaştırmasından sonra kurulan Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesi tarafından kaldırılmış ancak yalnızca üç ay sonra yeniden ilan edilmiştir.[164] Bu süreçte Bab-ı Ali baskınıyla iktidarı yeniden ele geçiren İTC, iktidarını sıkıyönetim ile pekiştirerek 1918 yılına dek sürdürmüştür. Hareketin çıkış noktası olan meşrutiyetin ilanı ile taban tabana zıt bir yönetim anlayışına sahne olan İTC iktidarı, II. Abdülhamit'in baskıcı iktidarını ortadan kaldırarak hürriyetin egemen olduğu bir toplumsal yapı inşa etme söylemiyle devraldığı yönetimi, kendi iktidarını koruyabilmek doğrultusunda aynı baskıcı anlayış ile sürdürmüştür. Bu kısmın sonunda dönemin cemiyet hayatına yönelik hukuki zemin ele alınarak İTC Dönemi öncesi mevcut

[164] Tunaya, 2011, s. 347.

örgütlenme düzeyi ve İTC iktidarı ile bu alanın ulaştığı hukuki çerçeve ortaya konulacaktır.

Osmanlı İmparatorluğunda II. Meşrutiyet'e dek örgütlenmeye yönelik hukuki bir zemin oluşmamıştır. Bu nedenle XIX. yy. sonundan itibaren cemiyet mahiyetinde ortaya çıkan örgütlenmeler genellikle gizli yer altı yapılanmaları olarak kalmıştır. Bu durumun en göz önündeki örneği olan İTC oluşumu da uzun yıllar gizli bir cemiyet olarak faaliyetlerini sürdürdükten sonra ancak meşrutiyetin yeniden ilanı ile kendi iktidarında yapılan düzenlemeler doğrultusunda yasal bir yapıya kavuşabilmiştir. Dönemin cemiyetleşme zemini sivil alanın varlığı çerçevesinde bu yasalaşma hattında ele alınabilir.

Bu noktada İmparatorlukta yakın geçmişteki örgütsel alanın oluşumuna yönelik hukuki pratik irdelendiğinde, ilk olarak 1876'da uygulamaya geçen Kanun- i Esasi'nin on üçüncü maddesiyle karşılaşıyoruz. "Tebaa-i Osmaniye nizam ve kanun dairesinde ticaret ve sanat ve filahat için her nevi teşkiline mezundur."[165] Devlet alanı dışında sivil şekilde örgütlenmeye ilişkin imparatorluk içindeki ilk hukuki zemin olan bu maddede şirket kavramı geniş şekilde ele alınarak ticari kurumları içerdiği gibi sanat ve ziraata yönelik yapıları da ifade eden bir şekilde kullanılmıştır. İmparatorluktaki cemiyet hayatının ilk örnekleri oldukça sınırlı kalmış olsa da I. Meşrutiyet ile gelmiş olan bu hukuki düzenlemenin öncesine gider. Osmanlı'da cemiyet örnekleri ilk kez XIX. yy. ortalarında görülmüş olup, 1856'da kurulan İstanbul Tıp Derneği ve onu takip eden Cemiyet-i İlmiyye-i Osmaniye ile Cemiyet-i

[165] **Kanun-i Esasi,** Düstur, Birinci tertip, C.4, İstanbul, Matbaa-ı Amire, 1295, s. 5.

Tedrise-i Osmaniye gibi dernekler sivil hayatın başlangıcı niteliği taşımaktadır.[166] Ancak meşrutiyetin ilanına kadar bu örgütlerin oluşumuna yönelik hukuki düzenlemeler bulunmadığından bu cemiyetlerin faaliyetlerini sürdürmeleri irade-i seniyye usulüyle olmuş yani bizzat padişahın verdiği izinle imparatorlukta dernekler kurulmaya başlanmıştır.[167] II. Abdülhamit Dönemine gelindiğinde serbest iştirakler olarak tanımlanan cemiyetler için hukuki düzenlemeler hala belirsizdir. Mevcut on üçüncü maddenin muğlak ve işlevsiz içeriğinin yanı sıra II. Abdülhamit Döneminde dernekleşmeye yönelik sınırlayıcı nitelikte iki karar daha alınmıştır. Buna göre ilk olarak edebi nitelikteki derneklerin ruhsat alabilmesi hükümet-i seniyye'ye bağlanırken ikinci olarak da 1900 yılında Adliyye ve Mezahip Nezaretince hazırlanan tezkereyle her türlü örgütlenmeye yönelik denetim yapılması düzenlenerek, cemiyet hayatı üzerinde baskı ve kontrol gündeme gelmiş oldu.[168] Bu gelişmeler göz önünde tutulduğunda imparatorlukta cemiyet hayatının 1909 yılına kadar padişahın keyfiyeti dâhilinde var olduğu söylenebilir.

1909 yılı ise II. Meşrutiyet'in ilk meclisi tarafından hazırlanan Cemiyetler Kanunu nedeniyle imparatorlukta sivil alanın oluşumuna yönelik bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir. Osmanlı İmparatorluğu'nda cemiyetleşmenin hukuki düzenlemeler gerçekleştirilmeden önce gizli yollardan var olmaya başladığı İTC örneği üzerinden not düşülmüştü. Cemiyet hayatının bu gizlilikten sıyrılarak yasal bir zemine kavuşması ise Fransız dernekler kanunundan yola çıkılarak hazırlanan 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu ile olmuştur.[169] Örgütlenmeye yasal ve meşru çerçevesini

[166] Alkan, M. Turan, İ. Yücekök, A., **Tanzimattan Günümüze İstanbul'da Stk'lar,** İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1998, s. 49.
[167] Ibid, s. 49.
[168] Ibid, s. 51.
[169] Ibid, s. 51.

kazandıran bu düzenleme meclise; İttihat ve Terakki Cemiyeti ile evvel ve ahir teşekkül eden sair cemiyetlerin tabi olacakları kuyudu kanuniyeyi irade edecek bir layihai nizanamiyenin, serian tanzim ve Meclise irsalini öngören bir tasarı olarak sunulmuştur.[170] Tasarının meclis gündeminde ele alınış şekli incelendiğinde; düzenlemenin çıkış noktasının örgütlenme hürriyetine atıf yapmasından ziyade hali hazırda imparatorluk içinde herhangi bir sınırlamaya tabi olmadan gizli şekilde kurulan cemiyetlerin kontrol altında tutulabilme gayesi etkili olmuştur.[171] İki kısım ve toplam on dokuz maddeden oluşan Cemiyetler Kanunu ile kanunun ilanından hemen sonra Kanun-i Esasi'ye eklenen 120. Madde üzerinden imparatorluk içinde cemiyetlerin var olacağı yasal çerçeve çizilmiş oldu. Cemiyet kurma hak ve özgürlüğünün yasalaştığı 120. madde; "Kanun-ı mahsusuna tebaiyet şartiyle Osmanlılar Hakk-ı içtimaa maliktir. Devlet-i Osmaniye'nin tamammiyet-i mülkiyesini ihlâl ve şekl-i meşrutiyet ve hükümet-i tagyir ve Kanun-i Esasi hilâfına hareket ve anasır-ı Osmaniye'yi siyaseten tefrik etmek maksatlarından birine hâdim ve ahlâk ve âdab-ı umumiyyeye mugayir cemiyetler teşkili de memnundur (md.3)" getirdiği açıklama ve sınırlamalarla cemiyetlerin meşru zeminini belirlemiştir.[172]

Hazırlanan kanuna göre genel adap ve devlet bütünlüğüne ters düşen, siyasal ayrışmalara neden olabilecek dernekler ile cinsiyet ve kavmiyet etrafında gerçekleşen teşekküller de yasaklanmıştır.[173] Özellikle kavim esaslı teşkilatlanmaların önüne geçebilme çabası dönemin devlet politikalarının Osmanlıcı eğilimini göstermesi

[170] Güneş, İhsan, **Türk Parlamento Tarihi, Meşrutiyete Geçi Süreci I. ve II. Meşrutiyet**, C. I, Ankara, TBMM Vakfı Yayınları, 1998, s.456.
[171] Tasarıya yönelik olarak Mecliste gerçekleşen tartışmalar için bknz: Arslan, Zeynep, "Ağustos 1909 Tarihli Cemiyetler Kanunu Üzerinde Meclis-i Mebusan'da Yapılan Müzakereler ve Cemiyetlerin Yapılanmasında İttihat ve Terakki Örneği", **The Journal of International Social Research**, Vol. 3 / 11 Spring 2010, s. 57-72.
[172] Toprak, Zafer, "1909 Cemiyetler Kanunu", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C.1, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983, s, 206.
[173] Ibid, s. 206.

bakımından önemlidir. Cemiyetlere yönelik bir diğer yasaklama devletin iç ve dış güvenliğini tehdit edecek muamelelerde bulunan cemiyetlerin, Meclis-i Vükela kararı ve padişah iradesiyle kapatılmasını öngören on dokuzuncu maddedir.[174] İktidar tarafından cemiyetleri sınırlayıcı niteliği bakımından öne çıkan bir diğer madde ise derneklerin askeri teftişe açık şekilde denetim altında tutulmasını sağlayan yirminci madde olmuştur.[175] Bu doğrultuda cemiyetin tanımı kanunda şöyle yapılmaktadır; "Eşhas-ı müteaddide tarafından malumat ve mesailerini suret-i daimede bittevhit mukasseme-i ribihden gayri bir maksatla teşkil edilen heyet."[176] Bu tanıma göre dernekler kar amacı güden bir anlayışla hareket edemezlerdi. Bu derneklere üye olabilmek için yirmi yaşını geçmiş olmak ve cinayetle mahkûm edilmemiş olmak gerekiyordu.[177] Bu yasal düzenleme ile ilgili önemli bir nokta da Cemiyet Kanununun, dernekler ile siyasal partilerin teşkilatlanmasını birbirinden ayırmadan ele alıyor oluşudur. Türkiye Cumhuriyetinin Tek Parti Döneminde de kanununun bu şekilde yürürlükte kalmaya devam etmiş olması Türk siyasal hayatında dernek ile siyasal parti ayrışmasını ve dolayısıyla sivil alan ile siyasal alan ayrışmasını belirsizleştiren bir içerik ihtiva etmesi bakımından önemlidir.

Cemiyetler Kanunu taşıdığı hükümler ve hazırlanış şekli itibariyle değerlendirildiğinde imparatorluk içinde cemiyet hayatının gelişimine katkı sağlamakla beraber, İTC tarafından bu dönemde kişi hak ve özgürlüklerini gözetecek kurumsal yapılanmaların oluşturulamaması ve bu hak ve özgürlükleri ortadan kaldırması mümkün güç odaklarının yaşamlarını sürdürmesi[178] nedeniyle arzu edilen

[174] Arslan, 2010, s. 64
[175] Ibid, s. 65.
[176] Toprak, 1983, s. 206.
[177] Ibid, s. 207.
[178] Ibid, s. 205.

çok seslilik ve örgütlenme pratiğinin günlük hayat içerisinde önem kazanması uzun süreli bir hal alamamıştır. Cemiyetler Kanununun içeriği değerlendirildiğinde İTC iktidarının, kendi egemenliğini gözeten bir denetim ve kontrol altında sivil topluma alan açmış olduğu söylenebilir. Bu görünümüyle II. Meşrutiyet Döneminde sivil toplum, örgütlenme özgürlüğünden çok iktidarın hegemonik boyutunun açığa çıktığı bir uzam olarak değerlendirilebilir.

İttihat ve Terakki iktidarının kurulması ile ortaya çıkan devlet yapısı, Gramsci'nin yaklaşımıyla ifade edilmek istenirse; çelişkili, karmaşık ve uyumsuz kertelerden oluşan üst yapısal bütünlük ile ekonomik ilişkileri içeren yapı arasındaki diyalektik ilişkiden doğan yeni bir tarihsel bloğa denk düşer.[179] İTC Döneminin tarihsel blok kavramsallaştırması içinden okunması, Gramsci'nin bu kuramsal yaklaşımını, sivil toplum ile devlet arasındaki ilişki ekseninde ele alması bakımından anlamlıdır. Tarihsel blok yapısal ile üst yapısal ilişkilerin organik bir bağ ile diyalektik olarak kurulduğu bir tarihsel kategoriyi ifade eder.[180] Gramsci'nin yaklaşımında öne çıkan diyalektik vurgusu, ekonomi ile siyaset ve ideoloji arasında organik bir bütünlüğün var olduğunu ortaya koymaktadır. İdealizm ve ekonomizmin içerdiği indirgemecilikten sıyrılarak, belirli bir toplumsal formasyon içinde mevcut olan tüm ilişkilerin biçimlenişini ifade eden bu kavramsallaştırmanın üst yapısal görünümü üzerinden devlet ile sivil toplum arasındaki ilişki Türk Ocağı örneği nesneleştirilerek okunabilir. Sivil toplumu analitik düzeyde genişleterek ele alan Gramsci, kavramı ekonomik ilişkilerle sınırlandırmayarak, üst yapısal bir kertede imlemektedir. Tarihsel bloğun diyalektik ilişkiselliği, yapı ile üst yapı arasında var olduğu gibi üst

[179] Gramsci, 2003, s. 366.
[180] Portelli, Hugues, **Gramsci ve Tarihsel Blok,** çev. Kenan Somer, Ankara, Savaş Yayınları, 1982, s. 4.

yapısal iki düzeye denk düşen politik toplum anlamında devlet –ki bu Gramsci'nin dar devlet yaklaşımını ifade eder- ile sivil toplum arasında da söz konusudur. Sivil toplumun üst yapısal bir kerte olması ve ekonomik ilişkiler ile sınırlandırılmaması, bu kertenin hegemonya bağlamında devlet ile diyalektik bir ilişki geliştirecek bir kuramsal yaklaşım içinde ele alınmasından kaynaklanır. Buna göre politik toplum ya da dar devlet; egemen sınıfın iktidarını sürdürmesini sağlayan zora dayalı araçların toplamını ifade ederken, sivil toplum; egemen sınıfın hâkim ideolojisinin topluma yaygınlaştırılmasını sağlayarak geniş kitlelerin rızasının tesis edildiği ideolojik, kültürel hegemonya araçlarının toplamıdır.[181] Bu yapısıyla sivil toplum, hegemonik mücadele alanı olarak ortaya çıkar ve özel ideolojik, kültürel örgütlenmeler şeklinde kurumsallaşarak hegemonyanın araçlarını oluşturmuş olur.[182] Egemen sınıfın iktidarı bağlamında hegemonik bir işlevin özel örgütlenmeler tarafından üstlenildiği bu alan, ideolojik-kültürel fonksiyonları bağlamında bu egemen sınıf iktidarının açığa çıktığı uzamlardan birini oluşturur. İktidarın sivil toplum alanında da açığa çıktığını ifade eden bu kuramsal yaklaşım, geniş anlamıyla devletin, zor ile rızanın sentezine dayanan yapısını açığa çıkarır. Bu nedenle Gramsci'ye göre devlet; hükümet aygıtının yanı sıra hegemonya aygıtını da ifade eder.[183] Yine bu nedenle devlet; yönetici sınıfın yalnızca egemenliğini koruduğu bir diktatörlük değil, yönetimi altında bulunanların etkin rızasının da kazanıldığı teorik ve pratik bir bütünlüktür.[184]

[181] Yetiş, Mehmet, "Antonio Gramsci", ed. Çetin Veysel, **1900'den Günümüze Büyük Düşünürler**, C.1, İstanbul, Etik Yayınları, 2009a, s. 142.
[182] Ibid, s. 143.
[183] Gramsci, 2003, s. 261.
[184] Ibid, s. 244.

Düşünüre göre tarihsel bloğu oluşturan üst yapısal uğrak, sivil toplum ve devlet olmak üzere iki temel düzeyden oluşmaktadır.[185] Özel organizmalardan oluşan sivil toplum, egemen sınıfın toplum üzerinde kurduğu hegemonyayı ve devlet ise bu kitleler karşısında doğrudan tahakkümü ifade etmektedir.[186] İTC Döneminin iktidar eksenindeki tahakkümü hükümet aracılığıyla gerçekleşirken, iktidarın tamamlayıcısı bir nitelikle donatılmış olan hegemonik işlev sivil toplum üzerinden gerçekleşmektedir. Gramsciyen anlamda hegemonya ise egemen sınıfın, siyasal iktidarı ele geçirme ve koruma amacı doğrultusunda gerçekleştirdiği ideolojik, siyasal, kültürel, ahlaki faaliyetlerin tamamını ifade eder.[187] Türk Ocaklarının bu dönemdeki yapısı, bu hegemonik işlevin yerine getirilmesi üzerinden ele alınacaktır.

1.4. İttihat Terakki Dönemi Cemiyet Hayatı

II. Meşrutiyet'in ilk yılları, çok partili siyasal hayat ve anayasal güvence altına alınmış dernekleşme sürecine denk düşmektedir. Bu dönemin genelinde İTC iktidarının hüküm sürmüş olması göz önünde bulundurulduğunda özellikle partileşme hareketleri muhalif niteliği ağır basan oluşumlar olarak öne çıkmaktadır. Meşrutiyet'in vaat ettiği hürriyet ortamının pratikte karşılığı olup olmadığı, ilk olarak bu muhalif oluşumların akıbetleri incelenerek anlaşılabilir. Bu başlık altında ikinci olarak İTC Dönemindeki dernekleşme hareketleri tarihsel blok kavramsallaştırması ekseninde hegemonya bağlamında sorunsallaştırılacaktır. Bu nedenle Çok Partili Dönem boyunca İTC'ye rakip olarak siyaset sahnesine çıkmış olan partilerin özellikle kapanma süreç ve şekilleri üzerinde durularak İTC Döneminde var olan

[185] Yetiş, Mehmet, "Gramsci ve Devletin İki Görünümü", **Mülkiye Dergisi**, C.33, S.264, Ankara, 2009b, s. 131.
[186] Gramsci, 2003, s. 12.
[187] Yetiş, Mehmet, "Antonio Gramsci", 2009a, s. 148.

örgütlenme ve çok sesliliğin boyutları tartışılacaktır. Cemiyet hayatı içinde siyasal partilerin tartışılmasının nedeni söz konusu dönemin dernek ve parti ayrımına gidilmeyen örgütlenme anlayışı ve bu doğrultuda sivil alanın cemiyet ve partileri kapsayan görünümünden kaynaklanmaktadır.

II. Meşrutiyet'in ilk seçimlerine İTC'nin tek rakibi olarak giren Ahrar Fırkası, Prens Sabahattin'in fikirleri etrafında toplanmıştır. 31 Mart sürecini İTC'nin ortadan kaldırılmasına vesile olabileceği ihtimali nedeniyle destekleyen Ahrar Fırkası isyanın sönümlenmesinden sonra bu tutumu dolayısıyla İTC'nin hedefi haline gelmiş, üyelerinin bir kısmı tutuklanırken bir kısmı da yurt dışına kaçarak kurtulabilmiştir.[188] Kısa bir süre sonra da Parti resmi olarak kapanmıştır. Ahrar Fırkası'nın parlamento içindeki üyeleri bir süre sonra Mutedil Hürriyetperveran Fırkası'nı kurmuşlardır. Meclis içinde kurulan ilk fırka olan bu oluşum 1911 sonunda Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katılmıştır.

31 Mart Vakasının hemen öncesinde İbrahim Temo ve Abdullah Cevdet gibi dönemin etkili isimleri öncülüğünde kurulan Osmanlı Demokrat Fırkası, İTC ile ilişkileri ele alındığında, iktidarın muhalefete yaklaşımını gözler önüne seren bir siyasal harekettir. Siyasal alanda herhangi bir alternatif oluşumu kabullenemeyen İTC, Demokrat Fırkayı ihtilal hareketleri içinde olmakla suçlamış, İbrahim Temo'ya memuriyetini bahane ederek siyaseti bırakması için baskı yapmış ve bu yaklaşımların kökenindeki tek partici düşünceyi seslendiren Ubeydullah Efendi "bizde aristokratlar var mı ki demokratlara lüzum olsun" diyerek İTC'den gayrı bir siyasi oluşuma ihtiyaç olmadığı düşüncesini dile getirmiştir.[189] Dönemin dernekten siyasal partiye

[188] Tunaya, 2011, s. 186.
[189] Ibid, s. 209.

dönüş pratiklerinden biri olan Demokrat Fırka, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katılarak siyaset sahnesinden çekilmiştir.

Dini eğilimler çevresinde Derviş Vahdeti liderliğinde kurulmuş olan İttihad-ı Muhammedi Fırkası 31 Mart Vakası olarak bilinen İTC karşıtı isyanın öncülüğünü üstlenmiştir. Hareket ordusu isyanı bastırınca Vahdeti de dâhil olmak üzere Fırkanın birçok üyesi asılmış geri kalanlar da mahkûm olmuştur.[190] Bu olay sonrasında örf-i idari ilan edilerek İTC'nin iktidarın doğrudan tahakküm niteliğini nüvelendiren, baskıcı yönetimi su yüzüne çıkmaya başlamıştır.

Bu dönemde kurulan diğer partilerden, Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye ve Ahali Fırkaları Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katılmışlardır. Sosyalist Fırka ise kendi kendine sönümlenmiş olup üyelerinin belli bir bölümü Hürriyet ve İtilaf Fırkasına geçmiştir.[191] İTC karşısında muhalefetin kitleselleşerek bir çatı altında toplanması Kasım 1911'de Hürriyet ve İtilaf Fırkasının kurulmasıyla söz konusu oldu. Bu yönüyle Fırka belli bir ideoloji etrafında hareket etmekten çok İTC karşıtlığında buluşan heterojen bir yapı oldu. Fırkanın hem meclis içinde hem de meclis dışında güçlenen muhalif yapısı karşısında meclisi feshederek erken seçime giden İTC, meşhur sopalı seçimle Hürriyet ve İtilafçıları meclisin dışında tutmaya çalışmış, bunun üzerine halaskaran zabitanı hareketi ile iktidarı kaybetmiştir. Balkan Savaşı sonrası Bab-ı Ali baskını ile iktidarı yeniden ele geçiren ittihatçılar, bu baskına tepki olarak Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi üzerine divan-ı harpler kurmuş, idam ve sürgün cezaları ile iktidarları karşısında oluşan muhalif yapıları dağıtmıştır.[192] Hürriyet ve İtilaf Fırkası üyelerinin bir kısmı idam edilmiş, bir kısmı Sinop'a

[190] Ibid, s. 229.
[191] Ibid, s. 286.
[192] Ibid, s. 301.

sürülmüş ve geri kalanlar da Paris'e kaçmıştır. Böylece bu fırka dağılmıştır. Hürriyet ve İtilaf Fırkasının ortadan kalkması fiili olarak II. Meşrutiyet Döneminin çok partili düzeninin de sonuna işaret etmektedir. İTC'nin sıkıyönetim uygulaması ile bütünleşen iktidarı bundan sonra muhalefetsiz olarak sürecek ve dönemin sonraki genel seçimlerine İTC tek parti olarak girecektir. İTC iktidarının bundan sonraki yapısı, meşrutiyetini baskı ve denetimin ağır bastığı bir tahakküm ekseninde paramiliter kuruluşlar dolayımıyla da hegemonyanın tesis edildiği bir egemenlik biçimi olarak devam etmiştir.

Meşrutiyetin dernekleşme ile ilgili büyük bir hareketlenmeye yol açtığı söylenebilir. Dernekleşmenin en yaygın olarak görüldüğü İstanbul'da II. Abdülhamit istibdatının son yılı olan 1907 ile II. Meşrutiyetin ilk yılı olan 1908 yıllarında açılan dernek sayılarının karşılaştırması bu hareketliliği kanıtlar niteliktedir. Buna göre 1907'de birisi gizli, beş dernek kurulmuşken 1908'de bu sayı seksen üçtür.[193] 1909 yılında da süren dernekleşme alanındaki bu ivme 31 Mart Vakası sonrası gerilemeye başlamış ve 1913'de Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi sonrası oluşan tek parti yönetimi ile dernekleşme tamamen İTC'nin denetimi altına alınmıştır.[194] Yıl yıl kurulan dernek sayıları incelendiğinde 1913 ile başlayan Tek Parti Döneminin dernekleşmeye yönelik keskin bir kırılma gösterdiği anlaşılmaktadır. Buna göre 1909 yılında 70, 1910 yılında 46, 1911 yılında 71 (kuruluş tarihi bilinmeyen derneklerle ilgili kayıtlara 1911 yılında rastlandığı için var olandan yüksek bir rakam çıkmaktadır), 1912 yılında 58, 1913 ve 1914 yıllarında 37 dernek kurulmuştur.[195] I. Dünya Savaşı başladıktan sonra kurulan dernek sayıları ise 1915'te 10, 1916'da 14,

[193] Alkan, v.d., 1998, ss. 106, 107.
[194] Ibid, ss.108, 113.
[195] Ibid, s. 114.

1917'de 12 ve 1918'de 61.[196] Sivil toplumun oluşumu bakımından, II. Abdülhamit Dönemi ile İTC iktidarı arasında hem hukuki zeminin şekillenmesi hem de dernekleşme pratiğinin gelişimi bakımından önemli bir fark söz konusudur. Ancak İTC Döneminin sivil toplum açısından pozitif bir çizgide ilerlediği söylenemez. 1908'de gerekli hukuki çalışmalar yapılmaya başlanmış ve derneklere yasal statü kazandırılmıştır. Bu sayede İTC iktidarının ilk iki yılında dernekleşme ivmesi oldukça yüksektir. Ancak önce 31 Mart Vakası[197] ve sonra da çok partili hayatın sonlanması ile İTC Dönemi sivil alan, iktidarın tarihsel bloğunun üst yapısal kertesi bağlamında tahakkümü tamamlayıcı bir şekilde hegemonyanın inşa edildiği bir düzey olarak şekillenmiştir. Bu durum sivil toplumu hürriyet ekseninde örgütlenmeye yönelik bir alan konumundan uzaklaştırarak, iktidarın baskı ve denetim altında tutmaya çalıştığı bir alana evriltmiştir.

Fırka ve cemiyetlerin taşıdığı muhalif potansiyel ile İTC'nin iktidarını güçlendirme süreci arasındaki ikilik, ittihatçıların kontrolü dışında gelişen her türlü örgütlenmenin bir tehdit olarak algılanmasına yol açmış ve bunun sonucunda İTC, sivil alanı iktidarın hegemonik tamamlayıcısı olacak şekilde dönüştürme projelerine yönelerek paramiliter örgütlenmelerin yolunu açmıştır.

İTC Döneminin kamu yararı statüsüne sahip dernekleri; Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, Donanma Cemiyeti ve Hilal-i Ahmer Cemiyetidir ve bu cemiyetler İTC denetimi altında faaliyet göstermişlerdir.[198] Müdafaa-i Milliye Cemiyeti savaşa

[196] Ibid, s. 115.
[197] Bu dönemde kapatılan derneklere bir örnek olarak Fedakaran-ı Millet Cemiyeti verilebilir. Meşrutiyetin ilanını izleyen aylarda kurulan bu dernek İstibdat Döneminden kalma firari, sürgün ve mahkûmların korunmasına yönelik bir faaliyet sahasına sahipti. İTC'ye muhalif çalışmalar yürüttüğü iddiasıyla birçok üyesi tutuklanan cemiyet, 31 Mart Vakası sonrası kapatılan derneklerden biri olmuştur. (Tunaya, 2011, s. 165)
[198] Ibid, s. 113.

hazırlıkla ilgili faaliyet alanı ve İTC ile yakın ilişkileri dolayısıyla iktidarın paramiliter bir uzantısı konumundadır.[199] İTC Dönemi paramiliter örgütlenmeler üzerinden sivil alanın kontrol altında tutulması ve özellikle de gençliğin devlet tarafından örgütlendirilmesi söz konusu olmuştur. İTC'nin bu tip faaliyetleri; Türk Gücü Cemiyeti, Osmanlı Güç Dernekleri ve Genç Dernekleri üzerinden uygulanmıştır. Bu paramiliter oluşumların ortaya çıktıkları zamanlama İTC'nin Tek Parti iktidarı ile çakışmaktadır. Türk Gücü Cemiyeti 1913'de kurulmuş olan bir izcilik derneğidir, Osmanlı Güç Dernekleri 1914'de gençliği askeri disiplin altında tutabilmek için tüm okul, medrese ve resmi kurumlarda zorunlu tutulmuş örgütlenme biçimidir ve yerini tüm gençliği silahaltına almaya yönelik milis örgütlenmesi olan Genç Derneklerine bırakmıştır.[200] Böylelikle topluma hürriyet iklimi sunması beklenen İTC iktidarı hem siyasal hem sivil alanı, baskıcı uygulamalarla şekillendirmiş, kendi örgütlenmeleri üzerinden toplumsal dönüşümü sağlamaya gayret ederek hegemonyasını inşa etmeye çalışmıştır. Meşrutiyet'in çok partili hayatının kesintiye uğramak üzere olduğu ve sivil alanın daraldığı 1912 yılında Türk Ocakları kurulmuştur. İlerleyen bölümde İTC Dönemi, devlet-sivil toplum ilişkisinin Türk Ocağının kuruluşu üzerinden derinleştirilmesiyle tartışmaya açılacak ve böylelikle İTC iktidarı ile sivil alanın hegemonik yapısı arasındaki ilişkinin Türk Ocağı kesiti sunulmuş olacaktır.

[199] Tunaya, 2011, s. 475.
[200] Ibid, ss. 485- 487.

2. İTTİHAT TERAKKİ DÖNEMİ TÜRK OCAKLARI

İttihatçı hareketin siyasal alana müdahalesiyle gelişen II. Meşrutiyet Dönemi, köklü reformlarla toplumsal yapıyı değişime sürüklemeyi amaçlamış ancak dönemin iktidar anlayışının, ne yapacağından çok, neye karşı olduğu üzerinden gelişen bir tavra dayanması sonucu, kendi egemenliğini korumayı her şeyin üzerinde tutan ve böylelikle de ittihatçı iktidarı önceleyen düzenden kopamayan bir baskı rejimine dönüşmüştür. II. Meşrutiyet Dönemi bu görüntüsüyle düşünsel ve kurumsal yapısı bakımından birçok tezadı içinde barındırmaktadır. Sivil alanda, sivil topluma yönelik birçok içsel çelişkisiyle Türk Ocakları böyle bir dönemde kurulmuştur. Türk Ocaklarının kurulması için iki maddi unsurun şekillenmesi gerekiyordu. İlk olarak milliyetçi hareketlerin imparatorluk içinde güçlenmesi ve ikinci olarak da İTC iktidarının kendi tarihsel bloğunu inşa ederek, cemiyet hayatını tahakkümü tamamlayıcı bir hegemonya alanı olarak düzenlemesi ve böylelikle bu işlevsellikteki sivil oluşumlara alan açmış olması Türk Ocaklarının oluşum ve iktidar ile ilişkilerinin temelini sağlayan sürecin maddi ön koşullarıydı. İTC iktidarı bağlamında ortaya çıkan Türk Ocaklarının bu iktidar ile ilişkisi Gramsci'nin devlet – sivil toplum ikiliğini kavrayış biçimi üzerinden ele alınabilir. Buna göre Gramsci'nin politik toplum olarak devleti, egemenin sınıfsal üstünlüğünün yeniden üretiminin zor ve tahakküme dayalı işlevini üstlenen kurumsal bütünlüğe denk düşerken, bu yaklaşımda sivil toplum, sınıflar arası hegemonik mücadelenin açığa çıktığı devletin kurumsal yapısı dışına denk düşen örgütlenme alanı olarak şekillenir.[201] Kuruluş döneminde Türk Ocaklarının yapısı bu diyalektik ilişki çerçevesinde ele alınabilir.

[201] Yetiş, 2009b, s. 132.

2.1. Türk Ocaklarının Ortaya Çıktığı Tarihsel Arka Plan

İmparatorluk içinde milliyetçi hareketler bir önceki yüzyıldan başlayarak ortaya çıkmaya başlamış ve II. Meşrutiyet'e gelindiğinde de güçlenmeyi sürdürmekteydi. Cemiyet hayatının düzenlenmesi ise meşrutiyetin ilanı ile günlük hayatta pratiğini bulmuş ve Cemiyetler Kanunu ile de yasal bir zemine oturmuş ancak İTC'nin her geçen gün artan baskı rejimi nedeniyle bu alan ancak iktidara muhalif olmayan ve onun egemenliğinin hegemonik niteliğini tesis edecek örgütlenmelerin yaşamasına uygun bir hal almıştı. Burada kuruluş aşamasında Türk Ocaklarına örgütsel bakımdan kimliğini kazandıran iki önemli nokta öne çıkmaktadır. Ocaklara niteliğini veren birinci unsur, imparatorluk içindeki mevcut milliyetçi eğilimlere karşı bir tepki olarak kendine dönme mantığıyla Türkçülük ekseninde bir araya gelmek yani kendi milli kimliğini inşa etmek üzerinden değil diğer anasırın milliyetçi hareketlerine karşı bir korunma hareketi başlatmak ve ikinci unsur ise bu bir araya gelişi ideolojik olarak iktidarın hegemonik çatısı altında gerçekleştirmektir. Öyleyse ilk olarak dönem itibariyle Türkçülük hareketlerinin tarihsel arka planı ve örgütlenme pratiğine, ikinci olarak da Ocakların amaç ve faaliyetleri üzerinden siyasal alanla ilişkisine bakmak gerekmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu içinde Türkçülük düşüncesinin kökenleri İbrahim Şinasi, Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi yazar ve düşünürlere kadar götürülebilir ve bilimsel alanda Türkçülüğe yönelik çalışmalar da yine aynı döneme tekabül eden Ahmet Vefik Paşa ve Süleyman Paşa'nın çalışmaları ile başlatılabilir.[202] XIX. yy.'ın ikinci yarısında ortaya çıkan bu hareketler dil çalışmaları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Türkçülüğün siyasal bir nitelik kazanması ise imparatorluğun diğer milletlerinin

[202] Karaer, İbrahim, **Türk Ocakları 1912-1931**, Ankara, Türk Yurdu Neşriyatı, 1992, s. 2.

bağımsızlık hareketlerine girişmeleri karşısında gelişen milli şuur olarak ifade edilen kimlik bilincinin öne çıkmasıyla olacaktır. Bu noktada Türkçülüğe milli bir anlam yüklenmesi ise imparatorluk içinde millet anlayışının din eksenli bir araya gelmeyi ifade eden anlayışla kullanılmasından uzaklaşılarak etnik vurgu kazanması ile ilişkilidir. Gündelik hayatta gayrimüslim Osmanlıların, inanç esası üzerinden kurdukları örgütlenmelerin yerini, kültürel ortaklıklara dayalı etnik örgütlenmelere bırakması Türkçülük hareketi için de bir emsal teşkil etmiştir.[203] Bu doğrultuda Cemalettin Afgani, Şemsettin Sami, Necip Asım, Ahmet Cevdet ve daha birçok düşünür ve yazarın fikirleri, içinde edebi, filolojik ve tarihi yaklaşımlar barındıran kültürel bir Türkçülüğün temellerini atmıştır.[204] Türkçülüğün toplumsal bir mefkûre olarak sistematize edilmesi ise XX. yy.'ın hemen başında Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp ile gündeme gelmiştir.

İmparatorluğun içinde bulunduğu siyasal çöküntüden çıkış amacıyla, Osmanlıcılık ve Garpçılıktan sonra gündeme gelen son yaklaşım olan Türkçülük, II. Meşrutiyet'in örgütlenme pratiği içinde ve diğer etnik unsurlara nazaran hayli geç bir tarihte kendine yavaş yavaş yer bulmaya başlamıştır. Bu doğrultuda ilk olarak 1908 yılında Türkçülüğe yönelik ilmi çalışmalar yapmak maksadıyla Türk Derneği kurulmuştur. Siyasi anlamda Osmanlıcı bir eğilim taşıyan dernek, kültürel Türkçülüğe yönelik bir faaliyet sahası geliştirmiştir.[205] Ömer Seyfettin'in öncülüğünde ve İTC'nin himayesinde gelişen Genç Kalemler Hareketi Ziya Gökalp'in de katılımıyla milli bir lisanın var olması gerektiği düşüncesinden hareketle Türkçülük ideolojisine yönelik

[203] Cansever, Hasan, Ferid, **Türk Ocakları ve Hizmet Anlayışımız,** Ankara, Türk Yurdu Yayınları, 1995, s. 6.
[204] Karaer, 1992, ss. 2, 3.
[205] Sarınay, Yusuf, **Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2008, s. 108.

faaliyetler gösteren bir diğer örgütlenme örneğidir.[206] Dönemin bir diğer cemiyeti olan Türk Yurdu Derneği ise 1911'de kurulmuştur. Derneğin Türkçülüğe yönelik en önemli katkısı daha sonra Türk Ocağının resmi yayın organı haline gelecek olan Türk Yurdu dergisini çıkarmasıdır. Türklerin siyasi ve iktisadi çıkarlarını savunmayı kendine görev edinen bu cemiyet daha sonra Türk Ocağına eklemlenecektir.[207] Bu dönemde Türk Ocaklarının dışında ve tarih olarak da sonrasında kurulan iki Türkçü cemiyet daha görülmektedir. Bunlar 1913 yılında kurulan Türk Bilgi Derneği ile yine aynı yıl İTC'nin paramiliter bir uzantısı olarak karşımıza çıkan Türk Gücü Cemiyetidir.[208] II. Meşrutiyet ile cemiyet hayatında var olan Türkçü cemiyetlerin ideolojik ve politik olarak İTC ile yakın ilişkiler içinde konumlanması, iktidar ile Türk Ocaklarının milliyetçilik ekseninde kurduğu uzlaşının bir görünümü niteliğindedir.

Türk Ocakları, II. Meşrutiyet'in İTC iktidarının siyasal istikrarsızlığı içinde, Osmanlıcılığın halkları bir arada tutmaya yetmediğinin anlaşılmaya başladığı bir dönemde, imparatorlukta Türkçülük dışındaki diğer milliyetçi hareketlere karşı bir tepki ve kendi milli bilincini tesis etme boyutları ekseninde ortaya çıkmış bir cemiyettir. II. Meşrutiyet Döneminde milli cemiyetlerin çoktan kurulmaya başladığı bir süreçte Türkçülük ekseninde örgütlenmelerin geç bir zamanlamayla ortaya çıkması, Türk anasır içinde millet anlayışının dinsel vurgusunun ağır basmasından kaynaklanıyordu. 1911 yılında Mülkiye talebesi olan Münir Mazhar Kamsoy'un Türkçü örgütlenme pratiğine ilişkin gözlemi bu konuyu gözler önüne sermektedir; "Osmanlı Devleti'nin içinde bulunan çeşitli milletler, Araplar, Kürtler, Arnavutlar,

[206] Ibid, ss. 113-115.
[207] Ibid, s. 126.
[208] Lüküslü, Demet, **Türkiye'de Gençlik Miti,** İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 25.

Rumlar, Ermeniler vs. milli cemiyetlerini kurmakta gecikmediler. Milliyetlerini bilmeyenler yalnız Türkler idi. Elhamdülillah Müslümanız diyorlardı. Hâlbuki mesela Araplar da Müslüman değil miydi? Ama bu, onların milli cemiyetlerini kurmalarına hiç de engel olmuyordu. Biz ise din ile milliyeti ayırt etmekten acizdik. Türklere de milliyetlerini öğretecek ve onları her bakımdan uyarmaya, yükseltmeye, geliştirmeye çalışacak özel bir cemiyet kurmak fikri ilk önce Askeri Tıbbiye 'de doğmuştu."[209] Türk Ocaklarının kuruluşu bu 190 askeri tıbbiye öğrencisinin bir araya gelerek milliyetçi eğilimler taşıdıklarını düşündükleri aydınlara yaptıkları çağrıya dayanır. 190 tıbbiyeli Türk evladı ifadesiyle imzalanan bu çağrı metni; ziraat, ticaret ve sanayiye dayalı milliyetçi bir toplumsal hâkimiyeti tesis edecek hareketi başlatacak nitelikte milli ve sosyal bir cemiyetin kurulması için işbirliği davetidir.[210] Bu çağrının Türkçü fikir adamları arasında olumlu karşılanmasından sonra Cemiyet şekillenmeye başlamış ve 18 Mart 1328 tarihli Tanin Gazetesi'nde yer alan; "Bimennihil kerim teşekkül eden Türk Ocağı'nın hükümetten müsaadesinin istihsal edildiği ilan olunur."[211] İfadesiyle 31 Mart 1912 tarihinde Türk Ocağı resmen kurulmuştur. Ocağın ilk nizamnamesine göre maksadı; "Akvam-ı İslamiyyenin bir rükn-ü mühimmi olan Türklerin milli terbiye ve ilmi, içtimai, iktisadi seviyelerinin terakki ve ilasıyla ırk ve dilinin kemaline çalışmaktır."[212] Henüz bu kuruluş aşamasında Osmanlıcılık bağından tam olarak kopmamış bir Türkçülük mefkûresi etrafında kurulan Ocak, Hamdullah Suphi'ye göre Türk gençliği ve aydınlarının mevcut toplumsal şartlar karşısında geliştirdikleri savunma refleksinin ürünü olarak

[209] Mücellidoğlu, A. Çankaya, **Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler**, C. 4, Ankara, SBF Yayınları, 1971, s. 1490.
[210] Bayraktutan, Yusuf, **Türk Fikir Tarihinde Modernleşme, Milliyetçilik ve Türk Ocakları**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996, ss. 94, 95.
[211] Turgut, Halis, **Tanin Gazetesi**, 18 Mart 1328.
[212] **Türk Ocağı Nizamname-i Esas ve Dâhilîsi**, İstanbul, Tanin Matbaası, 1328, s. 1.

ulusal bir kültür ocağı niteliğine sahipti.[213] Hamdullah Suphi'nin konuşmasında yapmış olduğu savunma refleksi vurgusu, Türk Ocaklarının imparatorluk bünyesindeki diğer anasırın milliyetçi hareketlerine karşı bir dinamikle var olduğunu ortaya koyması bakımından anlamlıdır. Hasan Ferid Cansever'e göre Türk Ocağı; "Türk milliyetçiliğini bütün halk tabakaları arasında yayma ve geliştirmeyi sağlamayı ve milliyetçiliğe karşı bütün güçlerle mücadeleyi kendisine görev edinen ilk kuruluş" olarak ele alınmaktadır.[214] İbrahim Karaer ise Türk Ocaklarını, Türk fikir ve toplum hayatına yönelik katkıları bağlamında gönüllü bir kültür kuruluşu olarak tanımlar.[215] İlk döneminde Ocağın kendine yüklediği misyon ve üye yapısı incelenerek, bu tanımlamaların analiz edilebilmesi ve ocaklılık mevhumunun daha net bir şekilde ortaya konulması mümkün olabilir. Ocağın gerçekleştirdiği ilk kurultayda başkan sıfatıyla konuşan Hamdullah Suphi Ocağın ideolojik eğiliminin Osmanlıcılık ile Türkçülük sentezine dayandığını gösterir ki bu hat derneğin ilerleyen süreçte iktidar ile ilişkilerinin boyutu bakımından da belirleyici bir niteliğe haiz olacaktır; "…Biz Türk olduğumuz kadar Müslümanız. Ve milliyetimiz Türklükten ve İslamiyet'ten vücuda gelmiş, yani tunçtan ve çelikten masnu bir maya-ı mukaddestir."[216] Hamdullah Suphi bu sentezci yaklaşımıyla beraber Osmanlı Devleti içinde Türklerin örgütlenmesinin bir tür savunma refleksi oluşuna dair yaklaşımını da derinleştiriyor; "Şimdiye kadar Osmanlı memleketinin bin türlü siyasi gaileleri, mevzubahis olunduğu vakit bu memlekette yaşayan unsurların hepsi ayrı ayrı yâd olunur, menfaatleri hesaba katılırdı. Fakat arada, daima ve daima ortaya konmayan, mevcudiyeti unutulmuş olan, ne diyeceği, ne düşüneceği kaile alınmayan

[213] Georgeon, 2009, s. 40.
[214] Cansever, 1995, s. 2.
[215] Karaer, 1992, s. VII.
[216] **Türk Yurdu**, 1913, Sayı: 55, s. 127.

bir unsur vardı ki o da Türklerdi."[217] Ocak Reisine göre imparatorluk içinde yok sayılmış ve örgütsüz kalmış olan Türklerin bir araya gelişinin altında geçmişe dayanan bu kenetlenme yoksunluğu bulunuyordu. Hamdullah Suphi 1913 yılındaki İstiklal Günü kutlamaları dolayısıyla yaptığı konuşmasında da hem Ocağın sentezci ideolojik yaklaşımına hem de kuruluşun mevcut siyasal olaylar sonucunda gelişen bir savunma mekanizmasının ürünü olmasına ilişkin görüşlerini ortaya koymaktadır; "Devletimize pek kadim zamanlardan beri istinatgâh hizmetini gören iki büyük esas vardır: birincisi Müslümanlık, ikincisi Osmanlılık… Yalnız son zamanlarda kendi gözlerimizle müşahede ettiğimiz emsalsiz bir haile, Rumeli felaketi bizi kendimizi düşünmeye sevk etti. Biz kani olduk ki Türkler kendilerini sevmeyecek, kendilerine yine kendileri müzaheret etmeyecek olurlarsa yurdumuzun son parçası da elimizden gidecek, büsbütün perişan olacağız… Türklük cereyanı vücut buldu; çünkü onun feyyaz bir hayat yaşamamasını mümkün bir hale koyan sebepler hâsıl olmuş, etrafımızda bin saik bize: "Sen kendini düşün!" diye haykırıyordu. Biz Türklüğü âşık bir kalp ile seviyoruz. Çünkü o Türkleri halas etmek için elimizde en son ve en müessir çare olduğu gibi İslamlık için de Osmanlılık için de aynı nispette müfittir."[218] Bu yaklaşıma göre Türk Ocağına giden süreçte, Osmanlı içerisinde toplumsal bütünlük kaybolmuş ve herkes kendini kurtarmak amacıyla bir araya gelmek durumunda kalmıştır. Bu yanıyla Türk Ocağı, aşikâr olmuş bir milli bilinç etrafında toplanmış görünmekten ziyade daha çok kendi başına kalmış bir grubun zoraki ve kaçınılmaz birlikteliğine uygun düşmüş bir yapı göstermektedir. Bu durumu kanıtlar biçimde milli bilinç, henüz etrafında kenetlenmek için yeterli bir

[217] Ibid, s. 126.
[218] Ibid, s. 155.

güce sahip olmadığından dolayı ilk aşamada Osmanlıcılık ve İslamcılık hem söylem düzeyinde hem de örgütlenme pratiğinde aşılamamıştır.

Bu noktada Türk Ocakları isminin ne ifade ettiğine ve özellikle ocak kelimesine yüklenen anlama eğilerek, Cemiyetin toplumsal hayata yönelik olarak kendini konumlandırdığı yeri ortaya çıkartabiliriz. 1913 yılının İstiklal Bayramı dolayısıyla Ocak üyelerinden Halide Edip Hanım'ın yaptığı konuşma bu ocak ifadesinin retorik anlamına yönelik vurgular barındırmaktadır. "Bugün sen ve ben çok mesuttuk, sevgili ocağım. Bacaları tütmez, ateşleri yanmaz, sönük ve viran ocakların karşısındaki çocukların hepsinin soğuk kalbinde ve gözünde uzak ve sevgili bir hararetin hasretli hayali tüttü… Seni ilk gördüğüm gün muazzam, muhip, nihayetsiz fakat boş ve siyah bir ocaktın!... Önünde diz çöküp seni yakmak için üfleyen nefesler o kadar azdı ki… Bugün bütün bir millet, bütün bir halk, işçiler nasırlı, mübarek elleri, zenginler zarif, beyaz parmakları, askerler fedakâr göğüsleri ve en nihayet kızlarım kendi sönük ocaklarında ısınmayan yalnız ve şefkatli kalpleriyle hep bu ateşi yakmaya uğraşıyorlar… Çocuklarıma taşıdığım aşk, Tanrı'ya eğilen iman, bütün hayatıma hâkim nüfuzlar, bunların hiçbirisi senin alevlerinle tutuşan sevgi ve teabbüdüm kadar değildir. Hayatımın, dinimin, kalbimin nesi varsa senin alevlerinin güzel renginden gelen nurla aydınlanmıştır… Benim beklediğim rahmet, Türk ilinde baştanbaşa gürleyip yanan bir ocağın hararet sıyaneti altında, nihayetsiz, mamur, vefakâr ve müttehit ocakların canlandığını, yeri kaybolan mezarlığımızda duymaktır."[219] Halide Edip'in konuşmasından yapılan bu uzun alıntı, onun Türk Ocaklarına yüklediği anlamı ve ocağın sembolik anlam dünyasını ifade etmesi bakımından ilgi çekicidir. Zira Halide Edip bu söylevinde Türk Ocağının

[219] **Türk Yurdu**, 1913, Sayı: 56, İstiklal Günü Hediyesi, ss. 4, 5.

mefkûresinin uzun yıllar boyu karşılık göremediğini ve devletin yıkılmaya yüz tuttuğu bir ortamda bu fikriyatın geniş kitlelere yayılarak alevlenmesiyle ülke için yeni bir umut doğduğunu ifade ediyor. Düşünür, Ocağın üstlendiği toplumu aydınlatma işlevinin de ocağın bacasında tüten ateş ile yerine getirilmeye başladığını yine güçlü bir sembolik anlatımla yapıyor. Ayrıca yine bu söylevde, halka umut saçan bacasıyla ve halk dilinde taşıdığı anlamıyla ocak, bir ev, yuva olarak tasvir ediliyor. Elbette Türkçülük fikriyatına iman etmiş kişilerin yaşadığı bir ev. Bu söylevde halk ile arasında güçlü bir aidiyet bağı kurulan Ocağın fikirsel alt yapısı irdelenerek bu mefkûrenin içeriği daha net ortaya konulabilir.

2.2. Ocakların Üzerinde Yükseldiği Düşünsel Yapı

Türk Ocaklarının üzerinde yükseldiği düşünsel zemini analiz edebilmek için, dönemin hem İTC'de hem de Ocaklarda hâkim olan fikriyatın mimarı olarak Ziya Gökalp, Cemiyetin yayın organının başındaki kişi olarak Yusuf Akçura ve Ocakların Reisi sıfatıyla Hamdullah Suphi'nin yaklaşımlarını ele almak, genel bir kanı ortaya koymak açısından yeterli olacaktır. İlk olarak hem İTC'nin hem de Cumhuriyet Dönemi hâkim devlet ideolojisinin temellerini atmış olması bakımından, bu dönemin düşünsel çerçevesini çizen Ziya Gökalp'in fikirlerine bakılmalıdır.

Ziya Gökalp'e göre Türkçülük; "Türk ulusunu yükseltmek demektir."[220] Ulus ise; "Ne ırksal, ne kavimsel, ne coğrafyasal, ne siyasal, ne de istemsel bir topluluk değildir. Ulus; dil, din, ahlak ve sanat bakımlarından ortak olan, yani aynı eğitimi almış bireylerden oluşan bir topluluktur."[221] Düşünüre göre topluluğun yapısını, sahip olunan ortak değerler şekillendirir. Bu ortaklık anlayışı ise şu yaklaşıma

[220] Gökalp, Ziya, **Türkçülüğün Esasları**, İstanbul, Bordo Siyah Yayınları, 2004, s. 41.
[221] Ibid, s. 47.

dayanır; "Bir kimse kan bakımından ortak bulunduğu insanlardan çok, dilde ve dinde ortak bulunduğu insanlarla birlikte yaşamak ister; çünkü insansal kişiliğimiz bedenimizde değil, ruhumuzdadır. Maddi meziyetlerimiz ırkımızdan geliyorsa, manevi meziyetlerimiz de, eğitimini aldığımız toplumdan geliyor… İnsan için, ruhsal varlık, maddesel varlıktan önce gelir. Bundan dolayı ulusallıkta soy sop aranmaz. Yalnız eğitimin ve ülkünün ulusal olması aranır. Ülkemizde bir zamanlar dedeleri Arnavutluk'tan ya da Arabistan'dan gelmiş ulustaşlarımız vardır. Bunları Türk eğitimiyle büyümüş ve Türk ülküsüne çalışmayı alışkanlık edinmiş görürsek, başka ulustaşlarımızdan ayırmamalıyız… Türküm diyen her insanı Türk tanımaktan, yalnız Türklüğe ihaneti görülenler varsa, cezalandırmaktan başka yol yoktur."[222] Toplum içinde hâkim bir kültürel ortaklık üzerinden millet inşasının mümkün olduğunu düşünen Gökalp'in Turancılık yaklaşımı ise şöyledir; "Türk bir ulusun adıdır. Ulus kendisine özgü bir kültürü bulunan bir topluluk demektir… Türkçülüğün uzak ülküsü ise turandır."[223] Gökalp'in önce dar anlamda değerlerin ortaklaştırılması üzerinden tesis ettiği Türkçülük düşüncesi, sınırları aşan geniş anlamıyla Turancılığa vardırılır; "Turan sözcüğü Turlar yani Türkler demek olduğu için, yalnızca Türkleri içeren birliğin adıdır; öyleyse Turan sözcüğünü, bütün Türk kollarını içine alan büyük Türkistan için kullanmamız gerekir. Çünkü Türk sözcüğü, bugün yalnızca Türkiye Türklerine verilen bir ad olmuştur… Bütün bu eski akrabaları kavimsel bir topluluk olarak birleştiren ortak ad turandır."[224]

Düşüncesinin temeli toplumsal ortaklaşalığın tesisine bağlı olan Ziya Gökalp, bu kültürel birliğin sürebilmesi için hem ahlaki, hem ekonomik boyutlarıyla toplumsal

[222] Ibid, ss. 48, 49.
[223] Ibid, ss. 51- 53.
[224] Ibid, s. 54.

ilişkilerin de dayanışmaya yaslanması gerektiği üzerinden solidarizme varır. Düşünüre göre; "Ulusal dayanışmayı güçlendirmek için yurt ve uygarlık ahlaklarından sonra, bir de meslek ahlakını yükseltmelidir. Her ulus toplumsal işbölümü sonucu olarak bir takım meslek ve uzmanlık topluluklarına ayrılır; Mühendisler, hekimler, müzikçiler, ressamlar, öğretmenler, yazarlar, vs. bu topluluklar birbirlerine gereklidirler; birbirlerinin yaptıkları hizmetler, bu karşılıklı gereksinimlerde bir tür dayanışma değil midir? Bu tür dayanışmanın güçlenmesi için, önce işbölümünün, ancak ortak bilince sahip bir toplum içinde olması zorunludur. Başka başka uluslardan olup da aralarında ortak bilinç bulunmayan toplulukların iş bölümü, gerçek iş bölümü niteliğinde değildir."[225] Düşünürün alternatif bir iktisadi yaklaşım modeli olarak öne çıkardığı solidarizm; toplumsal sınıfların doğasında taşıdığı ayrımın yerine meslek zümrelerini koyan "içtimai halkçılık" anlayışına dayanmaktadır.[226] Düşünür, Durkheimcı toplumsal iş bölümü anlayışına dayanan bu mesleki örgütlenme temelli toplumsal düzen ile milli bir ekonominin teşekkül edebileceğini düşünmektedir. Gökalp'in bu düşünsel tasavvurunu gerçekleştirebilmek için toplumsal dayanışmanın yaygınlaşabilmesi adına işaret ettiği zümre seçkinlerdir. Gökalp'in bu aydın sınıfına yönelik yaklaşımı dolaylı olarak Türk Ocaklarına yüklediği misyonu da açığa çıkaran bir niteliktedir. Ziya Gökalp'in yaklaşımında aydınlara yönelik fikirleri, düşünürün hem halkçılık hem de batıcılık ile ilgili görüşlerini de ortaya koyar. "Seçkinlerin neyi vardır? Halkta ne vardır? Seçkinlerin uygarlığı vardır. Halkta kültür. Öyleyse seçkinlerin halka doğru gitmesi şu iki amaç için olabilir; 1- Halktan kültürel bir eğitim almak için, halka doğru gitmek; 2- Halka uygarlık götürmek için, halka doğru gitmek. Seçkinler kültürü

[225] Ibid, ss. 133, 134.
[226] Sarınay, 2008, ss. 227, 228.

yalnız halkta bulabilir… Çünkü halk, ulusal kültürün canlı müzesidir."[227] Halktan kültürü alıp ona uygarlığı götürecek olan bu seçkinlerin sahip olduğu uygarlık ise Batıda bulunmaktadır. "Tamamıyla halka doğru gitmiş olmak için, halkın içinde yaşayarak, ondan ulusal kültürü tamamıyla almaları gerekirdi. Bunun için yalnız bir yol vardı ki, o da Türkçü gençlerin öğretmen olarak köylere gitmesidir. Yaşlı olanlar da hiç olmazsa Anadolu'nun iç şehirlerine gitmelidirler. Osmanlı seçkinleri, ancak tamamıyla halk kültürünü aldıktan sonradır ki, ulusal seçkinler niteliğini alacaktır. Halka doğru gitmenin ikinci görevi de, halka uygarlık götürmektir; çünkü halkta uygarlık yoktur. Seçkinlerdeyse uygarlığın anahtarları vardır; ama halka değerli bir armağan olarak, aşağıda gösterdiğimiz gibi, Doğu uygarlığını ya da onun bir dalı olan Osmanlı uygarlığını değil, Batı uygarlığını götürmelidirler."[228] Kendi dünyasında sahip olduğu kültürel değerleri ile Batı uygarlığı arasında kurulacak ilişkinin topluma yaygınlaştırılması Gökalp'in çağdaşlaşma anlayışının formülasyonudur. Bu nedenle de çağdaşlaşma zeminine uygun bir Türk-İslam sentezi ile toplumun manevi değerlerinin korunduğu bir dönüşümü hedefler. "Türklük ile İslamlık, biri milliyet diğeri beynelmileliyet mahiyetlerinde oldukları için aralarında asla taarruz yoktur… Türkleşmek, İslamlaşmak mefkûreleri arasında bir tearuz olmadığı gibi, bunlarla muasırlaşmak ihtiyacı arasında da bir tenazur mevcut değildir… Bugün bizim için muasırlaşmak demek, Avrupalılar gibi dretnotlar, otomobiller, tayyareler yapıp kullanabilmek demektir. Muasırlaşmak şekilce ve maişetçe Avrupalılara benzemek değildir… Muasır bir İslam Türklüğü muarız etmeliyiz."[229] Gökalp'in bu sentezci yaklaşımı, dönemin ideolojik anlayışının temelini oluşturması bakımından önemlidir. Ayrıca düşünürün yaklaşımı, aydınlara

[227] Gökalp, 2004, s. 80.
[228] Ibid, ss. 84, 85.
[229] **Türk Yurdu**, 1913, sayı: 35, ss. 184, 186.

biçtiği rol sebebiyle Türk Ocakları için de anlam taşıyan ve Ocak faaliyetlerinde pratiğini bulan fikirler taşımaktadır. Bu dönemde düşünce akımı olarak Türkçülüğün şekillenmesinde etkin rol oynayan bir diğer fikir adamı, uzun yıllar Türk Yurdu dergisinin müdürlüğünü üstlenen ve yine Ziya Gökalp gibi Türk Ocaklarının hars heyeti üyesi olan Yusuf Akçura'dır.

İlk olarak Yusuf Akçura'nın halkçılık anlayışı incelendiğinde, İTC Döneminde, Rusya'da ortaya çıkan Narodnik hareketinin tesirleri ile şekillenen bir halkçılık yaklaşımı görülmektedir.[230] Düşünürün halk kavramsallaştırması altında ele aldığı kitle, köylüler ile şehirlerde yaşayan yoksul işçi ve esnaftır.[231] Akçura'nın halkçılık anlayışının temel prensibi bu halk kitleleri ile aydınların kaynaştırılmasını sağlamak ve böylece halkın sorunlarına çözüm bulmaktır.[232] İTC ve Ocak çevresinden de belli oranda destek gören bu halkçılık hareketi, dönemin halk kavramsallaştırması ve bu kitleyi aydınlatması öngörülen seçkinci yaklaşımı ortaya çıkarması bakımından dikkate değerdir.

Akçura'nın toplumsal yapının dönüşümüne yönelik düşüncelerinin temelini ise ekonomi alanındaki yaklaşımları şekillendirir. Ziya Gökalp'in solidarist ekonomik modelinden ayrışan Akçura'ya göre milli bir sermaye sınıfının yaratılması gerekmektedir. Modern devletin burjuva temelli olduğu görüşünü öne çıkaran düşünür, Türklerin sermayedar burjuva sınıfı oluşturması halinde çağdaş bir devlet haline gelebileceğini ve güçlü bir Türk devletinin milli burjuva sınıfına dayanarak tesis edilebileceğini savunmaktadır.[233] Yusuf Akçura'nın yaklaşımının temelinde

[230] Üstel, Füsun, **Türk Ocakları 1912-1931**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1997, s. 112.
[231] Akçuraoğlu, Yusuf, "Halka", **Halka Doğru**, Yıl 1, S.22, 1329, s. 169.
[232] Ibid, s. 171.
[233] Sarınay, 2008, s. 230.

sorunsallaştırdığı mesele Türklerin çağdaş devlet düzenini tesis edebilmesidir. Düşünürün Batılılaşmaya yaklaşımı da bu hatta pratik bir bütünlük içinde ele alınmaktadır. Milli burjuvanın, modern devletin teşekkülü için kaçınılmaz olmasından dolayı oluşturulması gerektiğini savunan Akçura, Garpçılığı da ideolojik nedenlerle değil, moderniteye ulaşabilmenin yegâne yolu olması sebebiyle öne çıkarmaktadır. Bundan dolayı da bütünsel bir Batıcılık anlayışıyla hem tekniğin, hem de o tekniğin dayandığı düşünsel zeminin takip edilmesi gerektiğini düşünmektedir. Düşünür bu görüşünü şöyle ifade etmektedir; "Zeppelin ve Bleriot'ya çırak olmak istiyorsak, mutlaka Kant ve Comte'un şakirdi olmak zorundayız."[234] Yusuf Akçura, Türk Ocaklarını modern devlete ulaşılması için önemli bir araç olarak görmektedir. Bu nedenle Ocakların halkı eğiten bir kurum olma niteliği taşımasının yanı sıra ekonomik faaliyetlerde de bulunması gerektiğini savunur.[235] Böylece Ocaklar sayesinde hem halk aydınlatılmış olacak hem de milli burjuvazi ortaya çıkmış olacaktı. Akçura'nın Ocaklara biçtiği bu rolün ne oranda gerçekleştiği ve Ocakların yönetiminin nasıl bir düşünsel yaklaşım etrafında şekillendiğini anlamak için bu noktada Hamdullah Suphi'nin düşüncelerinin incelenmesi gerekmektedir.

Türk Ocaklarının ilk dönemi olan 1912-1931 yılları arasında çok kısa dönemler dışında başkanlığını üstlenmiş olan Hamdullah Suphi, Cemiyetin faaliyetlerinin ve düşünsel zemininin çerçevesini belirleyen en önemli figür olmuştur. İlk olarak Hamdullah Suphi'nin Türkçülük anlayışı, Ziya Gökalp'ten beslenmiş bir yaklaşımla, kültürel zemine dayanır. Suphi'nin Türklük yaklaşımı; "Dinleri ve dilleri bizden olduğu halde kalpleri yabancı olanlar bizden değildir. Topraklarımızın içinde iğreti

[234] Georgeon, François, **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura 1876-1935**, çev. Alev Er, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005, s. 87.
[235] Ibid, s. 83.

bir adam durumunda oturarak, ilk felakette nesi varsa toplayacak, Türk vatanının dışında kendisine bir vatan arayabilecek olanlar bizden değildir… Diliyle, diniyle bizden olduğu gibi, emeliyle de bizden olduğunu bütün geçmişiyle gösteren bir kimseye, nasıl seni reddediyoruz diyebiliriz? Bizim aramızda yerleşerek evinde Türkçe konuşan, çocuklarını Türk mekteplerinde okutan kızını, oğlunu Türklerle evlendiren ve en halis Türk'ten beklediğiniz memleket sadakatini kendi hayatında gösteren adama, soy sop düşüncesiyle nasıl yabancılık isnat edebiliriz? … Türkçe konuşan, Müslüman olan ve Türklük sevgisini taşıyan Türk'tür. Biz onda dil birliği, din birliği ve dilek birliği arıyoruz" şeklinde belirtilebilir.[236] Ayrıca Ocak Reisi yine Gökalp gibi Türk-İslam sentezinin önemli savunucularından biridir ve bu sentezle, Batıcılığın eklektik bir uyumu üzerinden devletin yapılanması gerektiğini savunur. Hamdullah Suphi'nin Türklük tarifi şöyledir; "Bizim Türklüğümüz din ve lisandan mürekkep bir halitadır."[237] Türklüğü din ile beraber kavramsallaştıran Suphi, bu yaklaşımını şöyle derinleştirmektedir; "Türklükle İslamlığın münasebetlerine gelince, size ruhumuzu göstererek söylüyoruz ki İslam'ı nihayetsiz bir muhabbetle seviyoruz… Kalbimizde İslam aşkı, hiçbir zaman şimdi olduğu kadar alevriz olmamıştı."[238] Bu sentezci yaklaşım ekseninde ulaşılması gereken medeniyet düzeyi olarak Hamdullah Suphi Batıcılığı benimsemektedir.

Ocak Reisine göre Batı medeniyeti dünyanın diğer uygarlıklarını yenmiş olduğu için güçlü ve muzafferdir ve biz bu medeniyetten bir şeyler alabildiğimiz için Fas, Tunus, Cezayir gibi vahim bir durumda değiliz ancak her şeyi alamadığımız için

[236] Tanrıöver, Hamdullah, Suphi, **Dağ Yolu**, C. 1. Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987, ss. 153, 154.
[237] Tanrıöver, Hamdullah, Suphi, **Dağ Yolu**, C. 2. İzmir, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987, s. 141.
[238] **Türk Yurdu**, 1913, Sayı: 56, İstiklal Günü Hediyesi, s. 10.

tamamen kurtulabilmiş de değiliz.[239] Hamdullah Suphi'ye göre devletin tam olarak kurtulabilmesi ve güce kavuşması için Batıdan medeniyet namına her şeyin alınması gerekir zira Batı; "ümran, ilim, teknik ve her nevi teşkilat itibariyle galiplerin, hâkimlerin diyarıdır."[240] Hamdullah Suphi'ye göre Batılıların etkisinin görüldüğü Amerika, Avustralya, Rusya gibi ülkeler hep güçlenmiş olduğundan biz de istikametimizi batıya yani Batı usul ve ruhuna çevirmeliyiz.[241] Bu alıntıdaki usul ve ruh vurgusu önemlidir çünkü dönemin genel eğilimi kendi medeniyetimiz ile Batı tekniği arasında bir sentez yaratmak şeklinde gelişirken, düşünüre göre Batı medeniyetinin ruhu yani teknikle ilişkili düşünsel akımlar ve anlayışlar da alınmalıdır. Hamdullah Suphi bunun nedenini; "medeniyetler bir memlekete girerken gümrük kapılarına uğramaz" sözleriyle açıklar.[242] Ancak düşünür bu durumu bir tehdit olarak değil aksine teceddüt yani bir yenilenme imkânı olarak, olumlu şekilde değerlendirir. Batılılaşma eğilimi ile geçmişe takılı kalma alışkanlığı aşılabilecek ve tekniği öğrenen dimağ, düşünsel olarak da geçmişten uzaklaşmış olacaktır.[243]

Ocak Reisine göre Türkiye, modernleşme sürecinde gösterdiği çabayla, doğuda batının bir temsilcisidir ve devletin gücü batıdan alınan düşünce ve kurumlara dayalı olarak şekillenecektir, zira batının gücünün dayandığı tüm faktörler, Türkiye'ye nakledilecektir.[244] Hamdullah Suphi Batıcılığın Türkler arasında yaygınlaşması için Ocakların önemli bir misyonu olduğunu düşünür. Özellikle Cumhuriyet sonrası dönemde yeni bir medeniyetin benimsendiği Türkiye'de Ocaklar halka yol gösterici

[239] Tanrıöver, C.2. 1987, ss. 130, 131.
[240] Tanrıöver, C. 1. 1987, s. 133.
[241] Ibid, ss. 134, 137.
[242] Ibid, s. 51.
[243] Ibid, s. 54.
[244] Ibid, ss. 36, 37.

konumunda olmalı ve yeni medeniyetin yayılmasını sağlamalıdır.[245] Ocakta yürütülen faaliyetlerle Batı medeniyetinin tüm esaslarının, sanat ve musikisinin Türklerin zevkine adapte edilmeye çalışıldığını söyler.[246] Yüklendiği bu misyonla Ocakların halk ile kuracağı ilişkiyi ise şöyle izah eder; "Ben Türk Ocaklarını dağ başlarında birbirine seslenen çobanlara benzetirim… Kendi köşemizdeyiz, iş başındayız ve sürüleri bekliyoruz."[247] Yöneticilerini "sürüleri" aydınlatmak maksadıyla göreve çağıran Ocak Reisi, Türk Ocaklarının da, Türk harsının devlet içinde hâkim konuma gelmesinden sorumlu olduğunu düşünmektedir.[248] Böylece Hamdullah Suphi'ye göre toplumun Batılılaşma ekseninde uygarlık seviyesine ulaşması, doğrudan Türk Ocaklarının faaliyetleri ile ilgilidir ve Ocakların temel gayesi modernleşme sürecinde Türk-İslam sentezine dayalı bir Batılılaşmanın halk kitlelerine yaygınlaştırılmasını sağlamaktır. Ocakların İTC Döneminde üstlendikleri bu misyon, tarihsel blok içerisinde politik toplum ile sivil toplum arasındaki bütünlüğü ortaya koymaktadır. Egemen sınıfın ideolojisi doğrultusunda yürüttüğü faaliyetlerinin, toplum tarafından kabullenilmesi için sivil toplumun kamuoyu oluşturması, iktidarın hegemonik temelini teşkil eder.[249] Bu yanıyla İTC Döneminde Ocakların, egemen sınıf iktidarının sivil toplum alanındaki bir tamamlayıcısı niteliğinde hareket ettiği söylenebilir.

2.3. Türk Ocaklarının Kuruluş ve İlk Dönem Faaliyetleri

Askeri tıbbiye öğrencilerinin çabalarıyla filizlenen Türk Ocağı, Türkçü aydınların destek ve yönetiminde kurumsal yapısını şekillendirmiştir. Ocağın kurucu unsurunun

[245] Ibid, s. 101.
[246] Tanrıöver, C.2. 1987, s. 97.
[247] Tanrıöver, C.1. 1987, ss. 96, 97.
[248] Ibid, s. 113.
[249] Portelli, 1982, ss. 29, 30.

sınıfsal analizi yapıldığında, ilk etapta dar bir aydın zümre içerisinde kalındığı gözükmektedir. Ocağın 1913 yılı itibariyle mevcut yönetim kadrosunu oluşturan isimlerin çoğunluğunun üniversite hocası, öğretmen ve doktor ağırlıklı olduğu Türk Yurdu dergisinde verilen listeden anlaşılmaktadır.[250] Bu ilk dönem faaliyetleri de eğitimci ağırlıklı kadronun Osmanlıcılık ve İslamcılıkla uyuşan bir hatta kültürel milliyetçiliği yaygınlaştırmasına yöneliktir. Ocağın ilk nizamnamesinde Türklerin ilmi, toplumsal ve ekonomik seviyesini yükseltmek ve Türk ırkının yetkinliğini arttırmak temel amaç olarak ortaya konulmuştu. Nizamnamenin takip eden maddesinde bu amaca hangi yollardan erişileceği işaret ediliyor, Türk Ocağı adlı kulüplerin açılacağı ve bu kulüplerde ders, konferans, müsamere düzenlenip, kitap ve risaleler yayınlanması hedefleniyordu.[251] Böylece kuruluş döneminde Ocağın yürüteceği faaliyetler ile Türkçülüğün kültürel boyutta kitlelere ulaştırılması ve böylelikle milli bir bilincin gelişimi amaçlanmış oluyordu.

Ocağın bu hedefi ve çalışma yapısı söz konusu dönemdeki faaliyetlerin incelenmesiyle analiz edilebilir. Türk Ocaklarında yapılan etkinliklerle ilgili olarak ulaşabildiğimiz en eski kayıt 1914 yılının ramazan ayı konferans programı. Programda göze çarpan ilk unsur dönemin Kütahya ve Aydın mebuslarının ikişer konferans vermiş olmaları ki bu durum konferans içerikleri her ne kadar politik anlamlar ihtiva etmese de, nizamnamesinin dördüncü maddesi siyasetle uğraşılmayacağı ve hiçbir siyasi partiye hizmet edilmeyeceğini vurgulayan bir Cemiyetin bir şekilde iktidar ile ilişki halinde olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir.[252] Bu aşamada Ocağın siyaset ile ilişkisi şimdilik bir kenara

[250] **Türk Yurdu**, 1913, Sayı: 54, s. 110.
[251] **Türk Ocağı Nizamname-i Esas ve Dâhilîsi**, 1328, s. 1.
[252] Ibid, s. 1.

bırakılarak konferans konuları gözlemlendiğinde Türklerin medeni tarihi, Türkçe dili ve Türk sanatı üzerine konuşmalar gerçekleştirildiği ifade edilebilir.[253] Kuruluş süreci tamamlandıktan sonra hızla büyüyen Ocaklar 1914 yılı itibariyle 16 yeni şube açmış ve toplamda 3.000 üyeye ulaşmıştır.[254] Cihan Harbi'nin başlamasıyla bu artış yavaşlayacak ancak ilerleyen süreçte de Ocağın üye sayısı bu civarda kalacaktır. 1915 yılına gelindiğindeyse Ocağın okul işlevi düzenli derslerin verilmeye başlanmasıyla pekişmiştir. Bu dönemde Ocağın üniversite hocası olan üyeleri tarafından din, medeniyet, edebiyat tarihi ve içtimaiyat üzerine dersler verilmeye başlanmıştır.[255] 1916 yılında konferans ve dersler devam ederken, resim sergileri açılmış, öğrencilere burs çıkartılmış, işsiz Türklerin istihdamına çalışılmış, iki kütüphane kurulmuş, sinema, elektrik, telefon gibi aletler Ocaklıların kullanımına açılmış ve Ocakların gelir düzeyleri doğrultusunda şubeler yenilenmiştir.[256] Ayrıca bu dönemde Ocağın sahip olduğu toplam şube sayısı 25'tir. 1917 yılında artık rutin haline gelen konferans, ders, sergi ve müsamereler devam etmiştir. 1918 yılı ise Ocağın II. Kurultayına sahne olmuştur.

Türk Yurdu dergisinde yer alan kurultay haberleri, 1918 nizamnamesi ve idare raporu incelenerek Türk Ocaklarının İTC Döneminde üstlendikleri amaç ve işlevleri somutlaştırılabilir. Buna göre kuruluştan bu yana genel olarak faaliyetlerin incelendiği idare raporunda ilk olarak mevcut dönemde Ocağın üye profilinin %95-96'sı aydın ve gençlerden oluşan bir yapıya sahip olduğu söylenmektedir.[257] Toplam 2.000'i bulan üye sayısının ise her sınıf ahaliden aydın, talebe, tüccar ve ulemadan

[253] Hacaloğlu, Yücel, Memişoğlu, Ragıp, Tuncer, Hüseyin, **Türk Ocakları Tarihi,** C.1, Ankara, Türk Yurdu Yayınları, 1998, ss. 29, 32.
[254] Ibid, s. 33.
[255] Ibid, s. 39.
[256] Ibid, ss. 45, 46.
[257] **Türk Yurdu,** 1918, S.159, s. 215.

oluştuğu vurgulanmaktadır.[258] Ancak üye yapısına dair bu her sınıf yaklaşımına rağmen Ocaklarda işçi ve çiftçilerin temsil edilmediği not düşülmelidir. Ocağın kurulurken koyduğu hedefler; çalışmaların yapılabileceği bir yer edinme, halk ile münasebet ve milliyet fikrini oluşturma, Türk çocuklarına yardım sağlama, kütüphane-okuma odası kurma ve içtimalar yaparak Türkleri birbiriyle tanıştırma olarak ifade edilmiş ve ikinci kongreye kadar gelinen süreçte bu hedeflerin hangi oranda gerçekleştirilebildiği tartışılmıştır.[259] Ocaklar için imparatorluk sathında ilk defa olmak üzere konferansçı bir dernek teşekkül etme vurgusu yapılmaktadır ve eski sadrazamlar, ayan, mebus, şair, muharrir, müderris ve güzide kadınlar tarafından; tarih, içtimaiyat, meşhur kişiler, terbiye, lisan, edebiyat, seyahat hatıraları, milliyet ve kadınlık bahisleri, eski oyunlar, sıhhi meseleler ve seyrek olarak hukuk, keşfiyat, tabiat ve uzak Türk memleketlerine dair konular hakkında toplamda 500'den fazla konferans düzenlendiği ifade edilmektedir.[260] Bu dönemde kadınların erkeklerle bir arada içtimalara katılmış olması, Ocağın Türk kadının sosyal hayata katılımını teşvike yönelik eğiliminin bir ürünü olarak değerlendirilebilir. Dönemin faaliyetleri göz önünde tutulduğunda, Ocağın konferansların yanı sıra serbest dersler düzenleyerek bir kültür kurumu işlevi üstlendiği de anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda Ocak bünyesinde; içtimaiyat, Türk-Osmanlı tarihi, Türk ve İslam meskûkâtı, iktisat, terbiye, sanayi nefise tarihi ve hukuk alanlarında dersler verildiği anlaşılmaktadır.[261] Bu dersleri veren kişiler ise derneğin üyesi de olan üniversite hocalarından Ağaoğlu Ahmet, Ziya Gökalp, Köprülüzade Fuat ve Yahya Kemal Beylerdir.[262] Genel olarak Ocak faaliyetleri ise şiir, konferans, hitabe, serbest dersler, müzakereler, musiki,

[258] Ibid, s. 226.
[259] Ibid, s. 216.
[260] Ibid, ss. 217, 218.
[261] Ibid, s. 221.
[262] Hacaloğlu v.d., 1998, s. 39

bayram içtimaları, veda müsamereleri, tetebbu gezintileri, seyahat, mekteplerin davetleri, aylık müsamereler, mekteplerde telkin ve neşriyat olarak başlıklandırılabilir.[263] Ayrıca Ocak bünyesinde 30 kadar öğrenciye aylık toplamı 380 lira tutarında bir yardım yapılmaktadır.[264] Türk Ocakları bu şekilde özetlenebilecek faaliyet sahasıyla, İTC iktidar döneminde sosyal ve kültürel alanda Türkçülüğün yaygınlaştırılması amacı etrafında çalışmalarını sürdürmüştür.

Sınıf egemenliğinin bir aracı olarak hegemonya, ekonomik düzeyin yanı sıra, etik-politik bir nitelik de taşımaktadır.[265] İktidarın etik-politik hegemonyası, geniş halk kitlelerinin kültürel ve ahlaki açıdan yönetici sınıf çıkarı doğrultusunda yönlendirilmelerini içeren bir görünüm taşır.[266] Türk Ocağının yürüttüğü faaliyetler, dönemin cemiyet hayatını baskı altında tutan sıkıyönetimle bütünleşmiş İTC iktidarının ideolojisi paralelinde şekillenmiştir. İktidar ile Ocakların ilişkisinin bu boyutu, sivil toplumun hegemonik işlevi bağlamında devlet-sivil toplum ilişkisinin analizi bakımından önem taşımaktadır. Ocakların 1918 nizamnamesini değerlendirmeden önce bu hegemonik hat üzerinden, kuruluştan bu yana Cemiyet ile iktidar arasındaki ilişkiler üzerinde durulacaktır.

2.4. Türk Ocakları - İttihat Terakki İlişkisi

Türk Ocaklarının kuruluş nizamnamesi, Cemiyetin siyaset dışı bir kurum niteliği kazanmasına yönelik bir düzenlemeye sahiptir. Ancak iki açıdan Cemiyetin siyasal alanın dışında kalması mümkün olmamıştır. İlk olarak Türk Ocaklarının belirlediği mefkûrelerin, dönemin siyasal ve toplumsal şartları bakımından politik sonuçlar ve

[263] **Türk Yurdu,** 1918, S.159, s. 222.
[264] Ibid, s. 222.
[265] Gramsci, 2003, s. 161.
[266] Ibid, s. 258.

ilişkiler doğurmasının kaçınılmaz olması ve ikinci olarak da İTC'nin sivil alanı başıboş bırakmayan hegemonik iktidar anlayışı taşıması ve Ocakların bu tarihsel bloğa eklemlenmeye uygun düşen bir yapısal niteliğe sahip olması dolayısıyla Cemiyet siyasetten azade bir yapılanmaya gidememiştir. Bu nedenle Türk Ocaklarının ilk döneminde Cemiyetin siyasetin içinde ya da dışında olmasını değil siyasal olanla arasındaki ilişkinin kendisine özerk bir alan bırakıp bırakmadığını tartışmak daha anlamlı olacaktır. Ocak ile iktidar arasındaki ilişki temelde her iki kurumda da faal olarak yer alan ortak kişiler üzerinden gelişmiştir. Bu hususta özellikle Partinin de Cemiyetin de düşünsel zemininin şekillenmesinde büyük rol oynayan ismin aynı kişi olması kurumlar arasındaki ilişkilerin, fikirsel ortaklığın doğduğu bir zeminde gelişmesine yol açmıştır. Bu isim şüphesiz ki Ziya Gökalp'tir.[267] Ocakların Türkçü mefkûresi, özellikle Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı ile siyasal alanda da karşılık bulmuş bir ideoloji halini almıştır.[268] Georgeon'a göre ise kuruluş aşamasında diğer tüm örgütlenmelere olduğu gibi Ocaklara da kuşkuyla bakan ittihatçılar, zamanla Cemiyeti desteklemeye başlamış ancak bu destek Ocağın özerkliğine zarar vermemiştir.[269] Bu dönemde Cemiyet ile Parti arasında oluşan düşünsel ortaklık, faaliyetlerin yürütülmesinde de gözlemlenmektedir. Türk Ocaklarının faaliyetlerini İTC lokallerinde yaptığı ve Cemiyetin yöneticileri arasında çok sayıda ittihatçının bulunduğu söylenebilir.[270] İTC ile Ocak arasındaki bu ilişkinin bir diğer kanıtı dönemin Tek Parti iktidarı boyunca cemiyet hayatı neredeyse ortadan kalkmışken, İTC'nin paramiliter uzantıları veya kamu yararı çevresinde örgütlenmiş cemiyetler olan Müdafa-i Milliye, Donanma,

[267] Ülken, Hilmi, Ziya, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi,** İstanbul, Ülken Yayınları, 1979, s. 212.
[268] Üstel, 1997, s. 72.
[269] Georgeon, François, **Osmanlı – Türk Modernleşmesi 1900-1930**, çev. Ali Berktay, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2009, s. 40.
[270] Tunaya, 2011, s. 463.

Hilal-i Ahmer gibi örgütlenmeler ile birlikte Türk Ocaklarının da faaliyetlerini herhangi bir baskıyla karşı karşıya kalmadan sürdürebilmiş olmasıdır.[271] Bunların yanı sıra Türk Ocakları ile İTC arasındaki ilişkilerin önemli bir göstergesi de iktidarın Cemiyete yaptığı parasal destektir. Enver ve Cemal Paşalar ile Hüseyin Cahit'in Cemiyete doğrudan para yardımı yaptığı anlaşılmaktadır.[272] İktidarın Ocaklara yaptığı para yardımına ilişkin bir kaydı da 1918 kongresinin idare raporunda görüyoruz; "Fakat bütün müzaheretler ortasında en belli başlı müzahereti şüphe yok ki ilmi yayma hususundaki gayretlerimizi teşviken yine hükümet bahşetmiştir. Ayda muayyen bir küçük tahsisat ile beraber ayrıca birçok defalar ayrı ayrı yardımlar aldık."[273] Yine aynı kongreye Bahriye Nazırı sıfatıyla Cemal Paşa'nın yolladığı telgraf, Parti ile Cemiyet arasındaki ilişkilerin boyutuna örnek teşkil etmesi bakımından önemlidir.[274] Ancak bu olumlu ilişkilerin İTC iktidarının son döneminde bozulmaya yüz tuttuğunu görüyoruz. Bu doğrultuda 1918 kongresinde Ocakların başkanlığına, iktidara Hamdullah Suphi'den daha yakın olan Ziya Gökalp'in geçmesi hedeflenmiş ve böylelikle Cemiyetin denetim altında tutulmasının kolaylaşacağı düşünülmüş ancak seçimleri Hamdullah Suphi kazanmıştır.[275] Bu süreçte Cemiyetin ittihatçılarla organik bağını tam olarak kopardığı söylenemese de İTC iktidarının iyice zayıflamış olduğu I. Dünya Savaşı Döneminde Partinin politikalarına karşı belli bir hoşnutsuzluk oluşmuş olabileceği görüşü 1918 kongresinde gelişen seçim sonucuyla uyumlu gözükmektedir.[276] Sonuç olarak Türk Ocakları ile İTC arasındaki ilişki değerlendirildiğinde, dönemin örgütlenme zemini bakımından Cemiyetin

[271] Ibid, s. 462.
[272] Üstel, 1997, s. 74.
[273] "Türk Ocağı İdare Raporu", **Türk Yurdu**, C. 14, S.9, 1918, s. 4265.
[274] Üstel, 1997, s. 94.
[275] Ibid, s. 76.
[276] Ibid, s. 77.

kuruluş aşamasında, varlığını sürdürebilmek ve amaçlarına ulaşabilmek için İTC'ye karşı bir noktada konumlanması mümkün gözükmemektedir. Ayrıca Türkçülük ideolojisi Ocaklar ile ittihatçılar arasında ciddi bir düşünsel ortaklık sağlamış durumdadır. Bu ortaklık her iki kurumda yer alan çok sayıda üye olmasını da açıklar gözükmektedir. Dahası Cemiyete iktidardan gelen maddi destek, İTC ile Ocaklar arasındaki organik bağın bir diğer görünümüdür. Türk Ocaklarının İTC karşısında özerk bir konum elde edip edemediğine yönelik tartışma değerlendirildiğinde ise ocağın hars heyetindeki Yusuf Akçura'nın, o dönemde yayın müdürü olduğu, Ocağın yayın organı niteliğindeki Türk Yurdu'nun bağımsızlığını korumak için, İTC'ye üye olmayı reddetmesi ve Ziya Gökalp'in Ocakların genel başkanlığına seçilmemesi kayda değer örneklerdir. [277] Ancak İTC Dönemi boyunca iktidarla arasına, nizamnamesinde yer aldığı kadar keskin bir ayrım koymamış olan Türk Ocaklarının bu dönemde iktidara muhalif hiçbir faaliyet ve söylemine de rastlanmamıştır. Buna ek olarak da bizatihi örgütlenme hürriyetinin kendisinin baltalandığı bu süreçte, Ocaklar varlığını sürdürebildiği için İTC'ye derin bir şükran beslemektedir; "Hükümete karşı bizi bilhassa minnettar bırakan cihet ise bize verilmiş olan vasi, nihayetsiz hürriyettir. Türk Ocağı düşüncelerinde kendini daima serbest bulmuştur. İdare-i örfiyenin en sıkı zamanlarında biz burada daima içtima halinde bulunurken hükümet bizi murakabe etmeye bir dakika bile lüzum görmedi. Hatta bazen buradan tahtie-i lisanı bile işitildiği halde bize karşı hayırhah vaziyetini değiştirmedi. Bunun için gördüğümüz bütün bu iyilikleri yâd ederek hükümete minnettarlığımızı söylüyor ve kutsi ocağımızın bizden sonra gelecek kardeşlerimizin ihtimamıyla nihayetsiz inkişafına, günden güne daha büyük faydalar temin etmesine dua ediyoruz."[278] II.

[277] Ibid, s. 71.
[278] **Türk Yurdu,** Sayı:159, 1918, s. 227.

Meşrutiyet döneminin sivil alanına yönelik önemli çıkarımlarda bulunulabilecek olan iktidara yönelik bu mesaj, bir cemiyetin varlığını, iktidarın lütfuna borçlu olduğu bir anlayışı yansıtmaktadır ve sırf bu yapısı itibariyle İTC Dönemi sivil alanının darlığına bir kanıt niteliği taşımaktadır. Ocakların iktidara duyduğu bu şükran, İTC iktidarının baskıcı yapısını meşrulaştıran bir eğilim de taşımaktadır. Tüm bu veriler ışığında Ocakların var olabilmek için İTC ile ilişkilerini olumlu bir mesafede tutmaya çalıştığı ve bu dönemde faaliyetlerini sürdürebildiğine göre de bunda başarılı olduğu söylenebilir.

İktidar sınıfının meşruiyetinin hegemonik bir dayanağı olarak sivil toplum, geniş kitlelerin tahakküm ve rızaya dayalı olarak yönetilebilmesi bakımından devletin kapsamı içinde düşünülebilir. Zira devlet, egemen sınıfın, şiddet tekelini elinde tutan kurumsal yapısının yanı sıra toplumun etkin rızasını da elde edebildiği pratik ve teorik bir bütünlüktür.[279] Bu yönüyle İTC ile Türk Ocakları arasında sınıfsal bir ortaklığın bulunması, iktidarı elde eden egemen sınıfın bir uzantısı olarak Ocakların, Türk-İslam sentezine dayalı milli burjuvazi yaratma politikasının hegemonik bir aktörü olarak konumlanmasını sağlamıştır. Sivil toplumun, topluma egemen olan ideoloji ile uzlaşısı çerçevesinde Türk Ocakları ekonomiden, sanata kadar tüm faaliyet sahalarında iktidar ekseninde bir toplumsal uzlaşı sağlayacak nitelikte bu egemen sınıfın ideolojisini yayan konferans, tiyatro, kurs gibi araçlardan faydalanmıştır.[280] Türk Ocaklarında gerçekleştirilen bu faaliyetler İTC Döneminde Cemiyetin hegemonik konumunu ortaya koymaktadır.

[279] Gramsci, 2003, s. 244.
[280] Portelli, 1982, ss. 14, 15.

2.5. 1918 Nizamnamesi

1918 nizamnamesi kabul edilen temel esaslar bakımından ilk kongrede yapılan düzenlemeler ile önemli ayrılıklar taşımamaktadır. Kongrede hazırlanan nizamnamenin ikinci maddesi Türk Ocaklarının Türkçülüğe yönelik çalışma alanlarını ortaya çıkarması bakımından anlamlıdır. Madde; "Ocağın maksadı Türklerin harsi birliğine ve medeni kemaline çalışmaktır" şeklinde yazılmıştır.[281] Lakin komisyonda Ocağın faaliyet sahası Türkiye'dir ifadesiyle devam eden madde, kongrede tartışılmış ve oy çokluğuyla bu ifade nizamnameden çıkartılmıştır.[282] Ocağın faaliyet alanına yönelik bir çerçeve çizme anlamı taşıyan bu düzenlemenin reddedilmesi, Cemiyet içinde Türkçülüğün Osmanlı Devleti'nin sınırlarını aşan bir Turancılık anlayışı üzerinde geliştiğinin kanıtı olması bakımından önemlidir. Ancak anlaşılan o ki, bu hâkim olan görüştür ve Cemiyet içinde turancılık ülküsüne inanmayan ya da bunun gerçekleşmesinin mümkün olmadığını düşünen üyeler de vardır. Kongrede tartışmaya sahne olan bir diğer madde ise üyelik şartlarıyla ilgilidir. Ocağın maksadını kabul eden kadın ve erkek her Türk'ün üye olabileceği belirtilen bu maddenin kabul edilmesi aşamasında, üyelik için niteliğin öne çıktığı, yüksek eğitimli kişilerin Ocağa katılımını öngören düşünceler ortaya atılmış ancak sonuç olarak madde ilk haliyle kabul edilmiştir. Kongrede oluşturulan hars heyeti ise; Halide Edip Hanım, Mehmet Emin, Ziya Gökalp, Hamdullah Suphi, Ağaoğlu Ahmet, Fuat ve Hüseyinzade Ali Beylerden oluşmaktadır.[283] Bu kongre İTC Dönemindeki son kongredir. Bu tarihten kısa bir süre sonra Milli Mücadele Dönemi başlamış ve Türk Ocakları faaliyetlerine yeni devlet kurulana kadar ara vermek zorunda

[281] Tunaya, 2011, s. 465.
[282] Hacaloğlu v.d., 1998, s. 60.
[283] Tunaya, 2011, s. 467.

kalmıştır. Cumhuriyet Dönemine geçiş ile Ocağın yapısı, amaç ve faaliyetleri değişime uğradığı gibi Cemiyetin iktidarla olan ilişkisinde de farklılaşmalar yaşanmıştır. Bir sonraki bölümde meşrutiyetten cumhuriyete geçiş sürecinde ortaya çıkan devlet yapısı analiz edilecek ve sonrasında da Türk Ocakları üzerinden bu devlet yapısı ile sivil alan arasındaki ilişkiler tartışılacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ DEVLET

SİVİL TOPLUM İLİŞKİSİ

1. CUMHURİYET DÖNEMİ DEVLETİN TARİHSEL OLUŞUMU

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde iktidarı elinde tutan İTC, I. Dünya Savaşı'nda alınan yenilgi ve bu süreçteki siyasal başarısızlıkla meşruiyetini yitirmiş ve Partinin lider kanadı yurt dışına çıkmak durumunda kalmıştır. İktidar boşluğunun yaşandığı bu süreçte İstanbul'un işgali ile Sarayın da otoritesini fiilen yitirmesi sonrası Anadolu'da Milli Mücadele Dönemi olarak anılan yeni bir sürece girilmiştir. Bölgesel isyan ve işgal hareketlerine karşı, siyasal otorite boşluğu içerisinde gelişen bölgesel mücadele pratiğinde kurulacak yeni devletin nüvelenme süreci başlamıştır. Yerel örgütlenmeleri izleyen kongre dönemi sonrasında oluşan Anadolu Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti[284], cumhuriyet rejimine giden süreç ve bu dönemin yönetici kadrosunun yetişeceği zemini oluşturmuştur. Bu bölümde meşrutiyetten Cumhuriyete geçiş süreci ele alınarak bu yeni rejim içinde şekillenen Kemalist devlet yapısı ve tarihsel bloğun bu dönemdeki görünümü analiz edilecektir.

1.1. Milli Mücadele Dönemi

Kurtuluş Savaşı ile özdeşleştirilen bu dönem, Tanzimat Dönemi ile başlatılabilecek bir şekilde, imparatorluğun son dönemlerinden beri çeşitli zamanlarda ortaya çıkan, mevcut siyasal sorunların aşılabilmesine yönelik hareketlerden sonuncusunun genel adı olarak değerlendirilebilir. Milli Mücadeleyi bu

[284] Bundan sonra ARMHC olarak ifade edilecektir.

yönde bir hareket olarak ele alırken, onun düz bir çizgide ilerleyen, homojen bir kitle hareketi olmadığını belirtmek gerekmektedir. Milli Mücadele Dönemi bu yapısıyla, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde ve birbirinden bağımsız olarak ortaya çıkan genellikle de yerel kaygıların ağır bastığı örgütlenmelerin son kertede belli oranda bir araya gelmesiyle yeni bir iktidarın ortaya çıktığı bir süreçtir. I. Dünya Savaşı'nın sonundan, meclisin Ankara'da faaliyetlerini sürdürerek Halk Fırkasının kurulacağı seçimlere kadar dönemselleştirilebilecek bu sürecin analizi, İTC sonrası ortaya çıkan yeni iktidar ve devlet yapısının temel saiklerini içinde barındırması nedeniyle, bu çalışmanın inceleme nesneleri arasında yer almaktadır ve yine bu nedenle mevzu edilen dönemin daha derin bir analizine ihtiyaç duyulmaktadır.

Kimi zaman ulusal ölçekte kurtuluş amilleri taşıyan fakat genel itibariyle çıkış noktası yerel çıkarlar etrafında şekillenen Milli Mücadelenin motoru konumundaki örgütlenmelerin başlangıcı olarak Anadolu'nun Kuzey Doğusunda 3-5 Ocak 1919 tarihleri arasında gerçekleştirilen Ardahan Kongresi gösterilebilir.[285] Doğu Anadolu'da kurulan İstihlas-ı Vatan Cemiyeti ise ilk kongresini Erzurum'da 17-25 Haziran 1919 tarihlerinde gerçekleştirmiştir.[286] Anadolu'nun batısında karşılaştığımız ilk kongre oluşumu ise 16 Mayıs 1919 tarihinde gerçekleştirilen Balıkesir Kongresi'dir.[287] Ege'de 17-19 Mart 1919 tarihlerinde İzmir Kongresi yapılmıştır.[288] Anadolu'nun çeşitli bölgelerindeki bu hareketleri inceleyen Bülent Tanör, kongrelerin yerel çapta oluşumlar olmakla beraber amaçlarının bölgesel değil

[285] Tanör, Bülent, **Türkiye'de Kongre İktidarları 1918-1920**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2009, s. 31.
[286] Ibid, s. 31.
[287] Ibid, s. 32.
[288] Ibid, s. 35.

ulusal nitelik taşıdığını belirtmektedir.[289] Bu görüş kısmen doğruluk payı taşımakla beraber tüm yerel kongre oluşumlarına atfedilmesi gerçekçi olmayacaktır. Özellikle Trakya ve Ege bölgesindeki örgütlenmeler hem yerel hedefler güden oluşumlardır, hem de Milli Mücadele sürecinin daha ileri dönemlerinde bile ulusal bir örgütlenme modeli haline gelmeye başlayan Müdafaa-i Hukuk örgütlenmelerine karşı bağımsız hareket etmişlerdir.

Kongreler üzerinden örgütlenme sürecinin taşıdığı ulusal nitelik tartışmasını derinleştirmek bakımından Trakya ve Ege'deki oluşumlar ele alınabilir. Ankara'da meclis açıldıktan sonra dahi Anadolu'daki ARMHC oluşumundan bağımsız hareket eden Trakya örgütlenmesi, Doğu ve Batı Trakya'nın işgalden kurtulması ve özerk ya da bağımsız bir Trakya Devleti'nin kurulmasını tasarlayacak kadar diğer kongre hareketlerinden ayrıksı bir görünüme sahipti ve bunun yanı sıra Mayıs 1920'de gerçekleştirilen Edirne Kongresi sonucu yine ARMHC'den ayrı olarak Paris barış görüşmelerinde Trakya'nın birliğini savunacak bir kurul oluşturmuştur.[290] Benzer şekilde Ege Bölgesi'ndeki kongre hareketleri de ARMHC'den bağımsız şekilde örgütlenmiş hatta fiili mücadele sürecinde de kendi dinamikleri doğrultusunda diğer örgütlenmelerden kopuk olarak hareket etmiştir.[291] Yine bu süreçte Anadolu'daki kongre hareketlerinin cemiyetleşmesi yaygın olarak Müdafaa-i Hukuk adı altında gerçekleşirken 16-24 Ağustos 1919 tarihleri arasında düzenlenen Alaşehir Kongresi, redd-i ilhak adı altında cemiyetleşmiştir ve böylece diğer örgütlenmelerden farklı bir yapıda olduğu iddiasını sürdürmüştür.[292] Cemiyetlerin çatısı altında toplandığı bir üst

[289] Ibid, ss. 31, 35.
[290] Ibid, s. 33.
[291] Akal, Emel, **Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012, s. 231.
[292] Ibid, s. 235.

yapı görünümü arz eden ya da bunu hedefleyen ARMHC, yerel müdafaa-i hukuk cemiyetlerin tamamı tarafından böyle bir federatif kurum olarak görülmemiş olacak ki, kimi yerel cemiyetler, kuruldukları bölgelerin adlarını kullanmaya devam etmiş ve cemiyetler üstü genel bir tüzüğün oluşturulması oldukça uzun uğraşlar ve fikir ayrılıkları çerçevesinde gerçekleşmiştir.[293] Bu durum da ARMHC'yi oluşturan cemiyetlerin bölgeselci eğilimlerini sürdürdüklerini göstermektedir. Sonuç olarak 1919 yılında ülkenin farklı bölgelerinde, birbirinden bağımsız olarak savunma amaçlı örgütlenmeler ortaya çıkmıştır ve bu örgütlerin hepsinin aynı amaç ve yapıya sahip bir ortak görünüm taşıdığı tezi eksik bir yaklaşıma dayanmaktadır. Bu dönemdeki örgütlenmeler üzerinden resmi tarih tezlerine yönelik olarak getirilebilecek bir diğer eleştiri konusu, Milli Mücadelenin başlangıç şekli ve çıkış noktası üzerinedir. Muhtemeldir ki Mustafa Kemal Atatürk'ün Nutuk eserini kendisinin 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkışıyla başlatması, dönemin resmi söylemine yakın kaynakların, Milli Mücadelenin miladı olarak bu tarihi ve Mustafa Kemal Atatürk'ü işaret etmesine yol açmıştır. Afet İnan, Fahri Belen, Suat Tahsin gibi yazarlar tarafından Cumhuriyetin ilk döneminde, Milli Mücadeleyi Mustafa Kemal ekseninde ele alan çalışmaların ortaya çıkması bu literatürün devam etmesine yol açmış ve Öilli Mücadeleyi Atatürk'ün şahsıyla bir arada ele alarak başlatan tarihsel yaklaşım devam ede gelmiştir. Oysa bu yaklaşımların yanlış olduğunu ifade etmek için yukarıda verilen kongre tarihlerine bakmak yeterli olacaktır. Bu kongrelerin hemen hepsi Mustafa Kemal henüz Samsun'a gitmeden önce düzenlenmiştir. Milli Mücadelede Mustafa Kemal'in rolü, hareketin başlatıcısı olmaktan çok, yerel nitelikli örgütlenmelerin ulusal çapta bir araya getirilerek yaygınlaştırılmasıyla ilişkilidir.

[293] Tunçay, Mete, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005, s. 21.

Bu noktada tez çalışmasıyla ilişkili olarak, Milli Mücadele Dönemindeki örgütlenmelerin sivil niteliğine yönelik tartışmaya girmekte yarar vardır. Bülent Tanör Kongre Dönemine yönelik çalışmasında, Milli Mücadele sürecindeki örgütlenmelerin, Cemiyetler Kanuna bağlı faaliyet gösteren sivil oluşumlar olduklarını ve bu nedenle de yeni devletin kuruluşuna giden sürecin, toplumsal bakımdan aşağıdan yukarıya bir hat ile sivil toplum örgütlerinin kamusal uygulamalar üzerinden devletleşmeye evrildiği tespitinde bulunur.[294] Öyleyse Cumhuriyetin kuruluşu sivil toplum örgütlenmeleri üzerinden şekillenmiş bir halk hareketine dayanıyor olabilir mi? Bu soruyu yanıtlarken sivil toplumun kendisine dair hem hukuksal hem de kuramsal birer noktanın altının çizilmesi gerekmektedir. İlk olarak bu çalışmanın ilgili bölümünde ele alınmış olan Cemiyetler Kanununa göre, parti ve cemiyet ayrımına gidilmeksizin tüm kitlesel örgütlenmeler bir arada ele alınmaktaydı. Yani Milli Mücadele Dönemi boyunca da yürürlükte kalacak olan Cemiyetler Kanununa göre hareket eden tüm oluşumlar, sivil toplum derneği niteliğinde olan yahut siyasal parti olarak kurumsallaşmış olsun, cemiyet kavramsallaştırmasıyla ifade edilmekteydi. Kanunun bu yapısı dolayısıyla her cemiyet hareketinin sivil toplum örgütlemesine denk düşmeyeceği böylece ortaya çıkmaktadır. İşin hukuki boyutunun yanı sıra kuramsal açıdan da, siyasal partiler ile sivil toplum örgütlerini faaliyet amaçları üzerinden ayrıştırmak mümkündür. Bu ayrım bakımından, siyasal düzlemde iktidarı elde etme hedefi gütmek ve faaliyetlerini bu yönde belirlemek siyasal partilerin, sivil toplum kuruluşlarından ayrıldığı en temel özelliktir. Yukarıda Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkış sürecindeki yerel örgütlenmelere değindiğimiz kısımda, bu kongre cemiyetlerinin kuruldukları

[294] Tanör, 2009, ss. 91, 155.

bölge ya da devleti kurtarmak gibi tamamen siyasal hedefler üzerinden şekillenmiş oluşumlar olduğunu yine Bülent Tanör'den alıntılayarak ortaya koymuştuk. Bu yüzden Milli Mücadele Dönemindeki cemiyetlerin, yapısal olarak dernekten çok partisel oluşumlara yakın oldukları düşünülebilir. Halk Fırkasının[295] kuruluşuna yönelik bölümde derinleştirilecek olmakla beraber, ARMHC örgütlenmesinin meclis içindeki devamlılığı ile CHF'nin oluşumunun temelini teşkil etmiş oluşu da Milli Mücadele Dönemindeki örgütlenmelerin proto siyasal parti niteliğini ortaya koymaktadır.[296] Ayrıca bu cemiyetlerin oluşumunun sivil toplum örgütlenmelerinin temel niteliği olan gönüllü ve sivil yapıya sahip olmaktan oldukça uzak şekilde ordu ve yönetici bürokrat kadroların çalışmalarına dayandığı söylenebilir.[297] Cumhuriyetin kuruluşunu tartışmaya açan soruya dönersek, Cumhuriyete giden sürecin kurumsal açıdan sivil topluma dayanmadığına yönelik yaklaşımı ortaya koyduktan sonra, sürecin aşağıdan yukarı bir halk hareketi olup olmadığını da tartışmaya eklemek gerekecektir. Bu nedenle Milli Mücadelenin toplumun hangi kesim ya da kesimlerine dayandığını ve nasıl yönetildiğini sorunsallaştırmak gerekmektedir.

ARMHC'nin ordu ve bürokratik kadroların güdümüyle kurulan, yerel cemiyetlerin bir çeşit üst yapısı olduğuna işaret edilmişti. Bu bölgesel Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin[298], yönetici kadroların güdümü altında oluşmuş olması,

[295] Halk Fırkası için bundan sonra HF kısaltması kullanılacaktır. Fırkanın Cumhuriyet Halk Fırkası adını aldığı 1924'ten sonraki ifadelerde CHF kısaltması kullanılacaktır.
[296] ARMHC ile CHF arasındaki ilişki için bkz: Demirel, Ahmet, **Tek Partinin Yükselişi,** İstanbul, İletişim Yayınları, 2012, ss. 48, 49. Aradaki siyasal bağ aşikâr olmakla beraber, ARMHC'nin doğrudan ve planlı şekilde CHF'nin nüvesi olduğu ve bu doğrultuda CHF'nin ilk kongresi olarak ARMHC dönemindeki Sivas Kongresini kabul etmesi, bu organik bağdan ziyade, Partinin Milli Mücadeleyi tamamen kendi eseri olarak kodlayabilmek için kullandığı bir durumdur. Bknz: Aydemir, Süreyya, **Tek Adam**, C.3, İstanbul, Remzi Yayınları, 2012, s. 290. Bizim burada ARMHC ile CHF arasındaki ilişkiye değinme nedenimiz, Milli Mücadele dönemi örgütlenmelerinin siyasal oluşumlar olduğuna işaret etmek amacıyladır.
[297] Tunçay, 2005, ss. 24, 25.
[298] Bundan sonra MHC olarak ifade edilecektir.

cemiyet kadrolarının da bürokrat ve ordu mensuplarıyla kesişmesine neden olmuştur. Kuruluşunun bu yapısal niteliği sonucu MHC'ler, İTC'nin yerel örgütlenmeleriyle özdeşlik göstermektedir.[299] Milli Mücadele sürecindeki kadrolar, ordu ve yönetimin ittihatçı yapısının bir sonucu olduğundan bu özdeşlik doğal ve kaçınılmazdı. Ayrıca Milli Mücadelenin halkın geneline yayılan bir örgütlenme pratiği olup olmadığı üzerine düşünüldüğünde, yine cemiyetlerin sahip olduğu bu güdümlü yapının etkisi ortaya çıkmaktadır. Teşkilat-ı Mahsusa ve Karakol üyesi ittihatçıların özellikle Batı cemiyetlerinin örgütlenmelerini üstlendikleri, bu örgütlenmeleri kitleselleştirebilmek için de zor kullanmaya kadar işi vardırdıkları söylenebilir.[300] Uzun bir iktidar döneminin hemen sonunda yönetim kademesinde bulunan ittihatçılar, ulusal bir mücadelenin örgütlenmesi için gerekli kişi ve kurum yapılanmalarına da sahip oldukları için, bu süreçte etkin olmalarının kaçınılmazlığı görülebilir. Milli Mücadele Dönemindeki bu ittihatçı etkisini rakamlarla ifade etmek gerekirse; sayıları yaklaşık 200'ü bulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin 164'ü doğrudan ittihatçıların kontrolündeydi.[301] Bu dönemde Anadolu'da bulunan bir İngiliz askeri yetkili de, mücadelenin yerel liderlerinin dörtte üçünün ittihatçı olduğunu rapor etmişti.[302] Cemiyetlerin üye yapısının yanı sıra bu dönemde düzenlenen kongrelerin geneli ele alındığında, delegelerin sınıfsal yapısı, orta ve üst sınıf eşraf, aydın ile askeri ve bürokrat yönetici elitlere dayanmaktadır.[303] Geniş mülksüz ve yoksul halk tabakasının karar mekanizmaları içerisinde olmadığı bu Kongre Döneminin toplumsal açıdan aşağıdan yukarı doğru bir mücadele pratiği örgütlemiş olduğu savı,

[299] Ibid, s. 26. Milli Mücadelenin ittihatçı yapısı için ayrıca bknz: Akşin, Sina**, İstanbul Hükümetleri ve Milli *M*ücadele**, C. 1-2, Ankara, İş Bankası Yayınları, 1998.
[300] Akal, 2012, ss. 224, 225. Örgütlenme pratiğinin halk üzerinde zora dayalı olarak şekillenmesi Bekir Sami Bey'in Ege bölgesindeki faaliyetlerinden anlaşılmaktadır.
[301] Kutay, Cemal, **Şehit Sadrazam Talat Paşa'nın Gurbet Hatıraları,** C.1, İstanbul, Kültür Matbaası, 1983, s. 7.
[302] Aktaran, Tanör, 2009, s. 117.
[303] Ibid, s. 127.

tüm bu veriler ışığında mümkün gözükmemektedir. Kadrosunu ittihatçı kitlelerden miras alan ARMHC, bu yapısıyla süreç içerisinde Milli Mücadeleyi yöneten küçük bir elitist bürokrat grubu haline gelmiş ve yukarıdan aşağıya doğru şekillen bu siyasal kadro hareketi, Cumhuriyetin kuruluşuna giden süreci idare etmiştir. Cumhuriyetin kuruluşunun örgütlü bir halk hareketi üzerinden yorumlanamayacağına yönelik olarak geliştirdiğimiz bu yaklaşım, dönem itibariyle Türkiye'nin güçlü bir sivil toplum mirasına sahip olmadığını ortaya koyması bakımından anlamlıdır. Bu bağlamda II. Meşrutiyet ile açığa çıkan sivil alanın, özgür bir örgütlenme pratiğinden ziyade, iktidar güdümünde hegemonik işlevlerle donatılmış aracı kurumsal yapılanmalara denk düşen bir görünümde şekillenmiş olması, cumhuriyetin kuruluş sürecinin yukarıdan aşağıya doğru seyreden bir elit-bürokrat kadro etrafında sıkışmasının bir nedeni olarak yorumlanabilir. Bu aşamada, yaşanan siyasal olaylar üzerinden iktidarın İstanbul'dan Ankara'ya doğru el değiştirmesi ile gelişen cumhuriyet rejimi ve yeni hegemonyanın oluşumu analiz edilebilir.

Milli Mücadele Döneminde ulusal anlamda bir örgütlenme üzerinden iktidarı elde etmeye yönelik kurumsal yapılanma, Mustafa Kemal Atatürk'ün hareketin liderliğini ele geçireceği Erzurum Kongresi ile somutlaşmıştır. Temmuz 1919'da düzenlenen Erzurum Kongresi, ağırlıklı olarak çevre illerden gelen yaklaşık 60 delege ile toplanmıştır. Aynı tarihlerde Vilâyet-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum şubesi tarafından da ayrı bir kongre gerçekleştirilmiş olması henüz hareketin bütünsel bir yapısı olmadığını ispatlar niteliktedir. Yerel inisiyatifler tarafından düzenlenen bu kongrede, organizatör olarak değil katılımcı sıfatıyla bulunan Mustafa Kemal, Kazım Karabekir, Rauf Orbay gibi isimler tam da bu bütünsel yapı boşluğu, hareketin ulusal niteliğinin gelişmemiş oluşu ve yaygın manda eğilimlerine karşı

harekete geçmiş ve Mustafa Kemal kongrenin reisliğini elde ettikten sonra bu yönde kararlar alarak Milli Mücadelenin liderliği ve örgütleyiciliği rolüne soyunmuştur.[304] Eylül 1919'da toplanan Sivas Kongresi ise Mustafa Kemal'in Milli Mücadeledeki konumunu kurumsal olarak meşrulaştırması bakımından önemlidir. Bu kongrede, Mustafa Kemal'in desteğini arkasına aldığı Anadolu'nun doğusunda oluşan örgütlenmelerin, ulusal ölçekte yaygınlaşması ve böylece onun liderliğinin de yerelliği aşması amacıyla Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı benimsenmiş ve cemiyetin yürütme kurulu niteliğindeki Heyet-i Temsiliye de vatanın bütününü temsil eder şeklinde karar alınmıştır.[305] Heyet-i Temsiliye'nin reisi olarak Mustafa Kemal seçildikten sonra süreç, İstanbul dışında şekillenen bu yeni otoritenin meşruiyetini ulusal ölçekte tesis edilebilmesine yönelik çalışmaları içermiştir.

Anadolu'da oluşturulan Heyet-i Temsiliye, kendine çizdiği alan dolayısıyla İstanbul karşısında alternatif bir iktidar odağı konumuna gelmişti. Bu süreçte Mustafa Kemal'in meclis-i mebusanı Saray ile halk arasına girmiş bir hain birlik olarak gören ve bu nedenle de İstanbul ile tüm temasları kesen hamlesi iktidarın bu ikili görünümünün önemli bir kanıtıdır.[306] Ayrıca bu süreçte Anadolu oluşumu, İstanbul'un otoritesini tanımayarak mebusan meclisinin feshedilmesi ve yeni seçimlere gidilmesinde de etkili olmuştur. Heyet-i Temsiliye 1919 yılının sonunda Sivas'tan ayrılarak Ankara'ya gelmiş ve buradan yeni bir iktidar şekillendirme çabasını sürdürmüştür. Bundan çok kısa bir süre sonra 12 Ocak 1920'de İstanbul'da Meclisi Mebusan 140 vekille yeniden toplanırken vekillerin yarısından fazlası Heyet-

[304] Atay, F. Rıfkı, **Çankaya,** İstanbul, Pozitif Yayınları, 2008, s.219, Tanör, 2009, s. 111.
[305] Atay, 2008, s. 227.
[306] Ibid, s. 228. Akal, 2012, s. 270.

i Temsiliye'nin seçtirdiği yahut desteklediği kişilerden oluşmaktadır.[307] Ankara'daki Milli Mücadele yöneticilerinin, Heyet-i Temsiliyenin iktidar mücadelesine alan açmak için İstanbul'a gitmesi ile Mustafa Kemal Heyet-i Temsiliyenin Ankara'da kalan tek üyesi olarak yeni meclisin açılacağı döneme kadar Anadolu'daki iktidar erki ile özdeşleşir.[308] Kendine Ankara'da geniş bir hareket alanı bulan Mustafa Kemal, bir yandan da vekil olarak seçildiği ancak çalışma şartlarından endişe ettiği için gitmediği İstanbul'da açılan meclisin gücünü arkasına almayı hedeflemektedir. Bu amaçla Meclisi Mebusan'da Müdaafa-i Hukuk adında bir grubun kurularak siyasal parti niteliğinde faaliyet göstermesini ve böylelikle Heyet-i Temsiliye'nin meşruiyetinin başkente de taşınmasını planlamaktadır. Fakat mecliste Mustafa Kemal'in hedefine uygun bir yapılanmaya gidilmeyecek ve kurulan Felah-ı Vatan grubu, bu meşruiyet zeminini sağlayacak bir ortam sağlamaktan imtina edecektir.[309] Mustafa Kemal meclis başkanı olmak istemiş ancak Felah-ı Vatan grubu bu isteği gerçekleştirmemiş ve milletvekili seçilmesine rağmen Ankara'da kalmayı tercih eden, bu süreçte İstanbul'da olanları kontrol edemeyerek iktidar oyunun dışında kalan Mustafa Kemal tam siyasal alanın dışına itilmişken, hiç umulmadık bir anda güce tekrar kavuşmuştur.[310] Bu meclisin Milli Mücadele Dönemi bakımından oynadığı iki önemli rol vardır. Bunlardan ilki Misak-ı Milli kararlarının kabul edilmesi, ikincisi ise 16 Mart 1920'de işgal edilerek siyasal etkinliğini yitirmesidir. Meclisin işgal edilmesinin önemli bir rol olarak nitelenmesinin sebebi, iktidar mücadelesinde hem de Mustafa Kemal'in planlarının tutmadığı bir süreçte, Mebusan

[307] Atay, 2008, s. 232.
[308] Tanör, 2009, s. 229.
[309] Atay, 2008, s. 232.
[310] Akal, 2012, s. 278.

Meclisinin işlevsiz hale gelmesiyle Ankara'nın tek alternatif ve Mustafa Kemal'in de ulusal anlamda tek lider konumuna gelmesine yol açmasından ötürüdür.

İstanbul'un işgalinin ardından İmparatorluğun idari otoritesini temsil etme gayesiyle Ankara'da Heyet-i Temsiliye geçici bir hükümet olarak ilan edilmiş ve 23 Nisan 1920'de İstanbul'dan kaçabilen mebuslar ile belediye ve vilayet meclislerinin temsilcileri ve Müdafaa-i Hukuk heyetlerinin temsilcilerinden oluşan bir kadroyla yeni meclis faaliyetlerine Ankara'da başlamıştır.[311] Meclisin açılış tarihi, Mustafa Kemal'in iktidarı ele geçirmek için kullandığı toplumsal değerlere bir örnek teşkil etmektedir. Buna göre 22 Nisan günü açılacak olan meclisin, bir gün geç olarak 23 Nisan Cuma günü Hacı Bayram Camii'nde kılınan Cuma namazının ardından açılması, din eksenli muhalif yaklaşımların önünü kesmek için yapılmış stratejik bir hamledir.[312] Falih Rıfkı Atay Ankara'da teşekkül eden bu ilk meclisin üyelerinin dökümünü şöyle yapar; 115 memur ve emekli, 61 sarıklı, 51 asker, 49 avukat, 37 tüccar, 26 çiftçi, 21 hekim, 8 şeyh, 6 gazeteci, 5 ağa ve 5 aşiret reisi olmak üzere toplam 381 kişi.[313] Ankara'daki yeni meclisin ilk oturumunda yer alan mebuslarla ilgili bir veri de şöyledir; katılan 115 kişinin, 50'si kalpaklı, 41'i fesli ve 24'ü sarıklıdır.[314] Ankara'ya Meclisi Mebusan'dan 88 vekil gelmiştir.[315] Meclis-i Mebusan üyeleri ile Milli Mücadele sürecindeki Anadolu örgütlenmelerinin temsilcilerinden oluşan Ankara Meclisi, bu yapısından ötürü çok sesli bir muhalefeti içinde barındırıyordu. Saltanat ve hilafetin akıbetinin belirsizliği, devam eden işgal süreci ve yeni bir anayasa hazırlama çalışmaları içerisinde meclis içinde ve dışında

[311] Atay, 2008, s. 284.
[312] Nadi, Yunus, **Kurtuluş Savaşı Anıları**, İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1978, s. 309.
[313] Ibid, s. 284.
[314] Şapolyo, E. Behram, **Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadelenin İç Âlemi,** İstanbul, İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1967, s. 99.
[315] Demirel, Ahmet, **Tek Partinin İktidarı Türkiye'de Seçimler ve Siyaset 1923-1946,** İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s. 19.

ARMHC'ye karşı muhalif bir tutumun gelişmesi kaçınılmazdı.[316] En başından beri vurgulandığı üzere iktidarı ele geçirme ve ardından yeni iktidar sınıfının halk üzerinde hegemonyasını tesis etme gayesiyle hareket eden Mustafa Kemal, hareket alanının sınırlandırılmasına mani olabilmek için ARMHC'ye karşı muhalif hareketlere çok sert yaklaşmıştır. Ona göre ARMHC'nin oluşturmaya çalıştığı düzeni zayıflatma çabasına girişmek; "Eğer cahilane bir cinnet değilse, herhalde bir hıyanet olarak telakki edilmelidir."[317] Mustafa Kemal'in ürettiği bu hainlik retoriğinin inşası, siyasal iktidarın tek temsilcisi olabilme bağlamında Sivas Kongresi'ne kadar götürülebilir. Zira Sivas'ta alınan bir kararla da kongreye direnmek vatana ihanet olarak değerlendirilmişti.[318] İlk meclis içindeki muhalif cereyanların kökeninde, ARMHC geleneğinden gelen vekiller ve onların lideri Mustafa Kemal'in yetki alanını genişletmeye yönelik politikalarının taşıdığı baskıcı dikta potansiyelinin gerçeğe dönüşmesine engel olma çabası vardır. Meclis içinde ayrışmaya yol açacak bu sürecin zirvesi, meclis içinde gruplaşmalara gidilmesi ile ARMHC temsilcisi olan vekillerin resmi olarak bir gruba dönüşmesi ile bu grup dışında kalan muhalif vekillerin tasfiye edilmeye çalışılması ve başkumandanlık yetkilerinin Mustafa Kemal'e devredilmesinin meclis gündemine gelmesidir. Süreç tarihsel akışı içerisinde kısaca ele alındığında rejimin baskıcı bir yapıya dönüşebilme potansiyeli daha net şekilde açığa çıkmış olur. Mustafa Kemal Meclisin açılışında, kuvvetler birliğine dayalı bir Meclis tasarısını açıklıyor, başkanlığını Meclis reisinin yapacağı, Meclis içinden seçilmiş bir heyetin hükümet yetkilerini kullanmasını öneriyordu.[319]

[316] Meclisin açıldığı ilk dönemde resmi anlamda bir grup oluşumu yoktur, burada ARMHC grubundan kast edilen Milli Mücadele sürecinden gelen Mustafa Kemal ve etrafındaki vekillerdir.
[317] Tunçay, 2005, s. 37.
[318] Goloğlu, Mahmut, **Sivas Kongresi Milli Mücadele Tarihi- II,** İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 1969, s. 222.
[319] Demirel, Ahmet, **Tek Partinin Yükselişi,** İstanbul, İletişim Yayınları, 2012, s. 42.

Aynı gün yapılan seçimle kullanılan 120 oyun 110'unu alan Mustafa Kemal Meclis Başkanı seçilmişti.[320] Bir hafta sonra Meclis ilk kanun tasarısını oyladı ve Hıyanet-i Vataniye kanunu kabul edildi. Maddenin içeriği; Meclisin hilafet ve saltanatın koruyucusu olduğu ve Osmanlı Devleti'ni yabancı unsurlardan kurtarmayı amaçladığı şeklindeydi ve bu doğrultuda faaliyet gösterecek olan Meclisin meşruiyetine karşı koyanlar vatan haini sayılacak, mahkemelerin bu doğrultuda vereceği kararlar da Meclisin onayıyla uygulanacaktı.[321] Böylelikle bir hafta içinde yasama, yürütme ve yargı güçlerini elinde toplamış bir Meclis karşımıza çıkmış oluyordu. Ancak bu gücü elinde toplayan Meclisin kendisi değil Meclis Başkanı sıfatıyla Mustafa Kemal olmuştur. Bu doğrultuda yapılan bir sonraki hamle, Mayıs 1920'de yapılan düzenleme ile Meclis tarafından seçileceği hükmü koyulan İcra Vekilleri Heyeti'nin, Kasım ayında yapılan kanun değişikliği ile Meclis Başkanının göstereceği adaylar arasından seçilmesi hükmüne bağlanmasıdır.[322] Böylece Mustafa Kemal kabineyi oluşturma yetkisini de elde etmiş oluyordu. Bu kanun değişikliği yapılmadan evvel, Mustafa Kemal kendisine muhalif olacağı düşüncesiyle İcra Vekillerinden Nazım ve Abdülkadir Kemali Bey'leri tasfiye etmiş ve Kasım ayında yapılan mevcut düzenleme ile bundan sonra böyle bir durumun yaşanmasının önüne geçmiş oluyordu.

Bu sürecin ardından Mecliste Teşkilat-i Esasiye'nin hazırlıkları başladı. 1921 yılının hemen başında Meclisten geçen ve yeni dönemin ilk anayasası niteliğini alan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, Meclisin çok sesli ortamı içinde, başta Mustafa Kemal olmak üzere ARMHC temsilcileri tarafından yeterli görülmemişti zira Meclis içinde

[320] Ibid, s. 42.
[321] Ibid, s. 42.
[322] Ibid, s. 43.

istedikleri her maddeyi geçirmekte zorlandıkları muhalif bir yapıyla karşı karşıya kalıyorlardı. Bunun üzerine ilk Mecliste muhalefetin etkisiz hale getirilmesine yönelik bir çalışma başlamış oldu. Yetkilerin elinde toplanması bakımından önemli bir güce kavuşmuş olan Meclis Başkanı, çoğunluğu Meclisteki ARMHC temsilcilerinden oluşan ve kendisine yakın olan vekillerden organize bir yapı kurmaya karar verdi. Böylelikle ARMHC'nin Meclis içi bir gruba dönüştürülerek örgütlenmesine yönelik çalışmalar Mustafa Kemal tarafından başlatılmış oldu.[323] Bir proto parti görünümü ihtiva eden ARMHC grubu Mecliste yeterli sayısal çoğunluğa ulaşmış şekilde 133 vekilin katılımıyla Mayıs 1921'de kuruldu.[324] Bu hareketin Meclisi bölen ve muhalefeti etkisiz hale getiren iki boyutu bulunmaktadır. İlk olarak Ankara Meclisi kurulurken tüm vekiller ARMHC'nin doğal üyesi olarak kabul edilmiş ve bu Meclisin Milli Mücadele örgütlenmesi üzerinde şekillendiği tescillenmişken, grubun kurulmasıyla yaklaşık 90 vekil Meclis içindeki muhalif tutumları dolayısıyla ARMHC'nin dışında bırakılıyor böylece de sembolik olarak Meclis üyesi olma meşruiyetleri boşluğa düşmüş hale geliyordu. Olayın ikinci boyutu, Meclisin ciddi bir bölümünü dışarıda tutarak kurulan ARMHC grubunun programının, bu dışarıda bırakılan vekiller tarafından da onaylanmış olan bir programla Misak-ı Milli'yi sağlama ve devlet teşkilatının anayasal hükümler çerçevesinde yapılanmasını hedefliyor oluşudur.[325] Böylece grup dışında kalan vekillerin Meclisin temel amaç ve görevlerini benimsemiyor olduğu gibi bir hava oluşturularak muhalefetin boşluğa düşürülmesi amaçlanmış oluyordu.

[323] Ibid, s. 47.
[324] Ibid, s. 47.
[325] Ibid, s. 48.

Bundan sonra Meclis içinde gruplanmış ARMHC ile dışarıda bırakılan vekiller arasında mücadele daha da arttı. Bu süreçte Ege'den Anadolu'nun içlerine doğru yaklaşan Yunan ordusunu durdurmak için başkumandanlık yetkisini talep eden Mustafa Kemal, böylece Meclis yetkilerini kullanma gibi olağanüstü bir güç elde etmiş olacaktı. Uzun tartışmalar sonunda bu yetkilerin geçici olması şartıyla 5 Ağustos 1921'de üç aylık bir süre için Mustafa Kemal Meclisten başkumandanlık sıfatını aldı.[326] Mayıs 1922'ye kadar düzenli olarak uzatılan bu yetki, Meclisin bu bir yıla yakın süreçte oldukça pasif bir konuma indirgenmesine yol açtı ve Mustafa Kemal'e olağan üstü yetkiler tanıyan başkumandanlık yetkisi büyük bir muhalefet eleştirisine tabi olunca 5 Mayıs 1922'de yeniden uzatılmadı ancak bir gün sonra Mecliste eleştirilere karşılık veren Mustafa Kemal, Ağustos 1921'de yaptığı kürsü konuşmasında üç aydan fazla vermeyin diyerek elde ettiği başkumandanlık yetkisinin bir kez daha uzatılmasını istedi ve ARMHC grubunun organize desteğiyle görev süresini uzattırdı.[327]

Mustafa Kemal'in başkumandanlığını olağan üstü bir otorite haline getiren önemli faktörlerden biri de istiklal mahkemeleridir. Milli Mücadele Döneminde gittikçe büyüyen askerden kaçma sorununun önüne geçmek için Eylül 1920'de kurulan mahkemeler, aynı ay içinde ciddi bir yetki genişliğine giderek, vatan hainliği, casusluk gibi suçları da kapsayan bir faaliyet alanına sahip oldu.[328] Keyfi çalışma yapıları dolayısıyla Meclis içinde gelişen muhalif gayretler sonucu kısa bir süreliğine kapatılan istiklal mahkemeleri, Temmuz 1921'de yeniden açıldı ve birkaç hafta sonra

[326] Ibid, ss. 50, 51.
[327] Ibid, ss. 54, 55.
[328] Ibid, s. 57.

başkumandanlığa bağlandı.[329] Üyeleri başkumandan tarafından belirlenen, herhangi bir denetim ve itiraz mekanizmasının dışında tutulan istiklal mahkemeleri, Anadolu'da sınırsız bir güçle halkın üzerinde ağır yaptırımlara yol açan Tekâlif-i Milliye emirlerinin uygulanmasını sağlamaya yönelik bir araç olarak kullanıldı. Meclisteki muhalif kanat mahkemelerin kapatılması için uğraş verdiyse de bundan sonuç alamadı.

Meclis içinde muhalif yapının, ARMHC karşısında güç toplama çabasına girmesi ve Meclisin bir onay mercii olmaması için direnç göstermesi üzerine Mustafa Kemal muhalefetin tasfiyesine yönelik somut arayışlara girmiştir. Mart 1922'de Meclisi feshederek seçimleri yenilemeyi ve böylece istemediği vekilleri seçtirmemeyi tasarlayan Mustafa Kemal, bu yönde hareket ettiği takdirde Meclis üzerinde oluşabilecek olumsuz intiba ve eleştirilerden çekinmiş olsa gerek ki Meclis içinde gizli bir cemiyet kurarak, muhalif vekillerin etkisini ortadan kaldırmayı sessizce gerçekleştirme yoluna gitmiştir.[330] Meclis çalışmalarının belirlenmesi, yasa tasarılarının kabul edilmesi gibi konularda yeterli çoğunluğu sağlama ve Meclisi denetim altında tutma amacıyla küçük bir grubun ARMHC üyelerini organize şekilde etki altına alarak yönlendirmesi mantığına dayanan bu alt örgütlenme "Selamet-i Umumiye" olarak bilinmektedir. Dönemin rejim yapısının ve iktidarın halka yaklaşımının bir prototipi olarak Meclis içinde örgütlenen bu yapının kendine herkesin kurtuluşu, faydası gibi bir anlam taşıyan bir isim vermiş olması manidardır. Selamet-i Umumiye'nin etkisiyle küçük bir grubun Meclis üzerinde tahakkümünü tesis etmeye başlaması üzerine muhalif vekiller de organize olmaya karar vermiştir.

[329] Ibid, s. 58.
[330] Mustafa Kemal'in Meclisi feshetme düşüncesi ve sonrasında meselenin başka şekilde çözüldüğüne dair yazışmalar ile gizli cemiyetin bizzat Mustafa Kemal tarafından kurulduğuna ilişkin kaynak için bknz: Demirel, 2012, ss. 65- 67.

Böylece Temmuz 1922'de kurulan ikinci grup, ARMHC karşısında daha örgütlü bir mücadeleye girmiş oluyordu.

Bu noktada Meclis yapısı ve yönetim anlayışını kavrayabilmek için ikinci grubun kurulma amaçları incelenebilir. İkinci grubun savunduğu temel konu, yönetim mekanizması içerisinde Meclisin üstünlüğünün garanti altına alınmasıdır. Keyfi bir yönetim anlayışının doğuracağı tahakkümün, Meclisin tüm fonksiyonlarını ilga edeceğini düşünen vekillerden oluşan bu grup, özellikle Mustafa Kemal'in şahsında toplanan olağan üstü yetkilerden dolayı rahatsız olmuş ve bu yetki toplanmasına karşı mücadele etmişlerdir.[331] Mustafa Kemal'in ikinci gruba yönelik eleştirilerini değerlendirebilmek için bu oluşumun programına bakıldığında, ilk maddesi birinci grupla aynı olan ve toplam üç maddeden oluşan bir programla karşılaşılmaktadır. Buna göre; ilk olarak Misak-ı Milli çerçevesinde birlik ve bağımsızlığın elde edilmesi, ikinci olarak mevcut kanunların hâkimiyet-i milliye esasına göre düzenlenmesi ve son olarak da hukukun üstünlüğünün korunması ikinci grubun programını oluşturur.[332] Birinci grubun programının Misak-ı Milli'yi sağlama ve devlet teşkilatının anayasal hükümler çerçevesinde oluşturulması şeklindeki iki maddeden oluştuğu anımsandığında, gaye bakımından iki grup arasında net bir ayrılık olmadığı söylenebilir. Ancak Mustafa Kemal Nutuk eserinde ikinci grubun oluşumunu kendi gruplarının ikinci maddesine muhalif olmaları üzerinden açıklar.[333] Bunun ifade ettiği şey, ikinci grubun anayasal bir düzene bağlı teşkilatlanmaya karşı olduğudur ki bu karşıtlık algısı yaratılarak ikinci grup hilafetçi ve saltanatçı, kısaca

[331] Ibid, s. 74.
[332] Ibid, s. 75.
[333] Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk,** C. 2, İstanbul, Emre Yayınları, 2004, s. 634.

reformlar karşısında gerici bir engel olarak kodlanabilmiştir.[334] İktidarın kendinden olmayana karşı ürettiği argüman meselenin özünü hasır altı etmek bakımından işlevseldir zira ikinci grubun derdi cumhuriyet ile değil, aksine rejimin otoriterleşme eğilimiyledir. Bu nedenle iktidarını tesis etme çabasındaki ARMHC için ikinci grup, tasfiye edilmesi gereken bir hedef haline gelmiştir.

Arka planda saltanatın kaldırıldığı, savaş halinin son bulduğu ve Lozan görüşmelerinin yapıldığı bu süreçte, iki grup arasındaki gerilimli ilişki Meclise yansımaya devam etmiştir. Özellikle Lozan'da iki grubun da programlarının ilk maddesini oluşturan ve bu Meclisin faaliyet amaçlarının temel nedenlerinden biri olan Misak-ı Mili'yi tehdit eden bir görünüm oluşması sonrası muhalefet sesini daha da yükseltmiş hatta erken seçim teklifinde bulunduysa da bu teklif reddedilmiştir.[335] Özellikle Lozan görüşmelerinde Meclisin etkin rolde olması konusunda ısrarcı olan ikinci grubun tutumu karşısında Mustafa Kemal, görüşmeleri yapmakta olan ismet Bey ile iletişimi şahsi iradesi doğrultusunda sürdürmüş ve Meclisin bilgisi dışında İsmet Bey'e antlaşmayı imzalama yetkisi veren bir telgraf yollamıştır.[336] Meclis iradesinin etrafından dolaşarak yürütülen bu sürecin birkaç ay öncesinde ikinci grubun önemli temsilcilerinden olan Tan Gazetesi'nin sahibi Ali Şükrü Bey'in Mustafa Kemal'in adamı olduğu bilinen Topal Osman tarafından öldürülmesi gerilimi iyice tırmandırmış ve bu kez birinci grubun önerisiyle erken seçim kararı alınmıştır.[337] Ancak bu kararın arkasında yatan neden, Meclis içindeki çok sesliliği ortadan kaldırmaktır. Bu doğrultuda seçim kanunu ve hıyanet-i vataniye kanununda

[334] Bu kodlamanın açıkça yapıldığı bir örnek olarak bknz: Aydemir, 2012, s. 89. Bila, Hikmet, **CHP 1919-1999**, İstanbul, Doğan Kitapçılık, 1999, s. 30.
[335] Demirel, 2012, s. 82.
[336] Telgraf metni ve Mustafa Kemal ile İsmet Paşa'nın Lozan görüşmeleri sırasındaki iletişimi için bknz: Aydemir, 2012, ss. 123-125.
[337] Demirel, 2012, s. 82.

değişikliklere gidilerek, muhalif vekillerin gelecek seçimlerde Meclise girmesinin önü tıkanmaya çalışılmıştır.[338] İkinci grup üyeleri, bu örgütlenme çatısı altında seçimlere katılmama kararı aldıktan sonra, birinci grubun adayları bizzat Mustafa Kemal tarafından ve her seçim bölgesinde seçilecek namzet sayısı kadar belirlenmiş oldu, böylece tüm adaylar seçilmiş oluyordu ve oy verenler seçimi belirleyen değil, Mustafa Kemal'in gösterdiği, alternatifi olmayan adayları onaylamakla yetinen kişiler oluyordu.[339] Sonuç olarak II. Meclise, Mustafa Kemal'in aday göstermediği Gümüşhane mebusu Zeki Bey seçimi kazanınca, yalnızca bir kişi bağımsız aday olarak girebilmiş oldu.[340] Böylece ARMHC, muhalif grubun Meclisten tasfiyesini tamamlamış oluyordu. Bundan sonra Meclis içinde kurumsallaşma aşamasına geçilmişti. Bu doğrultuda partileşme çalışmaları başladı.

1.2. Halk Fırkası'nın Kuruluşu

Bu süreçte Anadolu'da savaş sona ermiş ve Meclisin, oluşan yeni devletin kurumsal yapısını tesis etmeye yönelik çalışmaları ağırlık kazanmıştır. Mustafa Kemal bu sürecin bir siyasal parti çatısı altında yürütülmesi gerektiği düşüncesini savunmaya başlamıştır. Ocak 1923'te bu düşüncelerini basına açıklayan Mustafa Kemal, Halk Fırkası adında bir fırka kuracağını ve bu fırkanın belli sınıfların menfaatini değil tüm milletin saadetini hedefleyeceğini söylemiştir.[341] Halk Fırkası adlandırması üzerinden iktidarı elinde tutan kadronun toplum yaklaşımı açığa çıkmaktadır. Temellerini Ziya Gökalp'te gördüğümüz mesleki işbölümüne dayanan ve karşılıklı ihtiyaç ilişkisine bağlı sınıfsız bir toplum tezahürü olan içtimai halkçılık

[338] Ibid, s. 82.
[339] Ibid, ss. 83, 85.
[340] Ibid, s. 86.
[341] Arı, İnan, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları,** Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1982, s. 80.

anlayışı, Mustafa Kemal iktidarındaki yeni döneme taşınmıştır. Kurulacak partinin ismi içinde halk ifadesi kullanılmaktadır çünkü halk derken neredeyse homojen sınıfsız bir kitle kast edilmektedir. Ayrıca rejim değişiklikleri ve inkılaplar karşısında hazırlıksız olduğu düşünülen bu kitle, yeni döneme adapte edilmeli ve kurulacak parti tarafından eğitilmeliydi. İşte bu nedenle Mustafa Kemal'e göre, toplumun tamamına hitap eden, sınıfsız bir parti kurulacak ve bu parti halk için siyasi bir okul işlevi görecektir.[342] Kurulacak yeni partinin çalışma esaslarına yönelik bir çerçeve olarak 9 umde hazırlandı. Ağırlıklı olarak ekonomik ve toplumsal konularla mesleki güvence ve askerlik üzerine genel nitelikli ve açıklayıcı olmaktan uzak ifadelerin yer aldığı bu program, saltanata ilişkin içeriği dışında rejime yönelik vurgulardan çok genel geçer ifadelerle belirtilmiş bir kalkınma hamlesi işareti vermektedir. Halk Fırkasının kuruluş mantığının, tepeden inmeci bir nitelik taşıdığı söylenebilir. Hazırlanan programın MHC şubelerine yaygınlaştırılarak bu şubelerin yeni kurulacak fırkaya eklemlenmesine yönelik çalışmalar bu duruma örnek teşkil etmektedir. Trabzon MHC, ARMHC'nin fırkalaşmasına karşı çıkınca, şubenin yönetimi uzaklaştırılmış ve merkezden yeni bir yönetim örgütlendirilmiştir.[343] Yeni Meclis faaliyete başladıktan sonra gündem, kurulacak fırkanın nizamnamesinin hazırlanması olmuş ve hazırlıklar tamamlandıktan sonra 9 Eylül 1923'de Halk Fırkası kurulmuştur.[344] Nizamnamesine göre fırkanın amacı; "Milli hâkimiyetin halk tarafından ve halk için uygulanmasına rehberlik etmek ve Türkiye'yi uygar bir devlet halinde yükseltmek ve Türkiye'de bütün kuvvetlerin üstünde kanunun koruyuculuğunu hâkim kılmaya çalışmaktır."[345] İkinci madde, halk

[342] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** C.2, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2006, ss. 97, 98.
[343] Tunçay, 2005, s. 45.
[344] Bila, 1999, s. 40.
[345] Ibid, s. 41.

kavramsallaştırması üzerinedir ve bu mevhumun sınıfsal bir dayanağı olmadığını, tüm milleti kapsadığını işaret etmektedir. Fırkaya üyelik için gerekli şart ise, Türk olmak ya da sonradan Türk uyruk ve harsını kabul etmiş olmaktır.[346] Dördüncü madde ise Fırka içinde görüş serbestisi olduğunu ifade etmesi ve parti nizamnamesi ile programının değiştirilebilir nitelikte olduğunu vurgulaması bakımından dikkat çekicidir.

Fırka, kuruluş aşamasında kitlesel desteğe mazhar olabilmek için kendini, Milli Mücadele sürecinin tamamen özdeşleştiği bir hareket olarak tanıtmıştır. Bu doğrultuda Mustafa Kemal tarafından Fırkaya vatanın kurtarıcısı olarak, kutsiyet addedilmiştir.[347] Bu yapısıyla Halk Fırkası siyasal alanın tamamına sahip ve egemen olmayı hedefleyen bir eğilim göstermiştir ve I. Meclis Halk Fırkasının bu temayülünü otoriter bir rejim yolunda açığa çıkardığı alan haline gelmiştir. Bundan sonra Halk Fırkası iktidarını güçlendirmek için muhalif yapıdan arınma ve hegemonyasını inşa etme üzerine çalışacak bir yandan da inkılap hareketlerine girerek rejim ve devlet yapısını rıza ve zorun bütünselliği ekseninde şekillendirecektir.

1.3. Tek Parti İktidarının Oluşumu

Gramsci'ye göre politik toplum, hükümetin tahakküm ile tesis ettiği doğrudan egemenliğe dayalı olarak şekillenir.[348] Cumhuriyet sonrası bu politik toplumun inşası tarihsel olarak bu başlık altında incelenecektir. Bu doğrultuda ilk olarak seçimlerin ardından Ankara'da II. Meclisin ilk faaliyetlerinden biri, Mayıs 1923'te kaldırılan

[346] Ibid, s. 42.
[347] Ibid, s. 44.
[348] Gramsci, 2003, s. 9.

istiklal mahkemelerinin 7 ay sonra yeniden açılması olmuştur. Mahkemelerin açılış nedeni; kimi grupların yeniden baş gösteren fesat hareketleri ve cumhuriyete karşı eylemlere girişenlerin şiddetle dağıtılması olarak gösterilmiştir.[349] Mahkemelerin ilk hedefi gerici olarak kodlanan dini hareketler ile ideolojik olarak rejimin çatıştığı komünizm gibi tehditler olmuş, bu doğrultuda tutuklamalar başlamıştır. Bu ortamda girilen 1924 yılının ilk ayları, yapacağı kurumsal değişimler öncesinde iktidarını güçlendirmeye çalışan HF'nin basın ile ilişkilerini düzenlediği bir zaman dilimidir. Basın ile iktidar arasındaki gerilim, dönemin Basın Yayın Genel Müdürü olan Zekeriya Bey'in iktidarın basın özgürlüğüne karşı tavrına yönelik olarak kaleme aldığı bildirisini, Kasım 1923'de İkdam Gazetesi'nde iktidarın muhalif hareketlere karşı harekete geçeceğine dair bir haber ile yayınlaması sonucunda başlamış ve Zekeriya Bey'in apar topar görevden alınması, basın özgürlüğünün HF'nin gündeminde ön sıralarda yer almadığını ortaya çıkarmıştır.[350] 1923'ün Aralık ayında yurt dışından Ağa Han ve Emir Ali imzasıyla İsmet İnönü'ye hilafetin kaldırılmamasına yönelik olarak yazılan mektubun gazetelerde yayınlanması ise hükümeti daha da endişelendirmiş ve mektubu yayınlayan gazetelere istiklal mahkemesinde dava açılmıştı.[351] Mustafa Kemal bu doğrultuda Şubat 1924'te muhalif olarak imlediği gazetecileri dışarıda tutarak basın mensuplarıyla görüşmeler gerçekleştirmiş ve HF iktidarının şekillendiği bu süreçte basına düşen görevleri anlatmıştır. Bu görüşmelerde basına biçilen rolün en açık ifadesi; "Milletin ses ve iradesinin bir tezahürü olarak cumhuriyetin etrafında çelikten bir kale vücuda

[349] Tunçay, 2005, s. 84.
[350] Ibid, ss. 103, 104.
[351] Ibid, s. 85.

getirmeli" şeklinde Mustafa Kemal tarafından ifade edilmiştir.[352] Böylece iktidar, otoritesini güçlendirmek için ilk hedef olarak seçtiği basını güdümüne almaya başlamıştır. Bu dönemde iktidarın basına yüklediği misyon, rejimin halk nezdinde meşrulaştırılmasını sağlayacak bir araç olmasıdır. Bu görünümüyle basın, Tek Parti iktidarı kurulurken egemen sınıfın hegemonik uzantılarından biri halini almış durumdadır.

Basının denetimi ile muhalefetin ortadan kalkacağına ikna olan hükümet, kurumsal hamlelerini yapmaya başlamış ve 3 Mart 1924'te hilafetin kaldırıldığını ilan etmiştir.[353] Kararın onaylanmasının hemen ardından Halife Abdülmecid Efendi yurt dışına çıkartılmıştır. Halifeliğin kaldırılışı rejim tartışmaları içinde laisizme yönelik bir hamle olmaktan çok iktidarın, İslamın kontrolünü elde ederek, dinin kitleler üzerindeki meşrulaştırıcı rolünden faydalanmasına yönelik bir uygulamadır. Zira asırlardır padişahın otoritesinin önemli bir uzantısı olarak imparatorluk ve ötesinde siyasal bir güç kaynağı konumundaki hilafet ortadan kaldırılırken, iktidar din alanını terk etmemiş, onu kendine eklemleyerek meşruiyetinin aracı rolünün biçim değiştirmesini sağlamıştır. Hilafetin kaldırılmasıyla beraber, yasaların dine uygunluğunu denetleme göreviyle yaklaşık bir asırdır faaliyet göstermekte olan Şer'iye ve Evkaf Vekâleti, Diyanet İşleri Başkanlığı ve Vakıflar Genel Müdürlüğü adı altında hükümete bağlı iki resmi kuruma dönüştürülmüştür. Böylece din siyasal alandan çıkartılmış olmuyor, devletin kurumsal biçimde denetimi altına girmiş oluyordu. HF iktidarının dinin bu meşrulaştırıcı işlevinden yararlanma çabasının açık bir örneği, hilafetin kaldırılmasından sonraki ilk Cuma namazında, milletin ve

[352] Yalman, Ahmet, Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim,** C. 3, İstanbul, Yenilik Basımevi, 1970, s. 105.
[353] Hilafetin ilgasına ilişkin mecliste ele alınan kanun teklifi için bknz: Alpkaya, Faruk, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu 1923-1924**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, ss. 225, 226.

cumhuriyetin selameti ve saadeti için hutbe okutulmasıdır.[354] Cumhuriyet Döneminin Tek Parti iktidarının egemenliğinin meşru zemini, toplum üzerindeki hegemonyanın bu araçlar vasıtasıyla sağlanması ile inşa edilmeye başlanmıştır.

İktidar zeminini güçlendirme yolunda basın ve dini hegemonik birer araç olarak konumlayan HF, Meclis içindeyse henüz istediği muhalefetsiz yapıyı inşa edebilmiş değildi. 1923 yılında yapılan seçimlerle Mustafa Kemal'e muhalif olan ne kadar vekil varsa tasfiye edilmeye çalışılmış ancak 1924 Anayasası'nın hazırlık sürecinde Meclis içinde, anayasanın bu sefer cumhurbaşkanı sıfatıyla Mustafa Kemal'e olağanüstü yetkiler veren yapısı karşısında muhalif bir tavır gelişmeye başlamıştır.[355] HF içindeki bu muhalif oluşuma denk düşen kadro, Kasım 1924'de Partiden istifa ederek Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını kurdu.[356] Bu yeni fırka, HF'den istifa eden Kazım Karabekir, Adnan Adıvar, Rauf Orbay ve Ali Fuat Cebesoy gibi Milli Mücadele hareketinin oldukça önemli isimlerinin yönetiminde, HF'den ayrılan toplam 29 mebus ve ilk Mecliste oluşan ikinci grup üyelerinin katılımıyla kuruldu.[357] Mustafa Kemal'in umduğu gibi HF'ye yakın olan gazeteler, yeni kurulan fırkanın ittihatçı bir hareket olduğunu ve İTC geleneğini sürdürecek bir siyasal anlayışın devamı niteliğine sahip olduğunu yazmaya başladı.[358] Cumhuriyetin ilanından sonra artık fırka ve Meclis üstü bir konumda olması beklenen Mustafa Kemal ise bu istifalar ile kurulan yeni fırka karşısında oldukça net bir tavır takınmıştır. TPCF'nin tartışmaya değer bir programı dahi olmadığını söyleyen Gazi Mustafa Kemal, yabancı bir basın mensubuyla bu tarihlerde yaptığı bir mülakatta, TPCF üyelerinin

[354] İcra Vekilleri Heyeti'nin hutbelerde cumhuriyet adına dua edilmesi yönündeki kararı için bknz: Alpkaya, 2009, s. 241.
[355] Demirel, 2012, s. 87.
[356] Bundan sonra TPCF olarak ifade edilecektir.
[357] Ibid, s. 87.
[358] Tunçay, 2005, ss. 107, 108.

cumhuriyetçilik anlayışlarının samimiyetsiz ve programlarının sahte olduğunu, Fırka üyelerinin her şeylerini kendisine borçlu olduklarını ve bu yaptıklarının vatan hainliği olduğunu söyleyerek bu net tavrını göstermiştir.[359] İlk Meclisteki gruplaşmayı bir kenara koyarsak, Cumhuriyetin ilk Çok Partili Dönemi bu şekilde başlamıştır. Kısa faaliyet döneminde TPCF yeni rejimin tesis edilmesine yönelik kendi yaklaşımını ortaya koymaya çalışacak, HF ise bu oluşumun kendi program ve hedefleri önünde bir engel olarak durduğu hissiyle iktidarını korumacı bir politika izleyecektir.

TPCF'nin ideolojik yapısı, program ve nizamnamesi üzerinden incelenebilir. Fırkanın kuruluş esaslarının açıklandığı metinde birey hürriyetine vurgu yapılmakta, milli egemenlik, hürriyet ve cumhuriyetçilik esaslarını benimsemiş her fırka ile müşterek hareket edilebileceği belirtilmekte, irticai hareketlere karşı olunduğu söylenmekte ve en önemlisi halk üzerinde bir kişi ya da grubun tahakküm kurmasına izin verilmeyeceği dile getirilmektedir.[360] Fırkanın kuruluş esasları arasında yer alan bu son vurgu, TPCF'yi kuran vekillerin HF'den ayrı şekilde siyaset yapma gerekçelerini göstermesi bakımından önemlidir. Nizamnamesine göre Fırkanın amacı, hâkimiyetin milli iradeye dayanmasını temin etmek, kanunların uygulanması ile ülkenin istikrar ve güven içinde yönetilmesini sağlamak, milletin muasır hale gelmesi için gerekli şartları hazırlamak şeklinde özetlenebilir.[361] Fırka programı ele alındığında ise, halk egemenliğine dayalı cumhuriyet rejiminin, demokratik ve liberal bir anlayış içinde, halkın ihtiyaç ve eğilimleri doğrultusunda şekillenmiş kanunlarla

[359] Mustafa Kemal'in The Times için gerçekleştirdiği mülakat hakkında bknz: Tunçay, 2005, s. 109.
[360] Tunçay, 2005, ss. 386, 387.
[361] Ibid, s. 392.

düzenlenmesinin hedef alındığı söylenebilir.[362] Ayrıca programda yer alan ilgi çekici diğer maddeler, Fırkanın dine saygılı olduğu ibaresi ile mevcut iki dereceli seçim sisteminin tek dereceli hale çevrilmesi, belediye reislerinin seçimle belirlenmesi, idari anlayış olarak âdem-i merkeziyetin benimsenmesi, hazine arazilerinin ihtiyaç doğrultusunda halka verilmesi, işçinin kardan pay alması gibi hedefler olarak belirtilebilir.[363] Henüz HF'nin 9 umde dışında güçlü bir programının olmadığı bu dönem için kapsamlı sayılabilecek bir programa sahip olan TPCF, Mustafa Kemal'in bu yöndeki eleştirilerini pek hak eder gözükmemektedir. İki fırkayı birbirinden ayıran temel neden ise benzer hedeflere yönelik olarak farklı yöntemler benimsenmesidir. Bu benzer hedefler iki fırkanın nizamnameleri üzerinden değerlendirilerek, millet egemenliğine dayalı, hukuk normları çerçevesinde tesis edilmiş kurumsal yapılanmaya sahip, piyasası liberal bir batı tipi modern cumhuriyet rejiminin yerleşmesi olarak çok kabaca özetlenebilir. Farklılaşma ise, bir tarafta kendi çizdiği ideale mutlak surette ve her engele karşı ulaşılması gerektiği ve bunun da bizzat iktidarın kendisi tarafından gerekirse zor yoluyla gerçekleştirileceği inancında olan koşulsuz bir reformizmi amentüsü haline getirmiş merkeziyetçi HF ile öte yanda ideal olana ulaşmak için gerekli yapısal çerçevenin çizilmesinden sonra sürecin kendi dinamikleri doğrultusunda işlemesini bekleyen, adem-i merkeziyetçi TPCF'nin yaklaşımları arasındadır. HF ile TPCF arasındaki bu yöntemsel farklılık, rejim yapısını belirleyecek boyutta bir keskinlik içermektedir ve bu yüzden hedefin kendisi, iktidarın mutlak meşruiyetinin bir aracı haline dönüşecektir. İlerleyen bölümlerde HF iktidarının halk üzerinde kuracağı hegemonya bağlamında

[362] Ibid, s. 387.
[363] Ibid, ss. 387- 390.

derinleştirilecek olan iki fırka arasındaki bu keskin yöntemsel farklılık, bu bölümde HF'nin reform sürecine bakışı üzerinden derinleştirilebilir.

Şevket Süreyya Aydemir Cumhuriyetin ilk çok partili hayat denemesini değerlendirirken, HF'nin reform sürecini nasıl ele aldığını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Yazara göre dönem itibariyle demokratik bir meclis ortamı, kurumsal yapılanma bakımından doğal gözükmekle beraber, Cumhuriyetin Osmanlı'dan devraldığı miras içler acısı bir haldeydi, halk fakir ve cahil kalmış, ilkel şartlar içinde yaşamakta ve devletin sosyal ve ekonomik yapısı ise harap olmuş durumdaydı.[364] Aydemir'in tabiriyle bu kalıntının çağın gereklerine göre tamamen değişmesi gerekiyordu ve bu ilkel hayattan çıkışın tek bir yolu vardı; Gazi Mustafa Kemal'in şahsiyeti.[365] Bu noktada yazar, çok kapsamlı bir dönüşüm için mevcut şartların olumsuzluğuna vurgu yaparak, Mustafa Kemal'in sahip olduğu reform fikrinin gerçeğe dönüştürülmesi için Parti programının da, anayasanın da yetersiz olduğunu dile getirmektedir.[366] Yazar HF iktidarının bir yandan çok kısa sürede gerçekleştirilen inkılaplarla kurumsal yapılanma bakımından Osmanlı ile ciddi bir farklılaşmaya gittiğini savunurken bir yandan da bu koşulların inkılapların sürmesi için yetersiz olduğunu vurguluyordu. İlk bakışta oldukça çelişkili gözüken bu yaklaşımın altında, HF iktidarının meşrulaştırılma çabası yatmaktadır ve yazar, bunun anahtar kavramını "tarihi zorunluluklar" olarak ifade etmektedir.[367] Bu tarihi zorunluluklar, ülkenin mevcut ilkel ve çağdışı yapısının köklü şekilde dönüştürülmesini ifade eder ve köklü bir değişim için mevcut batı tipi düzen ve onun kurumsal yapısı yetersiz kalmaktadır çünkü bu yapı hükümetlere ancak, yerleşik

[364] Aydemir, 2012, s. 197.
[365] Ibid, s. 198.
[366] Ibid, s. 198.
[367] Ibid, s. 199.

devletlerde refahı temin edebilecek bir hareket alanı sunar. Türkiye için hedeflenen düzenin kurulabilmesi ise ancak kanun, düzenleme ve müdahaleler ile mümkün olabilir, yazara göre bu olağanüstü süreçten geçerek batı tipi çağdaş toplumsal düzen tesis olunabilirdi.[368] Yazar bu noktada bir öncelik söylemi geliştirerek inkılaplar ile parlamenter düzen arasında tercih yapılması gerektiğini ifade eder; "Türkiye ya inkılaplarını tamamlayacak yahut da harcıâlem hürriyet kavgaları, parlamento oyunları, siyasi kösteklemeler, iç çatışmalar içinde kendi eserini yine kendi inkâr edecekti."[369] Aydemir'in çok partili düzenden anladığı bir nevi parlamento oyunu idi ve yazara göre, kitlelerin fikirlerinin yansıdığı bu parlamento oyununu oynayarak vakit kaybetmek yerine liderin kafasındaki planın bir an önce hayata geçirilmesi gerekiyordu. İşte bu noktada HF'nin iddia ettiği yeni rejim ve çağdaş düzen ideali, iktidarın meşruiyetinin bir aracı haline indirgeniyordu. "Yeni Türkiye'nin çok partiye değil, tek ve kudretli bir iradeye ve bu iradenin, halka rağmen fakat halk için şefliğine ihtiyacı vardı. Bu şef, ancak Gazi Mustafa Kemal olabilirdi. Onu bu misyona, tarihi şartlar ve tarihi zorunluluklar itiyordu."[370] Bu kısa iki partili hayat deneyiminden galip ayrılan tarafın, rejime yönelik yaklaşımı bu şekilde özetlenebilir. Cumhuriyet Dönemi ile iktidarı ele geçiren egemen sınıfın rejim ve onun araçlarına yönelik olarak geliştirdiği bu tavır kaçınılmaz olarak bu Tek Parti iktidarının tarihsel bloğu içinde rejim doğrultusunda şekillenen kurumsal yapıyı, hegemonik işlevlerle donatılmış araçsal bir bütünlük olarak açığa çıkarmış oldu. Otoriter bir iktidarın önünü açan bu yapı, iktidar dışında kalan alanın da daralmasına ve egemen sınıfın meşruiyetine yönelik faaliyetler dışında bir var oluş ereği bulamamasına yol açtı. Bu şartlar altında otoriter Tek Parti iktidarının sivil topluma bıraktığı alan, Gramsciyen

[368] Ibid, s. 200.
[369] Ibid, s. 200.
[370] Ibid, s. 200.

bir anlatımla, egemenin toplum üzerinde rızasını sağlayan hegemonik rolü üstlenmeye yönelik bir çerçevede şekillenmiştir.[371]

HF iktidarının otoriterleşme eğilimine yönelik belirgin bir yaklaşımı, hükümetin faaliyetlerini sınırlayabilecek tüm muhalif hareket ve engellerin önüne geçebilmek için, tıpkı İTC iktidarında olduğu gibi, rejimi sıkıyönetim idaresi ile bütünleştirebilme düşüncesidir. Bu yöndeki ilk somut çaba başvekil İsmet Paşa'nın TPCF'nın kurulmasının hemen ardından Meclis grup toplantısında sunduğu sıkıyönetim ilanıdır ancak bu öneri çok partili hayata geçilir geçilmez sıkıyönetimin yürürlüğe sokulmasının muhalefete koz vereceği düşüncesiyle olsa gerek reddedilmiş, bunun üzerine de İsmet Paşa 21 Kasım 1924'te istifa ederek yerini Fethi Bey'e bırakmıştır.[372] Meclis içi dengeleri gözetmek amacıyla girişilen bu ılımlı politika hamlesi Şubat 1925'e kadar sürebilmiştir. Bu kabine değişiminden üç ay sonra Genç ilinde ortaya çıkan Şeyh Said İsyanı, Tek Parti rejiminin otoriter eğiliminin açığa çıkmasına yol açan zemini hazırlamıştır. Bir Kürt İsyanı olan bu hareketin, devlet nezdinde dinsel bir tabanda gerici bir oluşum olarak kodlanmasının altında, Mete Tunçay'ın değerlendirdiği gibi iktidarın bölgeyle sınırlı önlemler almakla yetinmeyip, ulusal bir baskı rejimi inşa etmesini kolaylaştıracağı gerekçesinin yatıyor oluşu bizce de oldukça akla yakın gözükmektedir.[373] İsyan sürecinde ılımlı politikaları sürdürmeye çalışan Fethi Bey, Cumhurbaşkanından da, Parti içinden de yeterli desteği göremeyince 2 Mart 1925'de istifa etmiş ve İsmet Paşa, iktidarı devralır almaz Takrir-i Sükûn Kanununu Meclisten geçirerip, istiklal

[371] Gramsci, 2003, s. 244.
[372] Tunçay, 2005, s. 110.
[373] Ibid, s. 136.

mahkemelerini bir kez daha açtırmıştır.[374] Bundan sonra iki yıllık bir sıkıyönetim dönemi başlamıştır. Sıkıyönetimin ilk hedefi yine basın olmuş, birçok gazete kapatılırken, gazetecilerden de yargılananlar olmuştur.[375] Takrir-i Sükûn Döneminin temel idare mantığı, iktidarın otoritesi önünde engel teşkil eden ya da engel olma potansiyeli taşıyan kişi ve kurumların, Şeyh Said İsyanı ile ilişkileri olduğunu iddia ederek, olası tüm muhalif hareketlerin ortadan kaldırılmasını sağlamaktı. Takrir-i Sükûnun önemli bir boyutu da, iktidarın meşruiyetini sarsan tehditlere karşı kamu düzenin sağlanmasını hedefleyerek polisin yetkisini genişletmek olmuştur. Kamu düzeni lafzı, iktidarın istediği toplum formasyonu dışında kalan kliklerin ayıklanması anlamını taşıyan bir tür güvenlik çemberi görevi görecekti. Bunun gerçekleşmesinin yolu ise istiklal mahkemelerinin üstlendiği siyasallaşmış hukuki işlevi tamamlayan bir nitelikle, sokakların da iktidarın tahakkümüne boyun eğmesini sağlamaktan geçiyordu. Bu doğrultuda Takrir-i Sükûn Döneminde polise sağlanan yetki genişliği şöyle maddelendirilebilir; "1- Huzur-u ammeyi ve asayiş ve menafiy-i memleketi ihlal edebilecek en ufak bir harekete müdahale etmek. 2- Kahvehane köşelerinde siyaset yapan sokak yaygaracılarına ve sarhoşlara karşı önlem almak. 3- Bölgelerinde huzur ve sükûnu ihlal mahiyetinde teşkilat, tahrikât, teşvikat ve neşriyatları derhal merkeze bildirmek."[376] Mahkemeler ve kolluk kuvvetine tanınan bu geniş yetkiler, iktidarın, suçun tanımını otoritesine karşı gelmek üzerinden kurduğunu göstermesi bakımından rejim yapısı üzerine önemli bir ipucu vermektedir. Bu dönemde önemli suç unsurlarından biri de halka açık yerlerde rejime eleştiri getirmektir.[377] Böylece iktidar, kamusal alanı kendinden olmayana tamamen kapatmaya ve toplumu yoğun

[374] Ibid, ss. 145, 146.
[375] Ibid, s. 149.
[376] Ergut, Ferdan, **Modern Devlet ve Polis Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplumsal Denetimin Diyalektiği,** İstanbul, İletişim Yayınları, 2012, s. 321.
[377] Ibid, s. 321.

bir denetim altına almaya başlıyordu. Bu görünümüyle Cumhuriyet Döneminin kuruluş sürecinde devletin; egemen sınıf ile bütünleşerek toplumun tamamının bu devlet çatısında denetim altında tutulduğu Hegelyen bir yapıya bürünmüş olduğu söylenebilir. Tek Parti iktidarının tahakküme dayalı boyutunun bu tarihsel koşullar ekseninde inşa edildiği söylenebilir.

Bu şartlar altında iktidarın hedef aldığı kurumların başındae TPCF yer almaktaydı. Hükümetin TPCF'yi kendisine karşı ciddi bir tehdit olarak görmesinin altında, iki fırka arasındaki görüş farklılıkları değil aksine, yöneticiler ve fırkaların ideolojik tabanlarının ortak bir geçmişten besleniyor oluşu yatıyordu. Zira Mustafa Kemal, HF'nin devletin yegâne iktidar unsuru olmasını, bizzat devleti kuran kişilerden oluşan yapısına bağlıyordu. Ancak TPCF bu mirasın doğal ortağı olması nedeniyle iktidarın düşman kardeşiydi ve Takrir-i Sükûn, muhalif Fırkanın ortadan kaldırılması için gerekli tüm zemini sağlamıştı. Sonuç olarak Haziran 1925'de HF, TPCF'nın kapatılmasına karar verdi ve Tek Parti düzenine tekrar dönülmüş oldu.[378] TPCF kapatıldığında 29 vekili vardı. Bir sonraki genel seçimlerde bu vekillerin hiçbirinin Meclise girememesi ve 13'ünün siyasal kariyerinin tamamen bitmiş olması, iktidarın muhalefet üzerinde kurduğu baskının açık bir kanıtı olarak görülebilir.[379] Muhalif yapıyı susturan iktidar, kendine karşı oluşumlarla tekrar karşılaşmamak adına onların tamamen ortadan kaldırılması için İzmir Suikastına kadar bir yıl daha bekleyecekti.

[378] Zürcher, Erik, Jan, **Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 1924-1925**, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 130.
[379] Tunçay, 2005, ss. 113-115.

1.4. Muhalefetin Tasfiyesi

1925 yılının sonunda hükümet kanun düzenlemeleriyle toplumsal yaşama yönelik reform hareketlerini hızlandırmıştır. Şapka Kanununun çıkartılması ile tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması bu yönde yapılan düzenlemelere örnek olarak gösterilebilir. Bu süreçte kanunlara karşı tepkilerin önünü alabilmek için de daha önce vurgulandığı gibi dinin meşrulaştırıcı işlevinden yararlanma yoluna giden iktidar, Diyanet İşleri Başkanlığı vasıtasıyla şapka ile namaz kılınabileceğini halka duyuruyordu.[380] Ancak bu düzenlemelerin halkın tepkisini çekmediğini söylemek mümkün değildir. İktidarın toplumsal dönüşümün tesisi yolunda önemli bir merhale olarak gördüğü Şapka İnkılabının içerden bir değerlendirmesi için dönemin Tek Parti vekillerinden Falih Rıfkı Atay'ın görüşleri ele alınabilir. Atay bu inkılabı, medeniyet meselesinin hallolabilmesinin bir parçası olarak görüyor, şapkanın Doğu ile Batı arasında çizdiği keskin ayrımın Batı tarafında kalabilmenin önemli bir sembolü olduğunu düşünüyordu. "Ya Şark, ya Garp vardır. Garp medeniyetinin temeli, hür tefekkürdür. Şapka bir başlık taklidi değil, tefekkür inkılabının sembolü idi."[381] Medeniyet anlayışını Doğu ile Batı hattında oldukça keskin bir şekilde birbirinden ayırarak okuyan ve iyi olan ne varsa Batı'ya, kötü olan her şeyi ise Doğu'ya atfeden bu yaklaşım, devleti Milli Mücadele ile kurduğu savlanan halkın hak ettiği şekilde yaşayabilmesi için, ironik bir şekilde kendinde olan ne varsa reddetmesi gerektiğini savunan düşünsel bir temele denk düşmektedir. Mustafa Kemal de şapka kanunu ile gerçekleştirmeyi hedefledikleri toplumsal dönüşümü anlatırken, Batı ile kurulacak bu sembolik benzerliği vurgularken bir yandan da Takrir-i Sükûn Döneminin savunmasını yapmaktadır; "Milletimizin başında cehil, gaflet ve taassubun ve terakki

[380] Ibid, s. 163.
[381] Atay, 2008, s. 504.

ve temeddün düşmanlığının alamet-i farikası gibi telakki olunan fesi atarak, onun yerine bütün medeni âlemce serpuş olarak kullanılan şapkayı giymek ve bu suretle Türk milletinin medeni hayat-ı içtimaiyeden, zihniyet itibarıyla da hiçbir farkı olmadığını göstermek bir lazime idi. Bunu Takrir-i Sükun Kanununun cari olduğu zamanda yaptık. Bu kanun cari olmasaydı yine yapacaktık. Fakat bunda kanunun mer'iyeti de sühuletbahş oldu denirse, bu çok doğrudur."[382] Arka planında iktidarın sağlamlaştırılabilmesi adına rejime dair temel normların yok sayılarak bir muhalif avının sürdürüldüğü bu dönemde, bir yandan da kurumsal açıdan çağdaşlaşma sürecine yönelik hızlı bir reform çalışması devam ediyordu.

17 Haziran 1926'da Mustafa Kemal'e yönelik bir suikast girişimi düzenleneceği ihbar edilmiş ve bunun üzerine Ankara İstiklal Mahkemesi, suikast girişimini soruşturmaya başlamıştır.[383] Başkanlığını Ali Çetinkaya'nın yaptığı mahkeme heyeti dönemin HF vekillerinden oluşmaktadır.[384] Suikast girişimini organize ettiği öne sürülen Ziya Hurşit'in I. Meclisteki ikinci grup üyeliği ve II. Meclis Dönemindeki TPCF adına çalışmaları bir arada düşünülerek, suikast bir anda HF'nin muhalif avına dönüştü. İstiklal mahkemesinin faaliyete geçmesiyle, davanın açılması arasındaki kısa sürede tıpkı Ziya Hurşit gibi, aralarında Milli Mücadele Dönemi ve TPCF deneyiminde önemli roller oynamış Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele gibi isimlerin de bulunduğu 100'den fazla kişi tutuklandı, bu tutukluların serbest bırakılmasını istediği için İsmet Paşa'nın tutuklanması dahi gündeme geldi.[385] Dava süreci oldukça siyasal kaygılarla ve sonucu baştan belirlenmiş bir anlayış içerisinde gelişti. Mahkeme Başkanı Ali Çetinkaya'nın dava sürerken gazetelere verdiği bir

[382] Atatürk, C. 2. S. 896.
[383] Tunçay, 2005, s. 166.
[384] Mahkeme heyet listesi için bknz: Demirel, 2013, s. 78.
[385] Ibid, s. 78.

demeç bu durumu gözler önüne sermektedir. Ali Bey'e göre suikast doğrudan TPCF içinde kararlaştırılmıştı ve bu fırka da; ittihatçılar, ilk Meclisin ikinci grup kanadı ve cumhuriyet karşıtlarından oluşuyordu.[386] Yani karar verilmişti. İzmir Suikastı, HF iktidarının kadim muhalifleri ile yüzleşmesi olacaktı. Bunun için mahkeme, muhalif gruplar arasında suni bir bağ kurmalıydı. Bu bağ Ali Çetinkaya tarafından şöyle kurulmuştu, "Şükrü, Kara Kemal, Cavit Bey gibi İttihat ve Terakki devrinin son meş'um günlerinde kalb-i millette elim hatıralar bırakmış olan kimselerin kendilerine mensup addettikleri anasırla İkinci Grup zümresini mecz ve terkip ve TPCF nam ve hesabına olarak yeni bir fırsat ve meharette meydana çıktıkları anlaşılmaktadır."[387] Bu doğrultuda ittihatçılar, ikinci grupçular ve TPCF yöneticilerinin siyasal alandan kesin tasfiyesi, İzmir Suikastı Davası ile hayata geçirilmiş olacaktı. Zürcher de Cumhurbaşkanına karşı düzenlenebilecek olası bir komplonun, önceden ortaya çıkarılabileceğini düşünerek, suikast girişiminin tüm muhalif grupların bertaraf edilmesi için kullanılacak uygun zemini yarattığını savunmaktadır.[388] Dava ile ilgili Kemalizm içinden bir yaklaşım olarak muhalefeti suçlar üslubuna rağmen Falih Rıfkı Atay'ın da benzer bir noktaya varması ilginçtir. "Suikastçılar Mustafa Kemal'i öldüremediler. Fakat kendi partilerini öldürdüler. Ne kadar yazık ki yeni rejimin otoritesi, İzmir ve Ankara sehpaları üzerinde tutundu. Bu kesin tasfiye, her türlü aleyhtarlığın veya gericiliğin bütün cesaretlerini kırdı. Mustafa Kemal'e başladığı inkılabı tamamlamak fırsatı verdi."[389] İzmir'deki dava sonucunda, suikastı planladığı iddia edilen isimlerle TPCF üyelerinden 15 kişi idama mahkûm edilmiş, Milli Mücadelenin önde gelen paşaları Kazım, Ali Fuat, Refet, Cafer Tayyar ve Cemal ise

[386] Ibid, s. 79m
[387] **Hâkimiyet-i Milliye**, 1 Temmuz 1926.
[388] Zürcher, 2010, s. 132.
[389] Atay, 2008, ss. 470, 471.

Cumhurbaşkanının isteğiyle beraat etmiştir.[390] Davanın Ankara'da görülen kısmı ise ittihatçıların tasfiyesine yöneliktir. Dava sürecinde suikasta yönelik bir soruşturmadan ziyade İTC Döneminin icraatları sorgulanmıştır. Bu doğrultuda Dr. Nazım, Cavit, Filibeli Hilmi ve Yenibahçeli Nail Beyler idama mahkûm edilirken, yurt dışında bulunan Rauf Bey'e gıyabında 10 yıl hapis cezası verilmiştir.[391] Böylece ittihatçı siyasilerle de yüzleşilerek ortadan kaldırılmaları sağlanmış oluyordu. Ancak HF iktidarı, siyasal alanda hiçbir boşluğu kabul etmeyen otoriter yapısı nedeniyle kendini hala tamamen güvende hissetmiyordu. Tek Parti Dönemi politik tasfiyelerinin son halkası askeri ve sivil bürokrat kadroların yeniden düzenlenmesi ile tamamlanacaktı.

Kökleri 1923'e giden ve Mayıs 1926'da yeniden örgütlenen Heyet-i Mahsusa, gizli bir şekilde kamu kurumlarındaki tüm bürokratları inceleme altına alarak yarısına yakınının durumunu, devlet için tehdit olarak değerlendirdi ve bu durumda olduğu tespit edilen bürokratlar görevlerinden alındı.[392] Heyet-i Mahsusa raporlarıyla görevine son verilen bürokratların Meclise itiraz etmelerinin engellenmesi ve af kapsamının dışında tutulması da bu tasfiyenin sertlik düzeyini göstermesi bakımından önemlidir.

Takrir-i Sükûn Kanunu'nun ilanında sonra geçen bu kısa dönem, CHF iktidarının hegemonyasını tesis etmesi bakımından belirleyici bir süreçtir. Muhalif kadro ve oluşumların ortadan kaldırıldığı, yönetici sınıfının yeniden düzenlendiği, Meclisin iktidar dışındaki siyasi örgütlenmelere kapatıldığı bu dönem, hukukun siyasallaşması bakımından da istiklal mahkemeleri üzerinden okunabilir. Bu dönemde, Milli

[390] Tunçay, 2005, s. 168.
[391] Demirel, 2013 s. 80.
[392] Ibid, s. 80

Mücadelenin tarihsel geçmişinden dine, parlamentodan hukuka kadar her şey iktidarın meşruiyetinin birer aracı konumuna indirgenmiştir. ARMHC kadrolarının HF ile özdeşleştirilmesi Milli Mücadeleyi, hilafetin kaldırılması sonrası dini devlet çatısı altında düzenleyici kurumların oluşturulması, inanç sistematiğini, TPCF kurulduktan sonra Meclisin çok partili yaşama değil, inkılap yapacak güçlü iktidara ihtiyacı olduğu düşüncesi ise parlamentoyu iktidarın araçsal uzantısı haline getirmişti. Hukukun bu konuma indirgenmesi, yukarıda değinilen İzmir Suikastı Davası ve sıkıyönetim altında faaliyet gösteren istiklal mahkemeleri ile gerçekleştirilmiştir. Dönemin Doğu İstiklal Mahkemesi üyesi olan Lütfi Müfid Bey'in hukuka ve bu mahkemelerin niteliğine yönelik yaklaşımı, bu düşünceyi açık şekilde ortaya koyar; "Bizim belli bir amacımız vardır. Ona varmak için ara sıra kanunun üstüne de çıkarız."[393] Takrir-i Sükûn sonrası istiklal mahkemeleri, bu mahkemelerin ilk kuruluş alanı olan asker kaçağı olmaya ilişkin davalar dışarıda tutularak incelendiğinde hukukun siyasal otoriteyi tamamlamaya yönelik olarak aldığı rol veriler üzerinden ortaya konulabilir. Doğudaki mahkemelerde iki yıl içerisinde 5000'den fazla kişi yargılanmış ve bunların yarısı cezalandırılmış olup cezaların 420'si idamdır.[394] Bu dönemdeki Ankara İstiklal Mahkemelerinde ise yaklaşık 2500 kişinin davası görülmüş, ceza alan 1100 kişiden 240'ı idam edilmiştir.[395] Mete Tunçay'a göre dönemin devlet terörünü ifade edebilmek için bu veriler yetersiz kalmaktadır zira bu süreçte sıkıyönetim mahkemeleri de benzer bir anlayışla faaliyet yürütmüştür.[396] Böylece CHF egemenliğini tam anlamıyla tesis etmiş bulunuyordu. Tarihsel blok kavramsallaştırması içinde ilk olarak zora dayalı

[393] Aybars, Ergun, **İstiklal Mahkemeleri,** Ankara, Ayraç Yayınları, 2009, s. 95.
[394] Tunçay, 2005, s. 173.
[395] Ibid, s. 173.
[396] Ibid, s. 173.

bir tahakküm sürecinden geçen Tek Parti iktidarı, sivil alan üzerinden inşa edeceği hegemonya ile egemenliğini tamamlayacak ve total bir toplum inşası sürecinde faaliyetlerini sürdürmeye devam edecektir. İktidarın bundan sonraki hareketleri, rejimin kesin hatlarını belirginleştirecek şekilde Tek Parti iktidarının devlet ile bütünleşmesi doğrultusunda olmuştur.

1.5. Parti Devlet Bütünleşmesi

CHP iktidarının Milli Mücadele sonrasındaki ilk dönemi, meşruiyetin toplumsal düzlemde elde edilmesi ve bu suretle muhalefetin tasfiyesine yönelik bir süreçtir. Tek Parti iktidarının otoritesini güçlendirdiği Takrir-i Sükûn ve istiklal mahkemeleri sonrasında ortaya çıkan süreç ise, Partinin tahakkümünü, devletin kurumsal yapılanmasına da taşımasına yönelik bir şekilde gelişmiştir. Parti ile devletin bütünleşmesi olarak anılacak ve 1936'da resmiyet kazanacak bu sürecin, CHP iktidarının iki sacayağından biri olduğu düşünülerek, ilk sacayağı olan toplumsal hegemonyanın tesisini takip ederek 1927 ve sonrasında, bütünleşmenin temellerinin atıldığı ifade edilebilir. CHP ile devlet örgütlenmesi arasındaki zamanla özdeşliğe varacak olan yoğun ilişki özellikle Serbest Cumhuriyet Fırkasının kurulmasıyla yeniden çok partili hayata geçiş denemesinde açığa çıkacaktır.

Meclis içinde bir denetim mekanizması oluşturma fikri iktidarın zaman zaman üzerinde durduğu bir konu olmuştur. Bunun için üretilen Parti içi uygulamalar ve bağımsız vekillerin Meclise girmesine yönelik olarak hazırlanan seçim listeleri, CHF'nin muhalefete izin vermeyen anlayışıyla kesiştiğinden sonuç vermemiştir. 1930'lara gelinirken ülkenin siyasal ve ekonomik sorunlarla karşı karşıya kalması

iktidarı yeni çözüm arayışlarına itmiştir.[397] CHF siyasal rekabete gireceği güçlü bir yapılanmanın varlığını kesinlikle istemiyordu ancak geniş kitleler nezdinde meşruiyetini sürdürebilmek ve faaliyetlerini etkinleştirmek için, kendi kontrolü altında görece özerk bir denetim mekanizması oluşmasından faydalanabileceğini düşünüyordu. İşte bu düşünce Serbest Cumhuriyet Fırkasının[398] doğması için gerekli koşulları hazırlamıştır. SCF'nin bizzat Mustafa Kemal tarafından ve tamamıyla güdümlü şekilde kurulduğu genel bir kabuldür. Fethi Okyar ile Mustafa Kemal arasında yapılan mektuplaşma süreci üzerinden bu yaklaşıma şerh düşen Cemil Koçak ise dönemin muhalif oluşumlara alan bırakmayan baskıcı rejiminin sürüyor oluşu, Fethi Bey'in mektubunun içeriğine yönelik analizi ve SCF kurulduktan çok kısa bir süre sonra, iktidarın bu yeni oluşuma karşı sert tavrına işaret ederek Fethi Okyar'ın partisinin güdümlü bir oluşum olmayabileceği ihtimali üzerinde durmaktadır.[399] Dönemin canlı tanıklarının kaleme aldıkları anılar incelendiğinde ise SCF'nin, iktidarın politik planının bir parçası olarak kurulduğu ancak SCF kanadının bu plandan habersiz yahut plana bağlı kalmadığı ihtimallerinin ağır bastığı söylenebilir.[400] Çok partili hayatın yeniden başlaması ile iktidar tarafından topluma, demokratik bir siyasal süreç içinde olunduğu izlenimi verilmiş oluyordu. Ayrıca Mustafa Kemal, alternatif bir siyasal partinin varlığını, CHF'nin ve Başvekil İsmet Paşa'nın durumunu test edecek bir süreç olarak değerlendirmiş, kendisinin, Parti üzerindeki gücünü sınamak ve güvence altına almak gibi dolaylı bir fikir de geliştirmiş olabilir. Sürecin özünde ise Mustafa Kemal'in iktidarı kontrol altında

[397] Serbest Cumhuriyet Fırkasının kuruluşunu hazırlayan siyasal ve ekonomik koşulları için bknz: Aydemir, 2012, ss. 363-365. Tunçay, 2005, ss. 247-249.
[398] Bundan sonra SCF olarak anılacaktır.
[399] Koçak, Cemil, **Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, ss. 167-180.
[400] Ağaoğlu, Ahmet, **Serbest Fırka Hatıraları**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011. Okyar, Fethi, **Üç Devirde Bir Adam,** İstanbul, Tercüman Tarih Yayınları, 1980.

tutma amacının, biçim değiştirerek farklı bir düzlemde kurgulanmasına yönelik stratejik bir hamle ortaya çıkıyordu. Mustafa Kemal'in hamlesinin iki boyutu vardı. İlk olarak Fethi Okyar ile yapılan SCF'nin kuruluşu aşamasındaki mektuplaşmada, Cumhurbaşkanı olmasına rağmen safını net olarak ortaya koymuş ve Fethi Bey'den kendisine CHF Umumi Reisi sıfatıyla hitap etmesini istemiştir.[401] Benzer bir örnek de yeni parti kurulurken CHF'nin basın duyuru metninde karşımıza çıkmaktadır; "Reisicumhurluk vazifemin hitamında, bizzat teşkil ettiğim Cumhuriyet Halk Fırkası reisliğini fiilen ifa edeceğim tabiidir."[402] Böylece Mustafa Kemal tarafsız bir konumda olmayacağını, iki partili süreçte CHF'den yana bir tutum sergileyeceğini göstererek çok partili hayata dönüş gibi bir hedefi olmadığını da belli etmiştir. Mustafa Kemal'in hamlesinin ikinci boyutu ise, CHF'nin halk nezdindeki meşruiyetini ölçmek ve kendisinin, Parti içindeki ağırlığını sınamak şeklindedir. Muhalif bir oluşum karşısında halkın nasıl tepki vereceğini görmek, mevcut iktidarının otoritesini tesis etme başarısını ve meşruiyet durumunu açığa çıkaracağı gibi, Meclis içinde de muhalif bir grup karşısında kendi parti idarecilerinin geliştirecekleri tutumu görmüş olacak ve muhalefeti tasfiye etme imkânı bulacaktı.

SCF'nin kuruluşu Mustafa Kemal ile Fethi Bey(Okyar) arasındaki mektuplaşma süreci üzerinden okunabilir. Fethi Bey mektubunda, iktidarı cumhuriyetin ve bağımsızlığın kurucusu olarak övdükten sonra, mevcut ekonomik gidişatın iyi olmadığını ve hem bu durumun çözümü için hem de cumhuriyet idaresinin kalıcı şekilde tesisi için tek partili sistemin olumsuz bir durum olduğuna işaret ederek, yeni bir fırka kurmak için Cumhurbaşkanının müsaadesini istemektedir; "İşbu siyasi azmimin nazarı devletlerinde ne yolda mazharı telakki buyrulacağını bilmek

[401] Tunçay, 2005, s. 255.
[402] Koçak, 2006, s. 176.

lüzumunu hissediyorum."[403] Mektuplaşma sürecinden ziyade ülkede yasal bir parti teşekkülü için cumhurbaşkanının onayının alınmasına ihtiyaç duyulması, rejim yapısına yönelik önemli bir ipucu olarak düşünülebilir.

SCF resmi olarak 12 Ağustos 1930 yılında kurulmuştur. Fethi Bey'in başkanlığını üstlendiği Partide CHF'den istifa eden 13 vekilin katılımı ve ara seçimle aday olan Fethi Bey'in yanı sıra iki fırka arasındaki anlaşmanın dışında CHF'den ayrılan Haydar Bey'in katılımıyla milletvekili sayısı 15'e ulaşmıştır.[404] Ancak iki fırka arasındaki anlaşmaya uymayarak kendi inisiyatifiyle CHF'den SCF'ye geçen Haydar Bay devamsızlık gerekçesiyle Meclisten ihraç edilmiş ve iktidarın bir muhalif oluşuma hiç hazır olmadığını en baştan göstermiştir.[405] Fırkanın nizamnamesi incelendiğinde ilk üç maddenin SCF'nin cumhuriyete bağlı olduğunu vurgulayan bir içeriğe sahip olduğu görülmektedir.[406] 4. madde Fırkanın idari yapılanmaya yönelik olarak taşıdığı liberal eğilimi, yerel yönetimlerin yetki genişliğine yaptığı vurgu ile ifade ederken, bir sonraki madde ekonomik alanda liberal esasların uygulanması hedefine işaret etmektedir ve Fırkaya üyelik şartları da milliyetçi bir vurguyla şekillenmiştir.[407] SCF'nin programı ise cumhuriyetçilik, milliyetçilik ve laiklik esaslarına bağlılık vurgusu taşıyan, serbest teşebbüs ve yabancı sermayenin ülkeye girişi gibi ekonomik anlamda liberal uygulamaların hayata geçirilmesini hedefler niteliktedir.[408] Programda dikkat çeken bir diğer nokta da tıpkı TPCF programında olduğu gibi, SCF'nin de tek dereceli seçim sisteminin uygulanmasını arzu ettiğini

[403] Ibid, ss. 695, 698.
[404] Demirel, 2013, s. 108.
[405] Ibid, s. 87.
[406] Tunçay, 2005, s. 417.
[407] Ibid, s. 417.
[408] Ibid, ss. 423, 425.

ifade etmesidir.[409] SCF'nin nizamname ve programı incelendiğinde, CHF'nin çerçevesini çizdiği temel esaslarla uyuşan, ekonomik ve idari anlamda daha hürriyetçi bir yaklaşım taşıyan bir parti portresi ortaya çıkmaktadır. Fırkanın kadro yapısının da CHF'den gelen vekiller ile şekillendiği düşünüldüğünde Meclis içinde siyasal anlamda ciddi bir muhalif yapılanmanın doğması pek mümkün gözükmüyordu. Hatta öyle ki SCF'nin vekilleri bizzat Mustafa Kemal tarafından SCF'ye atanmışlardı. Bu usulle ilgili Mustafa Kemal ile Türk Ocakları başkanı Hamdullah Suphi arasında geçen konuşma açıklayıcı niteliktedir; "Sizi bu akşam SCF'ye verecektim. Fakat sonra düşündüm. Sizinle beraber Türk Ocaklarını da vermiş olacaktım. Buna gönlüm razı olmadı."[410] Ancak halk ile CHF arasında 20'li yılların baskıcı rejimi içinde oluşan gerilim, SCF ile yeniden açığa çıkacaktı. CHF Kâtibi Umumisi 6 Eylül tarihinde SCF'nin faaliyetlerine karşı alınması gereken önlemleri fırka müfettişlerine iletirken iktidarın muhalif partiye karşı yaklaşımının kodlarını ortaya seriyordu; "Serbest Cumhuriyet Fırkasının teşekkülü üzerine, birçok mürteci ve vatansız insanların, güya vergiler kalkacak, Arap harfleri gelecek, fes giyilecek, tekkeler açılacakmış ve Gazi Hazretleri de bizi terk ederek, yalnız bu fırka ile berabermiş yolunda yaptıkları propagandalardan, halkımızın saf kısmı zehirlenmekte ve bu arada birçok sebeplerle hasis menfaatleri muhtel gayri memnunlar istifade etmektedir."[411] CHF'nin yeni fırkaya ve onun seçmen kitlesine karşı yaklaşımının açığa çıktığı bu metin devamında taşıdığı uyarı nitelikli içeriğiyle de Parti içinde muhalefetle mücadeleye bir çağrı eğilimi gösteriyordu. Zira SCF kurulduğu andan itibaren iktidar partisi bu yeni oluşumu ve olası seçmen kitlesini bir tehdit olarak algılıyordu. CHF'nin bu konudaki yaklaşımları Fırka Kâtibi

[409] Ibid, s. 425.
[410] Ibid, s. 259.
[411] Koçak, 2006, s. 208.

Umumiliğinin SCF'ye ilişkin raporlarından anlaşılabilir; "Bu fırkanın münasip gördüğü azayı kaydetmekte hürriyeti tam ve mutlaktır. Ancak yukarıda maruz prensipleri esasen kabul etmemiş ve ruhan mürteci insanlar da bu fırkaya müracaat ederek, tetkik noksanlığı yüzünden kaydolunabilir ve emellerini propaganda edebilirler. Doğrudan doğruya memleket zararına olan bu hareketi muarızımız fırka da terviç etmeyeceğinden ve bilhassa teşkilatımız bu gibi kara ruhluların taazzuvuna karşı şiddetle mücadele mecburiyetinde olduğundan, SCF'ye bu gibi insanlar kaydedildikleri takdirde, zatı alileri vasıtasıyla derhal makamı âcizinin haberdar edilmesi…"[412] Bir diğer rapor henüz Fırka kurulalı 10 gün olmasına rağmen SCF üye profili üzerine kesin ifadeler içeriydu; "SCF'nin teşekkülü keyfiyeti, bilhassa bir taraftan softa ruhlu mürtecilerin ve diğer taraftan komünistlerin faaliyetine yol açmıştır. Komünistlerin her fırsatı ganimet ittihaz ederek harekete geçmeleri tabiidir. Buna karşı teyakkuzunuz şimdiye kadar olduğu gibi idame ve tezyid edilmelidir."[413] SCF, iktidarın kendisini ve destekçi kitlesini tehdit olarak algıladığı bu süreçte İzmir'de büyük kitlelerin desteğiyle ilk mitingini yapacaktı. Kısa sürede toplumdan ciddi bir destek gören Fırkanın sonunu da yine bu halktan gördüğü ilgi getirmiş oldu. Sonun başlangıcı SCF'nin kuruluşundan birkaç hafta sonra Fethi Bey'in gerçekleştirdiği bu İzmir mitingi oldu.

CHF'nin halktan kopuşunun açığa çıkması SCF deneyiminin en önemli sonuçlarından biridir. Aynı zamanda SCF'nin, iktidarın bu zaafını ortaya çıkartan fırka olması, ömrünün kısa sürmesine yol açmış oldu. İzmir'de bir kurtarıcı edasıyla, coşkulu bir kalabalık tarafından karşılanan Fethi Bey'e, seyahate çıkmadan evvel, Mustafa Kemal tarafından halkın yeni oluşuma karşı duracağı ve tepki göstereceği

[412] Ibid, s. 203.
[413] Ibid, s. 205.

düşüncesiyle, bu mitinge gitmemesi tavsiye edilmiştir.[414] Fethi Bey İzmir'e ulaştığında iktidar partisi ile devlet arasındaki bütünleşmenin soğuk yüzüyle karşılaştı. Vali ve Belediye Reisi kendisiyle görüşmediği gibi Vali Kazım Bey, bu mitingin ertelenmesi için Fethi Bey'e haber yolladı. Bunun üzerine Mustafa Kemal ile görüşmek isteyen Fethi Bey'in telgraf çekmesine postane mani oldu. Bu süreçte polis toplanan halka karşı sert müdahalede bulunuyor, çevredeki CHF'liler halkı kışkırtmaya çalışıyordu ve bunun sonucunda polisin halka ateş açması nedeniyle bir çocuk öldü.[415] CHF ile halk arasındaki uzaklığın ve CHF'nin bu durumdan bihaber oluşunun önemli bir örneği bu olay üzerine yaşandı. Öldürülen çocuğun babası, oğlunun cesedini Fethi Bey'in önüne getirerek; "İşte size bir kurban. Başkalarını da veririz. Bizi kurtar!" diye haykırdı.[416] İki fırka darasındaki derin kopuş halkın muhalefete gösterdiği bu büyük destekle tamamlanmış oldu. SCF kurulurken Fethi Bey'e CHF Reisi sıfatını taşımakla beraber belli bir tarafsızlık teminatı da vermiş bulunan Mustafa Kemal, bu kopuşta safını SCF karşısında net şekilde belirleyerek muhalefetekesin şekilde sırtını döndü. Fakat iktidar partisi, kitlelerin hızla muhalif partiye akmasının nedenini bir türlü bulamıyor daha doğrusu hatayı kendinde aramamakta ısrar ediyordu. CHF Kâtibi Umumiliğinin İzmir olayları üzerine Fırka müfettişliğine yolladığı rapor bu durumu gözler önüne sermektedir; "Fethi Beyi istikbal eden hakiki müstakbilin azami üç yüz kişidir. Mütebakisi serseri ve mütecessis olmak üzere en çok iki, üç bin kişidir. Gerek birinci ve gerekse ikinci günkü vak'alar, bilhassa komünistlerin tahrikâtı eseridir. Fırka arkadaşlarımız da tez elden bir protesto içtimaı yapmak isticalinde bulunmuşlar ve içtima sonunda yine bu baldırı çıplaklar, Anadolu Gazetesine tecavüz etmişlerdir. Bittabi kuvve-i zabıta

[414] Aydemir, 2012, s. 373.
[415] Ibid, ss. 374, 375.
[416] Ibid, s. 375.

müdahale etmiş ve emre itaat etmeyenlere karşı atılan birkaç el silahtan zavallı bir seyirci çocuk vurulmuştur."[417] Bu raporda hâkim olan dil CHF seçmeni olmayan kitlelere yönelik küçültücü yaklaşım, iktidarın halktan kopuşunun ardında yatan nedenlere yönelik bir fikir vermektedir. Siyasal gündemin iki fırka arasında yarattığı sert hava içinde, sırada yerel seçimler vardı ve bu iki fırka ilk ve son kez seçim mücadelesi içine girecekti.

SCF kısa sürede ulaştığı destekle iktidar olabilmeyi hayal etmeye başlarken, CHF ise alışkın olmadığı bu rekabetçi süreçte derin bir tedirginlik içindeydi. Bu tedirginlik seçimlere hile ve usulsüzlüklerle yansıdı. İktidarın seçimleri baskı altına alan tutumuna bir örnek olarak SCF'ye ait oy pusulalarıyla seçime gelen seçmenlere oy kullandırılmayan Edirne ve Trakya bölgesindeki genel tavırdan bahsedilebilir.[418] Ancak iktidarın baskı ve hileleri ülkenin geneline yayılmış durumdaydı. SCF lehine oy kullanacakların seçmen defterlerine kayıtlı olmadıkları gerekçesiyle, oy vermeleri engellenmiş, bazı seçmenlerin nüfus cüzdanlarına itiraz edilmiş, kimi yerlerde bizzat güvenlik güçleri SCF seçmenlerinin oy kullanmasını engellemiş ve gözaltına alınanlar olmuştur.[419] Oy sayısının seçmen sayısından fazla olduğu Adana'da seçimler iptal edilmemiş, Mersin'de SCF öndeyken seçimlere müdahale edilmiş, Eskişehir ve Balıkesir'de SCF seçmenlerine saldırılar olmuş ve kimi yerlerde sandıktan çıkan oylar iktidar partisi lehine değiştirilmişti.[420]

CHF'nin seçim stratejisinde gayrimüslim adayların destek görmemesine yönelik milliyetçi bir vurgu ve Mustafa Kemal'in Fırkanın en büyük destekçisi olduğunun

[417] Koçak, 2006, s. 212.
[418] Tunçay, 2005, s. 273.
[419] Koçak, 2006, ss. 35, 36.
[420] Ibid, s. 36.

hatırlatılması temel hamlelerdir.[421] SCF ise sert olarak nitelendirilebilecek bir seçim propagandası yürüterek halka, baskı rejimini kıracak hürriyetler vermeyi ve "mütegallibe saltanatına" son vermeyi vaat ediyordu.[422] Teşkilatlanmasını tamamlayamadan seçimlere katılmak durumunda kalan SCF, bu hazırlıksız durumuna rağmen başarılı sayılabilecek bir performans çizmiştir. İstanbul'da belediyelere göre oy oranları incelendiğinde bu yeni fırkanın iktidara oldukça yakın oy aldığı yerler görülmektedir.[423] SCF'nin seçimi kazandığı toplam 40 belediye vardır ve bunlar çoğunlukla Ege ve Trakya bölgesindeki yerler olmakla beraber, Samsun, Mersin, Amasya gibi şehirlerin kaza ve ilçelerinde de SCF'nin kazandığı seçimler olmuş ancak bu belediyelerden 12'sinde Danıştay tarafından seçim iptal edilmiştir.[424] SCF'nin kazandığı Silifke seçimlerinin bir örnek olarak, CHF içindeki değerlendirmesi, bir yandan iktidarın muhalefet ve onun destekçisi halk kitlelerine karşı sorunlu yaklaşımını bir yandan da devlet ile CHF arasındaki bütünleşmeyi göstermesi bakımından öneme haizdir.

İktidar partisinin Silifke seçiminin kaybedilmesinin faturasını Vali'nin lakayt tutumuna bağlamış olması, idari yönetimin bizzat siyasetin içinde ve iktidarla bütün olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır.[425] SCF'ye seçim başarısını getiren faaliyetlerin analizi ise, üretilen politikalar üzerinden değil, SCF adına bölgede çalışmalar yürüten Fırka üyelerinin kişilikleriyle ilgili değerlendirmelerden oluşmaktadır. Örneğin Silifke'de seçim propagandası yapan SCF'li Sadık Bey'in propagandasının içeriği ile ilgilenilmezken kendisinin sık sık Yunanistan'a gidip

[421] Ibid, ss. 240-242.
[422] Ibid, s. 259.
[423] Tunçay, 2005, ss. 278-284.
[424] Koçak, 2006, ss. 339, 340.
[425] Ibid, s. 288.

gelmekte olduğu rapora not düşülmüştür.[426] Silifke yerel seçimiyle ilgili en dikkat çekici tespit ise seçim sonrası bölgeyi ziyaret eden Mustafa Kemal'den gelmiştir. "Silifke'de hiçbir nevi varlık yoktur. Halk cahil ve dejeneredir. Tek muhatap bulmak güçtür… Belediye intihabı feshedilmiş. Şimdilik bir zat, Sait Bey, hem belediye, hem fırka (CHF), hem de ocak (Türk Ocağı) Reisidir… Burada tatbik olunan yegâne usul, hükümet otoritesinin her hususta hâkim olmasını teminden ibarettir… Bir Kürt, bir Arnavut, bir de eski şeriyeci hakim, Şark vilayetleri halkından bir Müstantik'ten ibaret olan adliye heyeti, her yerdeki emsalinden ziyade nazarı dikkati calip olmuştur. Zaten Vekâletçe de teftiş ettiriliyormuş efendim."[427] Mustafa Kemal'in yurt gezisi sırasında geldiği Silifke ile ilgili Şubat 1931'de kaleme aldığı bu rapor, dönemin rejim yapısını ele veren bir nitelik taşır. İlk olarak her fırsatta milli egemenlik ve halkçılık vurgusu yapan Mustafa Kemal'in, kendi fırkasını desteklemeyen halk kesimine sırtını döndüğü ve iktidar Fırkasının SCF'ye oy veren seçmene ilişkin değerlendirilmesinde halka karşı küçümser bir tavrın söz konusu olduğu görülmektedir. CHF'nin demokratik bir yönetim anlayışından uzak olduğunu gösteren nokta ise, kaybedilen seçimlerin muktedir olmaktan doğan güçle iptal edilmiş olmasıdır. Parti-devlet bütünleşmesi ve ayrıntılı olarak bir sonraki bölümde incelenecek olan sivil cemiyetlerin Partinin bir kolu gibi örgütlendirilmesine örnek ise, seçimlerin iptal edilmesinin ardından aynı kişinin hem belediye, hem Parti il teşkilatı hem de Ocak şube başkanı olmasıdır. Mustafa Kemal'in Silifke'deki adliye heyeti ile ilgili analizi ise rejimin yönetim kademesinde, azınlıklara yönelik tasfiyeci politikaların düşünsel zeminini açığa çıkarmaktadır.

[426] Ibid, s. 289.
[427] Ibid, s. 289.

Yerel seçimler sonrası iyiden iyiye bir iktidar alternatifi haline gelen SCF, bu güce ulaşmasıyla Cumhurbaşkanını da tamamen karşısına almış oldu. Fethi Bey'in seçim sürecinde ortaya çıkan fesat ve yolsuzluklarla ilgili olarak Meclise sunduğu gensoru önergesi ise iktidarın SCF'ye olan tahammülünün sınırlarını aşmış oldu. Bunun üzerine SCF'nin kapatılmasına karar verildi ve Fırka 17 Kasım 1930'da siyaset sahnesinden çekilmiş oldu.[428] Ancak bu kapatılma kararını veren SCF'li yöneticiler değil Mustafa Kemal'di. Cumhurbaşkanı bu dönemde çıktığı yurt gezisinde etrafındakilere şu soruyu sormadan edemiyordu; "Serbest Fırkayı kapatmakla iyi mi ettik?"[429] İktidar kanadındaki hâkim görüş ise yine tüm sorunların kaynağını dışarıda arayan bir zihniyetin ürünü olarak, vakitsiz doğmuş SCF'nin kapatılmasının hayırlı olduğu yönündeydi.[430] CHF'den başka bir fırkanın siyasal alanda var olabileceği zaman ise yine CHF'nin kendisi tarafından belirlenmeliydi. CHF'de bu çok kısa süren iki partili dönemde yaşanan tüm siyasal çalkantıların kaynağı iktidarın dışında aranıyordu. Zaten temelde onlara muhalif olmak kusurlu bir davranıştı. Kapatılan SCF üyelerinin CHF'ye geri dönüşüyle ilgili olarak hazırlanan bir raporda; "Gerek bizim fırkada olup, sırf menfaat ve şahsi infialden dolayı ve gerekse hariçten olup da, bilmeyerek cereyana teban SCF'ye girenler…" şeklindeki vurgu dikkat çekmektedir.[431] Zira CHF 'den başka bir çatı altında siyasal arayışa girmek ya çıkar amaçlı olabilir ya da kişisel tepkilerin sonucudur. CHF'nin kendini kusursuz ve karşısında olan herkesi suçlu olarak kodlayan bu yaklaşımı, ülkede otoriter bir rejimin şekillenmesini ve iktidar ile halk arasındaki bağların kopmasını kaçınılmaz hale getirmiştir. Aynı raporda iktidar ile halk arasındaki bağların kopuşu,

[428] Tunçay, 2005, s. 275.
[429] Aydemir, 2012, s. 379.
[430] Ibid, s. 378.
[431] Koçak, 2006, s. 422.

halkı kabahatli gören bir yaklaşımla ortaya konulmuştur; "Fırka teşkilatının az çok aklı erenleri, fırka ve cumhuriyet prensiplerini bir iman haline getirebilmişlerse de, bizzat kaza, nahiye ve hatta köylerdeki halkın dörtte üçünün henüz layıkile anlayamadıkları görülmüştür."[432]

Tek Parti Dönemi politik toplumun inşası zora dayalı araçlar üzerinden gelişerek egemen sınıfın iktidarının tahakküm boyutunu şekillendirmiştir. Ancak bu süreçte iktidar, politikalarını halka yaygınlaştırma ihtiyacı ile karşı karşıya kalmış oluyordu. Bu süreç zora dayanan iktidarın toplum katında meşruiyetini sağlayabilmek için hegemonik yapılanmalara duyulan ihtiyacın açığa çıktığı bir tablo çizmiş oldu. Bunun çözümü ise Partiyi tamamlayıcı nitelikli ulusal örgütlenmelere gitmek ya da hali hazırdaki bu tip cemiyetler ile fırkayı bütünleştirmek şeklinde gerçekleşti. İktidarın hegemonik boyutu, egemen sınıfın yürüttüğü iktidar mücadelesinin şiddet içermeyen alanına denk düşen sivil toplum üzerinden şekillenmektedir. Böylelikle Tek Parti Döneminde Türk Ocakları, iktidarın rızai fonksiyonlarını yerine getiren bir yapı içinde şekillenmiş oluyor ve Tek Parti iktidarının tarihsel bloğu içinde ideolojik, kültürel işlevini yerine getirmek üzere devreye giriyordu.

[432] Ibid, s. 422.

2.TEK PARTİ DÖNEMİ TÜRK OCAKLARI

II. Meşrutiyet'in ilanıyla bir devlet politikası olarak şekillenen milli burjuvazi yaratma eğilimi, Türkiye'de sınıf mücadelesinin sosyo-ekonomik temellerini atması bakımından sivil toplum ilişkilerini açığa çıkaran bir boyut taşımaktadır. Yarı sömürge bir görünümden, bağımsız olarak küresel kapitalizme eklemlenme biçimine geçiş hedefi doğrultusunda şekillenen İTCDöneminin ekonomi politiği, 1908'de İmparatorluğun kurtarılması çıkış noktasından hareketle tüm halklara hürriyetçi haklar tanıyan bir yaklaşımın, zaman içerisinde milli sermaye yaratma eğilimiyle çok uluslu bir yapıdan kopan milli bir devlet yaratma tezine evrilmiştir. Bu tezin somutlaşması Milli Mücadele Dönemiyle beraber ortaya çıkan cumhuriyetçi ulus – devlet bağlamında mümkün olmuştur. Bu tarihsel süreç, rejim bağlamında devlette açığa çıkan kurumsal değişimler doğrultusunda bir kopuş diyalektiğiyle okunabileceği gibi, bu dönemin geneline hâkim ekonomi politik yaklaşım olarak yayılan milli burjuvazi yaratma ekseninde görülen süreklilik içinden de ele alınabilir. Modernleşme bağlamında İTC iktidarına göre kurumsal değişimler gösteren ancak yapısal olarak mevcut tarihsel blok içinde iktidarını sürdürmekte olan cumhuriyetin Tek Parti egemen sınıfı ve onun rıza ile zor ekseninde devamlılık gösteren politikaları göz önünde tutulduğunda, her iki dönemin hâkim ekonomik politikaları ve sınıf ilişkileri doğrultusunda, sivil toplum açısından bir süreklilik açığa çıktığı için kendisi de bu dönemselleştirme içinde devamlılık arz eden Türk Ocaklarının, bu ikinci hattan okunabileceği düşünülebilir.

İttihatçı hareket, iktidarı ele geçirdiğinde etnik ve dini çeşitliliği kucaklayan, Osmanlıcı bir ideolojiye sahipken, II. Meşrutiyet Dönemi zamanla Türk-İslam

sentezinin hâkim ideoloji haline geldiği bir yönetim göstermiştir.[433] İTC iktidarının çok uluslu hürriyetçilik anlayışından, Türk-İslam sentezi ekseninde bir milli burjuvazi yaratma temayülüne geçişi, bu düşünceyi paylaşan örgütlenmelere alan açan bir nitelik taşımaktadır. İmparatorluk içinde siyasal açıdan Türkçülük tezlerinin destek bulması, Türk Ocakları gibi Türkçü hareketler adına önemli bir taban sağlamış olmaktadır. Kendinden önceki milliyetçi cemiyetlerden, Türklerin egemenlik alanını siyasetin yanı sıra ekonomik anlamda da genişletmesi gerektiğini savunan bir cemiyet olması bakımından farklılaşan Türk Ocakları, tarım, ticaret, sanayiye dayalı bir milli egemenlik tahayyül ediyordu.[434] Ocağın etnik yapısı iktidarla siyasal eklemlenmeyi sağlarken, bu ekonomik perspektif de milli burjuvazi ve dolayısıyla iktidar ile eklemlenmenin ekonomik bağını kurmuş oluyordu. Bu bölümde kuruluş sürecinde burjuva iktidarın açtığı alanda şekillenen Türk Ocaklarının, Milli Mücadele Dönemi sonrası cumhuriyetin kurucu iktidarıyla eklemlendiği düzlem üzerinden Ocakların yapısı ve dönemin devlet ile sivil toplum arasındaki ilişki diyalektiği ortaya konulacaktır.

2.1. Tek Parti Dönemi İktidar İle Türk Ocakları Arasındaki İlişkilerin Temeli

Cumhuriyetin ilan edildiği tarihsel süreçte, milli sermaye yaratmayı hedefleyen, ulus-devlet nitelikli Türkiye'nin oluşumu, Türk Ocaklarının güçlenerek yaşamına devam etmesini sağlayan maddi koşulları içinde barındırıyordu. Milli Mücadelenin niteliği bağlamında giriş bölümünde ele alındığı üzere, yeni kurulan devlet kapitalist düzeni devirmeyi değil, bu düzeni eğitim, propaganda gibi araçlar vasıtasıyla Türklük kimliği merkezinde yeniden şekillendirerek milli iktisat politikası

[433] Georgeon, 2009, s. 25.
[434] Ibid, s. 30

doğrultusunda milli burjuvazi yaratmayı hedefliyordu.[435] Cumhuriyet Döneminde Türk Ocaklarının vücut buluşu; Cemiyetin, bu resmi ideolojinin kimlik inşasını sağlayacak araçlara sahip olmasına dayanmaktadır. İktidar ile Ocaklar arasındaki bağın organik yapısı ise cumhuriyetçi kadronun Ocaklılar ile kesişen bir düzlemde yer almasıdır. Şapolyo isimler üzerinden giderek bu düzlemi açıkça ortaya koymaktadır; "Hamdullah Suphi'nin gelişinden Gazi Mustafa Kemal Paşa ziyadesiyle memnun olmuştu. Onun etrafında bir fikir halkası teşekkül ediyordu. Çankaya'da Atatürk'ün fikir arkadaşlarının hepsi de Türk Ocaklı idiler. Kazım Karabekir Paşa dâhil olmak üzere, Hamdullah Suphi, Yusuf Akçura, Halide Edip, Ağaoğlu Ahmet, Reşit Galip, Mustafa Necati, Mahmut Esat, Vasıf Çınar, Celal Sahir, Ruşen Eşref, Veled Çelebi, İzzet Ulvi, Besim Atalay, Tunalı Hilmi vb. hepsi de ateşli ve gayeye inanmış Ocaklı milliyetçilerdi."[436] Bu ilişkisellik Tek Parti Döneminde Türk Ocaklarının nasıl bir yapıya sahip olduğunu açıklar bir niteliktedir. Buna göre 1912 yılında kurulduğunda, Gökalp'in ifadesiyle milli kültür ve mefkûreyi yaymayı amaç edinen Türk Ocakları, cumhuriyetin ilanını izleyen dönemde inkılapçı, halkçı, hürriyetçi ve irtica düşmanı bir görünüme sahip hale gelmiştir.[437] Şüphesiz ki bu tarif Ocakların iktidar ile aynı safta olduğunu gösteren, Tek Parti Döneminin temel toplumsal, ekonomik ve politik eğilimleriyle uyum içindedir.

Yeni iktidar sınıfının devletin kurumsal yapısını şekillendirirken bir yandan da egemenliğini sağlamlaştırmaya çalıştığı bu dönemde HF ile Türk Ocakları arasındaki kadro bütünlüğü Gramsci'nin aydın yaklaşımı üzerinden derinleştirilebilir. Tarihsel sürecin nesnelliği içinde genişletilmiş bir kavramsallaştırma olarak aydınları ele alan

[435] Ibid, s. 35.
[436] Şapolyo, Enver, Behnan, "Milli Mücadelede Hamdullah Suphi", **Türk Kültürü**, Yıl.4, S.45, s. 64.
[437] Sarınay, 2005, s. 303.

Gramsci'ye göre; her toplumsal sınıf mevcut toplumsal formasyon içinde işlevlerini yerine getirecek aydın katmanlarını oluşturur ve bu aydınlar, ilişki içinde oldukları toplumsal sınıfa türdeşlik ve bilinç kazandırırlar.[438] Entelektüel etkinliği bağlamında tüm insanların aydın olabileceğini söyleyerek bu kavramı genişleten Gramsci, aydınların üstlendikleri entelektüel işlevlerin de hem yapısal hem de üst yapısal kertelerde gerçekleştirilebileceğini belirtmektedir.[439] Aydınların üstlenecekleri işlevler, onları ortaya çıkaran toplumsal sınıf ile ilişkilidir. Egemen sınıfın aydınları, tarihsel blok içerisinde ortaya çıkan iktidarın varlığını sürdürmesini sağlayabilmek adına yapısal ve üst yapısal işlevler üstlenirler. Aydınların üst yapısal işlevleri; politik toplum içinde tahakküme dönük olarak, sivil toplum içindeyse hegemonyanın tesisi bağlamında açığa çıkar ve egemen sınıfın aydınlarının faaliyetleri toplumun bütünlüğü içinde bu üst yapısal süreçler ile dolayımlanır.[440] Egemen sınıfın temsilcileri olarak aydınlar, mevcut egemenlik ilişkilerinin ahlaki, ideolojik ve kültürel araçlarla yeniden üretimini gerçekleştirir, toplumda rıza ve iknanın örgütleyicisi olarak hareket eder ve böylelikle egemen sınıf ile bağımlı sınıflar arasındaki dolayımı inşa sürecinde faaliyet gösterirler.[441] Gramsci üstlendikleri bu işlevler ile hegemonya ve zorun örgütlenmesinde rol alan yönetici, bürokrat, mühendis gibi kategorileri yazar, sanatçı ve akademisyenlerle beraber aydın kavramı içinde ele alır.[442] Yani Gramsci'ye göre aydınlar, egemen sınıfın iktidarının inşa ve devam sürecinde örgütsel işlevler üstlenen toplumsal katmanları karşılayan bir anlamla ele alınır.[443] Bu kavramsallaştırma paralelinde Cumhuriyet Dönemi tarihsel

[438] Gramsci, 2003, s. 5.
[439] Ibid, s. 9.
[440] Ibid, s. 12.
[441] Yetiş, 2009a, ss. 158, 159.
[442] Ibid, s. 159.
[443] Gramsci, 2003, s. 97.

bloğu içinde Kemalist kadronun politik toplum içinde ve Türk Ocağı yöneticilerinin ise ağırlıklı olarak sivil toplum içinde egemen sınıfın bağımlı sınıflarla ilişkisini örgütleyen aydınlar olarak konumlandığı düşünülebilir.

Türk Ocakları ile iktidar arasındaki bağın bir diğer görünümü ekonmik alandadır. Cemiyetin önde gelen isimlerinden Yusuf Akçura 1922 yılının sonunda, Milli Mücadelenin ardından yapılması gerekenleri ifade ettiği yazısında Ocaklar ile iktidar arasındaki ilişkinin ekonomik bağlarını ortaya koymaktadır. Milli Mücadelenin ekonomik bir kalkınma hamlesi ile tarım, ticaret ve sanat alanlarında devam ettirilmesi gerektiğini düşünen Akçura'ya göre Ocaklar, Türk'ün iktisadi açıdan güçlendirilmesi için çalışmalar yapmalı, bugüne dek kültür dairesinde gösterilen fikirsel çalışmaların iktisat ve iş sahasına taşınmasında rol oynayarak milli devletin tesisinde görev almalıdır.[444] 1924 yılında Zonguldak Türk Ocağında yaptığı konuşmada ise, Batılı sermayenin Türk tabiiyeti altında Türkiye'ye girmesi gerektiğini söyleyen Akçura yabancı sermayeden istifade etmeye mecbur olunduğunu vurgular ve ülkeye hakiki anlamda sahip olabilmek için onun sınai ve milli kısmına sahip olmak gerektiğini belirtir.[445] Akçura'nın bu yaklaşımı, ekonomik politikası milli sermaye yaratmayı öne çıkaran, burjuva devrimci iktidar kadroları ile Türk Ocaklılar arasında ekonomik açıdan da bir uyum olduğunu ortaya koymaktadır. Yukarıda belirtilen isimler ile bir arada düşünüldüğünde, kurucu Kemalist kadro ile Ocaklılar arasında sınıfsal açıdan ortak bir zemin olduğu ve Türk Ocaklarının bu burjuva sınıfsal tabanın sivil alandaki temsilini üstlendiği söylenebilir.

---

[444]Akçuraoğlu, Yusuf, "Türk Milliyetçiliğinin İktisadi Menşelerine Dair", **Siyaset ve İktisat Hakkında Birkaç Hitabe ve Makale**, İstanbul, Yeni Matbaa, 1340, s. 168. Akçura'nın yeni rejim sürecinde Ocaklılara biçtiği rolü tanımlarken; "milli devletin tesisinde fedakâr bir amil olmalıdır" şeklindeki vurgusu ile memur anlamına gelen amil kelimesini kullanması, yazarın Ocaklıların devlet ile dolayımsız bir ilişki içinde olmasını beklediğini düşündürmektedir.

[445] **Türk Yurdu**, 1924, C. 15-1, Sayı: 165-4, s. 167.

Ocakların iktidarın sivil toplumdaki temsilcisi ve bir nevi tamamlayıcısı olarak konumlanışı hem Ocak üyeleri hem de iktidar kanadından Türk Ocaklarına yüklenen anlam üzerinden açıklanabilir. Ocağın başkanı Hamdullah Suphi, 1923 yılında Ankara Ocağı açılışında; "Türk Ocağı, Türk milletinin zaferinde neşrettiği fikirlerin tesirini, Türk inkılabında, milliyet inkılabında milliyet fikrine göre terbiye ettiği gençliğin rüştünü, şuurunu görüyor. Türk Ocakları maddi vatanın olduğu kadar, manevi vatanın da bekçisidir" şeklinde konuşarak Ocaklara yeni rejim ve onun politikalarının koruyucusu rolünü yükleyen bir yaklaşım sergilemektedir.[446] Ocak üyelerinden Hüseyin Enver Ocakların halk ile iktidar arasında bir tür köprü niteliği taşıdığını kabul eden yaklaşımında, Türk Ocaklarının ana görevinin reformların halka benimsettirilmesi olduğunu belirtir.[447] Ocakların önde gelen isimlerinden Ahmet Ağaoğlu ise Türk Ocaklarının misyonunu şöyle açıklar; "Türk Ocaklarının takip ettiği hedef ve maksat ne idi? Devlette Türk hâkimiyetinin tesisi, Türk şahsiyeti millisini ifade eden Türk lisanının, Türk dininin, Türk hukukunun ve Türk iktisadiyatının hülasa Türk varlığının bila nihaye ve bila mânia inkişafını temin değil midir? Bugün bu gaye elde edilmiştir… Bizim Türk Ocaklarının siyaset-i ruzmerre (günlük siyaset) ile iştigal etmeleri fikrinde olduğumuz zannedilmesin!.. Ocaklıların günün meseleleriyle uğraşması doğru olamaz ve bundan ihtiraz etmelidirler. Fakat aynı zamanda da onlar memleketin ve milletin mukadderatına da bigâne kalamazlar. Onların iştigal edecekleri meseleler, her günün getirdiği geçici temevvüçler değil, millet ve memleketin istikbalini alakadar edecek büyük ve esaslı meselelerdir. Onlar bu esaslı meselelerin adeta mihrakı olacaklardır. Halkçılık ve halka doğru yürüyüş mefkûresi… İşte bizim tahlil ettiğimiz siyasi faaliyet! Ocak mefkûrelerini

[446] Hacaloğlu v.d., 1998, s. 96.
[447] Üstel, 1997, s. 198.

benimsemiş olan devletle millet arasında Türk Ocağı adeta bir vasıta, manevi bir alaka halkası rolünü oynamalıdır. Bu mefkûreleri tenvir, fiilen tatbik usullerini irat, onların temin ettikleri faydaları izah ve her daim müdafaa ve muhafazalarına amade bulunmak, işte Türk Ocaklarının ifa edebilecekleri yüksek siyasi vazifeler."[448] Türk Ocaklarının cumhuriyetin ilanını takip eden inkılapların uygulamaya geçirilme sürecindeki bu görev bilinci, Cemiyeti iktidarın tamamlayıcı bir parçası olmaya götürmektedir. Bu durum Tocqueville'nin Amerika'da açığa çıkan modern sivil örgütlenme pratiği karşısında eleştirdiği, Avrupa'da görülen sivil toplumun iktidarın hegemonik bir uzantısı olarak açığa çıkışının bir örneği olarak düşünülebilir.[449]

. İktidarın Cemiyete yaklaşımı da bu misyonu onaylar ve meşrulaştırır bir görünümdedir. Bu doğrultuda Mustafa Kemal 1924 yılında yeni Türk devletinin kuruluşunda en çok Türk Ocaklarına güvendiklerini belirtir.[450] Bu yaklaşımı tasdikleyen bir görüş de İsmet Paşa'ya aittir; "Türk Ocakları Türk vatanında medeni ve harsi davalarımızın mümessilidirler ve bugün icrayı hükümet eden kuvvet Türk Ocağının mefkûrelerinden ibarettir."[451] 1925 yılında düzenlenen Ocakların ikinci kurultayında söz alan Mustafa Kemal burada Cumhuriyet Dönemi inkılaplarının Türk Ocaklarına dayandığını ifade ederek, Ocaklarla iktidar arasındaki bütünlüğü vurgular.[452] Bu bütünlük doğrultusunda Türk Ocakları Aralık 1924'de Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilen kararname ile kamu yararına çalışan dernek statüsüne alınmıştır. Bu kararnamede Ocağın kamu yararı taşıyan faaliyet niteliği olarak; 12 senedir halkçılık ve milliyetçilik düsturlarını memleketin en uzak köşelerinde neşir

[448] **Türk Yurdu**, C. 10, Sayı: 179-18, Mayıs-Haziran 1926, s. 292
[449] Tocqueville, 1994, s. 87.
[450] Hacaloğlu, v.d., 1998, s. 117.
[451] Ibid, s. 159.
[452] Karaer, 1992, s. 21.

ve tamime çalışması belirtilmiştir.[453] Siyasal arka planda yaşananlar anımsanarak kamunun yegâne sahibinin CHF iktidarı olduğu düşünüldüğünde, Türk Ocaklarının kamu yararı statüsünde oluşu, Cemiyetin varlığının iktidarın varlığı cihetinde söz konusu olduğu bir ortama denk düşmektedir. Dönemin işçi örgütlenmelerinin akıbeti üzerinden okunabilecek olan, iktidar karşısında sivil toplum alanın giderek daraldığı bir süreçte Türk Ocaklarının ayrıcalıklandırılması, Cemiyetin faaliyetlerini yürütürken iktidar ile kurduğu ilişki bakımından iki boyutlu bir görünüm taşımaktadır. İlk boyut Türk Ocaklarının devamlılığını sürdürebilmek için ihtiyacı olan maddi gereksinimi karşılama şekli ve ikinci olarak da gerçekleştirilen faaliyetlerin ideolojik zemini. Türk Ocaklarının yaşamının iktidarın güç ve yetkisiyle ilintili olarak yorumlanması bu iki boyutlu ilişkiselliğin analizi ile temellendirilebilir.

Türk Ocakları Milli Mücadele Dönemi tamamlandıktan sonra faaliyetlerine tekrar başladıktan hemen sonra Cumhuriyetin Tek Parti iktidarı ile olumlu ilişkiler geliştirmiştir. Bu minvalde ilk resmi temas, Ocağın Ankara'da kullanmakta olduğu binanın Ocağa tahsis edilmesi ile yaşandı. Dönemin 164 milletvekilinin imzası ile Meclise sunulan bir mektupla, Türk gençliğini milli bir mefkûre altında toplayan, milliyet düsturu namına Milli Mücadele ruhuna hizmet etmiş bir müessese olarak ifade edilen Türk Ocağına, Ankara'da kullanmakta olduğu binanın terk ve tahsis edilmesi talep olunmuştur.[454] Başkentteki hizmet binasına bu şekilde sahip olan Ocağın Meclis içinde bu kadar çok vekil tarafından destek görmesi, Cemiyet kadroları ile iktidar kadroları arasındaki ideolojik ve kişisel kesişmeden kaynaklanmaktadır. Aynı yıl Reji İdaresi bütçesinden Türk Ocakları için yıllık 3.000

[453] Kararname metni için bknz: Hacaloğlu, v.d., 1998, s. 129.
[454] Hacaloğlu, 1995, ss. 10, 11.

lira ayrılması kararlaştırılmıştır.[455] Devletin Türk Ocaklarına yardımı, Cemiyetin 1924'de kamu yararı statüsü kazanmasının ardından hızla artmıştır. İktidarın harsi ve medeni gelişiminde rol oynayan Ocakların faaliyetlerinde başarı sağlaması için gerekenin yapılmasının siyaseten şart olduğu gerekçe gösterilerek Bakanlar Kurulu Türk Ocaklarına maddi yardımda bulunma kararı almıştır.[456] Yine 1925 yılında hem İç İşleri hem de Milli Eğitim Bakanlıklarınca Türk Ocaklarına maddi yardımda bulunulması için duyurular yapılmıştır.[457] 1927 yılında düzenlenen Türk Ocakları kurultayında Cemiyetin gelir kaynağı sağlamak için hükümete yaptığı başvurulardan karşılık olarak özel fonlardan 100.000 lira elde edildiği beyan edilmiştir.[458] Böylelikle tüm resmi kanallar kullanılarak Türk Ocaklarının faaliyetleri için maddi destek sağlanmış oluyordu. Ancak Ocağın bütçesine yönelik olan tüm bu resmi desteklerden önce de bizzat Mustafa Kemal tarafından Türk Ocaklarına birçok yardım yapıldığını görüyoruz. 17 Mart 1923'te Mustafa Kemal'in Adana Türk Ocağının bir toplantısına katıldığı ve Ocağa maddi yardımda bulunduğunu belirten Tanyu, Mustafa Kemal'in tüm Ocak ziyaretlerinde bu yardımı yaptığını da not düşmektedir.[459] Mustafa Kemal bundan 4 gün sonra Konya Türk Ocağı fahri başkanlığını kabul ederek, Cemiyetin yayın faaliyetleri için 3.000 lira sağlanacağı sözünü verir ve aynı gün bu kez İzmir'de kurulmakta olan Ocak şubesine destek için Saruhan Mebusu Necati Bey'e 2.000 lira göndermiştir.[460] 1923'ün Aralık ayında Ocak Reisi Hamdullah Suphi'nin maddi sıkıntıda olduklarını söylemesi üzerine

[455] **Hâkimiyet-i Milliye**, 21 Ocak 1923.
[456] Hacaloğlu, 1995, s. 17.
[457] Ibid, ss. 18, 19.
[458] **Türk Ocakları 1927 Kurultayı**, ss. 38, 39.
[459] Tanyu, Hikmet, **Atatürk ve Türk Milliyetçiliği,** Ankara, Töre Devlet Yayınları, 1981, s. 132.
[460] Hacaloğlu, Y. Memişoğlu, R. Tuncer, H. 1998, s. 94.

Mustafa Kemal, 1.000 liralık bir yardım daha yapmıştır.[461] Bu bilgiler doğrultusunda Cumhuriyet Döneminde Türk Ocakları yeniden faaliyete geçerken Cemiyetin, öncelikle bizzat Mustafa Kemal tarafından desteklendiği ve zamanla bu desteğin resmi bir boyuta ulaşarak Ocakların mali gücünün devlet güvencesi altına alındığı söylenebilir.

Türk Ocaklarının iktidar ile birbirlerini tamamlayıcı bir nitelik içinde hareket eden görünümünün ikinci boyutu, Tek Parti Dönemine hâkim olan yaklaşımların kaynağındaki ideolojik zeminin Türk Ocakları açısından taşıdığı anlam ile ortaya konulabilir.

Türk Ocaklarının Tek Parti Döneminin ekonomik politikaları ile uzlaşısı, Cemiyetin sınıfsal kökeni itibariyle hâkim milli burjuva ideolojisiyle örtüşen bir yapıya sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Ocağın Cumhuriyet sonrası faaliyetlerine yeniden başlamasından sonra şekillenen üye profili orta ve üst sınıf sivil-asker bürokrat ve yönetici ağırlıklı bir görünüm taşımaktadır. Türk Yurdu dergisinin 1928 yılında yayınladığı Ocak şubelerine ait idare heyet üye listelerine göre; %50'den fazlası öğretmen, doktor, tüccar ve memurlardan oluşan Ocaklarda hiç işçi bulunmamaktadır.[462] Bu verileri yorumlayan Georgeon da Ocakların; halkın genelini temsil etmekten uzak, taşra seçkinlerini bir araya toplayan şubelerden oluşmuş bir yapıya sahip olduğunu belirtmektedir.[463] Karaer ise Ocakların Türk milletinin seçkinlerini çatısı altında toplayan bir Cemiyet olduğunu belirtmektedir.[464] Türk Ocakları bu görünümüyle Marx'ın sivil toplum yaklaşımına paralel şekilde,

[461] Kılıç, Nermin, **Türk Ocakları ve Atatürk**, Ankara, Türk Ocakları Yayınları, 2012, s. 126.
[462] **Türk Yurdu**, C. 7, Sayı: 2-5, Şubat- Mayıs 1928, ss.55-60, 45-48.
[463] Georgeon, 2009, s. 49.
[464] Karaer, 1992, s. 180.

mülksüzlerin dışarıda kaldığı burjuva toplum tipi bir örgütlenme konumunda ele alınabilir. Cemiyetin bu burjuva örgüt niteliği, iktidarın hegemonik aygıtı olarak işlev kazanmasının da temel nedenidir. Cemiyette var olan burjuva sınıfsal özdeşlik, kendini faaliyet alanında da göstermektedir. Türk Ocağı her ne kadar Türkçülük kimliğinin inşası ve Cumhuriyet Dönemi inkılaplarının yaygınlaşması üzerine yoğunlaşmış kültürel bir cemiyet olarak görülse de, ekonomik alanda da milli burjuvazinin gelişiminin önünü açacak nitelikte eylemlerde bulunmuştur. Bu doğrultuda Türk Ocakları tarafından, milli burjuvaziye dayalı ekonominin gelişmesi için, sanayinin teşviki, kooperatif ve şirketlerin kurulması gibi etkinlikler gerçekleştirilmiştir.[465]

Ocaklar ile Tek Parti iktidarının inkılapların çerçevesini çizen ideolojik eğilim üzerindeki örtüşmesi, Tek Parti Döneminin hedeflediği Batılı bir modernleşme sürecine milliyetçi ve halkçı bir yaklaşımla gitmek istemesi üzerinden okunabilir. Türkçülük ekseninde halkın Batılı değerlere adaptasyonunu, iktidarın inkılap politikalarının yaygınlaştırılmasına aracı olarak üstlenen Türk Ocakları, bu yöndeki faaliyetlerini iktidarın prensipleri doğrultusunda sürdürerek bu örtüşmeyi gözler önüne sermiştir. Ocağın misyonunu ifade eden Bayraktutan bu örtüşmeyi betimlemektedir; "Türk Ocağı bir yandan doktoru, öğretmeni ile halka giderken, öte yandan milli birlik ve bütünlüğü ön plana alıp sınıf mücadelesini reddeden tavrı ile bu Tek Parti ve onun liderinin iktidarına meşruiyet zemini sağlamaya ve bu sistem içinde halkı sosyalleştirmeye çalışmıştır."[466] Türk Ocakları ile halk arasındaki ilişkinin yapısı, 1925 yılında Adana Türk Ocağının çalışmaları doğrultusunda Türk Sözü adlı gazetenin Ocak İş Başında adlı başyazısı ile ortaya konulabilir; "Ocakların

[465] Ibid, s. 181.
[466] Bayraktutan, 1996, s. 158.

hedefi halk ve köylünün yükselmesidir. Bugün milli bir vatan içindeyiz. Bu Türk Ocaklarının gayesi idi. Bu gaye artık tahakkuk etmiştir, hükümet baştan tırnağa kadar milli esaslara istinat ediyor. Şimdiden sonra Ocakların gayesi, bu milli vatan içinde asri, medeni bir Türk milleti görmek ve yetiştirmek olacaktır... Adana Türk Ocağı yavaş yavaş ovaların, köylerin sıhhi, medeni, içtimai hocası olmuştur. Köylüyü ve halkı yükseltmek için gençlerin bilhassa ocağın bu tarzda çalışmasından başka çare yoktur."[467] Ocaklılar ile halk arasındaki ilişki Yeni Adana gazetesi baş makalesinde ise; "Ocaklılar bir misyoner feragat ve fedakârlığıyla milletin medeniyeti, hayatı, ruhu üzerinde amil olmaya çalışacak… Yakın bir atide Türk köylüsünü medeni sahada yüksek bir mevkiye ısat edecektir" ifadeleriyle dile getirilmiştir.[468] Bu değerlendirmelerden hareket edildiğinde, Ocakların iktidarın ideolojik yaklaşımları doğrultusunda halkı dönüştürme amacıyla faaliyetlerde bulunduğu söylenebilir. Ocak üyelerinin halka gidiş biçimi, iktidarın seçkinci sınıfsal yapısıyla uyumlu bir görüntüye sahip olup, Tek Parti iktidarının sınıfsız toplum ideolojisinin Ocak tarafından da Türklük kimliği ekseninde benimsenmiş olduğu ve bu surette Tek Parti iktidarının faaliyetlerini tamamlayıcı bir çalışma anlayışı gözetildiği söylenebilir.

Ocakların seçkinci bir anlayışa sahip olduğu görüşü, 1924 Kurultayında gündeme gelen üye alımı konusunda Ocak içindeki hâkim yaklaşım üzerinden incelenerek Türk Ocaklarının bu seçkinci eğilimi taşıyan faaliyetleri üzerinde durulabilir. Söz konusu kurultayda Cumhuriyet sonrası halka yayılma gayesiyle yola çıkan Türk Ocaklarının üye alım kriterlerinin başında muayyen bir meslek sahibi olma zorunluluğu gelmektedir ve Ocak Reisine göre bunun nedeni; Ocağa ancak kendi maksatlarını telkin etmesinin karşılığını alabilecek seviyede olanların dâhil edilmesi

[467] **Türk Yurdu**, C. 16-2, Sayı: 168-7, 1925, s. 46.
[468] Ibid, 1925, s. 46.

gerektiği şeklindedir.[469] Ocak genelinde bu görüşün ağır basması nedeniyle üye alım sürecinde oldukça seçici davranılmış, üyelik için 3 aylık deneme süresi konmuş ve üye alım sürecinin genel prensibi, aza sayısından çok azanın nitelikli olmasına göre düzenlenmiştir.[470] Ki bu görünüm taşrada Türk Ocaklarının, kendi içinde kapalı bir cemiyet hissi uyandırarak halktan kopuk bir konuma gelmesine yol açmıştır. Ocaklar ile halk arasındaki uçurum Ocakların yürüttüğü köycülük faaliyetleriyle açığa çıkmaktadır. 1926 yılında hazırlanan Türk Ocakları Mesai Programı'na göre; Türk ulusu, Batı'nın Doğu'daki temsilcisidir, bu nedenle Türk Ocağının görevi medeniyet dairesinde Batılı modelleri halka yaygınlaştırmaktır ve böylece Şark'a mahsus olan ölü muhafazakârlığın karşısına yeni bir hareket çıkmış olacaktır.[471] Ocakların köycülük faaliyetlerinin temelinde, kırsal kesimde yaşayan halkın aydınlatılması hedefi yatmaktadır. Bu doğrultuda inkılapların dayandığı esasları topluma kabul ettirme anlamında cumhuriyet, milliyetçilik ve modernleşme fikirlerini aşılamak için irşat heyetleri oluşturulmuştur.[472] Ancak bu tek taraflı ve aydından halka doğru seyreden bilinçlendirme hareketi, köyler ve köylülerin eksik ve ihtiyaçlarının tespit ya da karşılanması şeklinde değil, Ocaklıların köy halkıyla ilgili sahip olduğu intibaı doğrultusunda köylüleri, kendi fikirsel konumlarına çekmek gibi seçkinci bir düşünceye dayanıyordu. Tam da bu yüzden Cemiyet kendisini; Türk ulusu nazarında Nuh'un gemisi olarak görüyordu.[473] Böylece Ocakların faaliyetleri toplumsal bir medenileştirme projesi halini almaktaydı. Bu yapısıyla Tek Parti Döneminde Türk

[469] Sarınay, 2005, ss. 286, 287.
[470] Ibid, s. 288.
[471] **Türk Ocakları Mesai Programı**, 1926, ss. 18-22. Bu Şark anlatısı, başka bir çalışma konusu kapsamında cemiyet içindeki oryantalist etkiyi açığa çıkaracak niteliğe sahip olması bakımından anlamlıdır.
[472] Karaer, 1992, s. 155. Bir raporda şöyle anlatılmaktadır; "küçük köylüler okulda kendi bayağı oyunlarını bırakıp daha medeni eğlencelere yöneliyorlar." Georgeon, 2009, s. 56.
[473] Georgeon, 2009, s. 57.

Ocakları, iktidarın toplum üzerindeki ideolojik ve kültürel ikna mekanizmasını teşkil ederek hegemonik fonksiyon üstlenmiştir.

Oysa Cemiyetin var oluş esaslarından olan milli harsın kökenlerinin araştırılıp, korunarak halk ile kültürel bir etkileşim kurulmasına dayanan düşünce, Batılılaşma karşısında geri planda kalmış ve halk ile üstten ve tek taraflı bir ilişki kurulmuştur.[474] Bu süreç Türk Ocağının geniş halk kitlelerinden kültürel ve fikirsel olarak kopmasına yol açmıştır. Ayrıca Cemiyet bu yapısı itibariyle toplumu dönüştürmeye yönelik Tek Parti ideolojisinin gerçekleştirilebilmesi sürecinde iktidarın gölgesi altında araçlaşmıştır. Ocağın seçkinci yapısı bağlamında köycülük faaliyetlerine değinildikten sonra Cemiyetin Tek Parti Dönemi boyunca nasıl bir mesai yürüttüğünü ortaya koyabilmek adına genel olarak faaliyetleri üzerinde durulabilir.

2.2. Tek Parti Dönemi Türk Ocakları Faaliyetleri

Milli Mücadele Döneminin ardından faaliyetlerine 1922 yılı sonunda tekrar başlayan Türk Ocakları, örgütlenme hareketlerinin baskı altında tutularak günden güne eridiği Tek Parti Döneminde üye ve şube sayısını düzenli olarak arttırmıştır. Buna göre 1924 yılında 112 olan şube sayısı, 1925'de 135, 1926'da 237, 1927'de 257 ve 1931'de 267'dir. 1926'da 30.000'i bulmuş ve Ocaklar kapatılmadan evvel 32.000'e ulaşmıştır.[475] Tek Parti iktidarının desteği ile ülke genelinde hızla yayılan Ocaklar, 1924 yılında gerçekleştirilen kurultay doğrultusunda, ülke içinde Türk kültürünün hâkimiyetinin tesis edilebilmesi için bilim ve sanat alanlarını temel faaliyet sahaları olarak belirlemiştir.[476] Zira Hamdullah Suphi'ye göre; bir

[474] Ibid, s. 55.
[475] Hacaloğlu, v.d., 1998, ss. 120-363.
[476] Ibid, s. 154.

medeniyetten diğerine geçilen bu dönemde Ocağın vazifesi Türk milletine yol göstermektir.[477] Bu yol gösterme hedefi doğrultusunda Ocak şubelerinde düzenli olarak kurs, konferans ve sergiler organize edilmiştir. Resmi ideolojinin halka ulaştırılması bağlamında kültürel ve eğitsel içerikli bir çalışma anlayışı geliştiren Ocakların bu yapısına halka verilen dersler örnek gösterilebilir. Bu doğrultuda 1924 yılında Ayvalık'ta açılan gece derslerinde; ticari, zirai, fenni, sınai, hukuki, medeni malumat, elektrik ve musiki, Bursa Ocağı gece mektebi derslerinde ise; elifba, kıraat, imla, tahrir, hesap, malumat, medeniyet, vataniye, Türk tarih ve coğrafyası okutuluyordu.[478]

Bir sonraki yıl faaliyetlerine bakıldığında 1925 yılında Ocakların Ankara şubesinde verilen konferansların başlıkları Cemiyetin üzerinde yoğunlaştığı konular ve bu konulara yaklaşımını örneklemek açısından anlamlıdır. Bu bağlamda, "Medeniyetler Arasında Mücadele ve Garpçılık", "Milli Tarih Hakkında Tetkikat", "Anadolu'da Mezhepler", "Demokraside Kadın", "Halk Üzerinde Tetkik Usulleri" ve "Türk Tarihinin İlhamları, Türklükte Vahdet, Türk Kahramanları ve Hanedanları" başlıklı konferanslar sayılabilir.[479] Yine etkinliğin başlığı dikkate alınarak Cemiyetin faaliyet yapısıyla ilgili sonuç çıkarılabilecek bir durum, Ağustos 1925'te Bayramiç Ocağında oynanan "Cehaletten Cumhuriyete" adlı tiyatro oyunudur.[480] Resmi ideoloji tarafından Cumhuriyet Dönemin halk yığınları için keskin bir aydınlanma çağı olarak okunduğu ve bu algının yaygınlaşması gerektiği bu tiyatro oyunu ile ortaya çıkmaktadır.

[477] Ibid, s. 156.
[478] **Türk Yurdu**, C. 15-1, Sayı:164-3, Aralık 1924, ss. 123, 124.
[479] **Türk Yurdu**, C. 16-2, Sayı: 169-8, Mayıs 1925, s. 91.
[480] **Türk Yurdu**, C. 16-2, Sayı: 172-11, Ağustos 1925, s. 259.

1925 yılının faaliyet raporlarına göre Trabzon Türk Ocağı hars işleri başlığı altında; bölgede Rumca konuşulmamasının Kaymakamlıklara emredildiği, kentin Rus istilasından kalma yabancı isimlerinin temizlendiği, Rumca ismi olan belediye, köy ve sokaklara Türkçe isimler bulunmakta olduğu ve Rumcanın konuşulmaması için öğretmenlerin bilgilendirildiği belirtilmektedir.[481] Aynı dönemde Samsun Ocağı, bölgedeki Muallimler ve Tabipler Birliği şubesini bünyesine katmıştır.[482] Bu durum Türk Ocaklarının Cumhuriyet Dönemi sivil teşkilatlanma pratiği içindeki burjuva örgütlenmeler üzerinde çatı bir rol üstlenmekte olduğunu göstermesi bakımından anlamlıdır. Ayrıca Samsun teşkilatının yıllık raporunda verilecek konferansların inkılaplar ile alakalı olacağı vurgulanmış ve Çarşamba ilçesinde Çerkez ve Gürcülerin faaliyetlerine karşı Çarşamba halkının Ocağa çekilmesiyle gayri Türk unsurların ruhunun boğulup kırıldığı belirtilmiştir.[483]

Ocakların Türkçülük faaliyetleri bakımından, Trabzon ve Çarşamba örneklerindeki tablo, dönemin siyasal arka planı ile beraber düşünülmelidir. Zira 1925 yılına dek Anadolu'da Ocak şubeleri, ülkenin batısından, Adana-Trabzon hattına kadar örgütlenmişti. Ülkenin doğusunda bu döneme dek herhangi bir Ocak teşkilatına rastlanmamaktadır. Takrir-i Sükûn Kanunu'nun ilanından 1 ay sonra 26 Nisan 1925'de Mustafa Kemal Ocak delegelerine bu durumu şöyle analiz eder; "Bu gibi içtimai ocakları hep Garp memleketlerinde tekâsüf etmiştir. Şimdi Şark bu boşluğun cezasını çekmektedir. Türk Cumhuriyetinin inkılabı, Ocaklara istinat

[481] **Türk Yurdu**, C. 17-3, Sayı: 177-16, Şubat 1926, s. 212. Türk Ocakları'nın kuruluşunun, imparatorluktaki diğer milliyetçi örgütlenmeler karşısında bir tür savunma refleksi olarak tezahür ettiğine yönelik Ocakların kuruluş dönemiyle ilgili kısımda yaptığımız vurgu, Trabzon Ocağı'nın hars faaliyetleri başlığı altında kendi kültürel değerlerine yönelik faaliyetlerden ziyade başka milliyetçi değerler taşıyan unsurlarla mücadeleye girişilmesi ile örneklenmiş olmaktadır.
[482] Ibid, s. 215.
[483] Ibid, s. 215.

etmektedir."[484] Mustafa Kemal'in tespiti doğrultusunda Takrir-i Sükûn sonrasında ülkenin doğusunda da Ocaklar kurulmaya başlamıştır. Bu süreçte Nisan 1926'da Mustafa Kemal Ocaklılara hitaben; "Biz doğrudan doğruya milliyetperveriz ve Türk milliyetçisiyiz. Cumhuriyetimizin mesnedi Türk camiasıdır. Bu camianın efradı ne kadar Türk harsıyla meşbu olursa, o camiaya istinat eden Cumhuriyet de kuvvetli olur…" sözleriyle Ocaklıların halkı Türkleştirmeye yönelik faaliyetlerde bulunmasını onlardan beklediğini göstermektedir.[485] Takrir-i Sükûn Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden sonra, iktidarın desteğiyle beraber Türk Ocaklarının Türkiye halklarını Türkleştirme politikaları öne çıkmaya başlamıştır.[486] Bu bağlamda İslam dininden de kuvvetli bir araç olarak faydalanılmıştır. Trabzon Ocağınca hazırlanan ve köy camilerinde Türkçe olarak okunan; "Allaha hamdolsun ki bizi Türk milletinden yarattı. Çünkü Türk milleti, milletlerin en eskisi, en cesuru, en fedakârı hulasa en iyisidir…" şeklinde başlayan hutbe, Türklük anlayışına dayalı resmi ideolojinin topluma hâkim kılınması sürecinde İslam'a biçilen araçsal fonksiyona bir örnek teşkil etmektedir.[487]

Türk Ocaklarının Tek Parti Dönemi faaliyetleri incelendiğinde inkılapların, halka yaygınlaştırılmasının yanı sıra, genişletilmesine yönelik çalışmalar yürütüldüğü de söylenebilir. Bu doğrultuda 1926 yılında Ağaoğlu Ahmet'in Türkçe ibadet fikrini

[484] Hacaloğlu, v.d., 1998, s. 156.
[485] Ibid, s. 156.
[486] Türk Ocaklarının, resmi ideolojinin bir aracı olarak Türkçü asimilasyon politikalarının bir parçası haline gelişi 1926 tarihli Trabzon şubesi irşat heyetinin raporları ile gözler önüne serilmektedir. "Osmanlı idaresinin kendine mahsus lakaytlığı içinde Of halkı harplerde, şekavetlerde ezilirken aralarına sokulmuş olan Rumlar memleketin ticaretine, ziraatına hâkim bir vaziyet almışlar ve Oflu iktisadi mecburiyetler karşısında temiz Türkçesine Rumca karıştırmış, nihayet hiç Türkçe bilmeyen dağlı Türk aileleri türemiştir (Burada dağlı Türk retoriğinin tarihselliğine not düşmekle yetiniyoruz). İşte of milli noktadan bu facia içindedir. Trabzon'da şimdiye kadar teşekkül etmiş hiçbir cemiyet Of'un bu derdini duymamış, Yunan'ın pis harsını o temiz yurt parçasından süpürüp atmaya teşebbüs etmemişti. Seyahat programını bu ihtiyaca göre tertip eden Ocak heyeti… Etnografya nokta-i nazarından yapılacak olan bir tetkikle Of ahalisinin tertemiz Türk olduğu meydana çıkar."
Türk Yurdu, C. 18-4, Sayı: 182-21, Eylül 1926, s. 143.
[487] **Türk Yurdu**, C. 18-4, Sayı: 182-21, Eylül 1926, s. 143.

ortaya atması ve Köprülüzade Fuat'ın belli düzenlemeler yapılarak Latin alfabesine geçilebileceğini tartışması Ocaklılar tarafından inkılapların derinleştirilmeye çalışıldığını göstermektedir.[488] 1927 yılına gelindiğinde Türk Ocağı ile iktidar arasındaki ilişki güçlenmeye devam etmektedir. Bu doğrultuda hükümetin desteğiyle yeni bir merkez binası yaptırmakta olan Türk Ocağının iktidar karşısındaki konumu, Ocak Reisinin temel atma törenindeki uzun konuşmasında açıkça ortaya konulmaktadır;[489] "Türk Ocağı diğer unsurların hususi tesanütlerine karşı bir aksülamel olarak ortaya çıkmıştır… Türk Ocağının iddiası Türk milletinin hakkı, Türk milletinin şerefi ve onun her tehlikeden masun olmak lazım gelen istikbali idi… Türk Ocağının muayyen birkaç emeli vardı. Dini bir zümre halinde yaşayan bir cemaati bir millet haline is ad etmek! Bugün Türk halkı bir millettir. Türk Ocağı, Türk milletini, durmuş, ölmüş ve kendi içinden çürümüş bir medeniyetten çekerek bütün dünyaya hâkim canlı ve yeni bir medeniyete götürmek istedi. O medeniyet zihinlerinizde hazır duran Garp medeniyetidir. Türk milletinin mürşitleri, reisleri salahiyettar lisanlarıyla bu istikameti memlekete gösterdiler. Bugün Türk milleti garba teveccüh etmiştir… Hükümetin gayretlerini biz halkın gayretleriyle itmam etmek istiyoruz. Türk Ocakları, Muallim Birlikleri, Hilal-i Ahmer, Himaye-i Etfal, Teyyare Cemiyeti, İdman İttifakları bu saydıklarım ve saymadıklarım daha yüksek, daha kadir, daha mamur ve mesut bir Türk vatanı için hükümetle beraber mücadele eden kuvvetlerdir… Türk Ocağı her din gibi ufak bir mescidin içinde millet aşkından doğdu, büyüdü. Gökleri istila etti, idare oldu, hâkimiyet kurdu. Devlet oldu, şimdi mabetlerini bina ediyor… Aziz reisimizi (Atatürk) şimdi hürmetle, huşu ile

[488] **Türk Yurdu**, C. 18-4, Sayı: 185-24, Aralık 1926, s. 270.
[489] Türk Ocakları merkez binasının inşaatı Ocakların 200.000 liraya kadar borçlanmasına Maliye Bakanlığınca kefil olunacağı 1 Mayıs 1928 tarihinde Meclis tarafından kanunname ile ilan edilmiştir.
[489] **Türk Yurdu**, C. 21-7, Sayı: 199-38, Mayıs 1928, s. 291.

selamlıyorum. Onun muhabbeti bizim kalbimizde bir dindir… Türk Ocakları inkılapçı ve cumhuriyetçi hükümetin mesaisine kendi mesaisini ilave ederek bu yolda çalışıyor ve gitgide büyüyen teşkilatıyla bu maksat için çalışmakta devam edecektir. Hükümetimizle beraber daha büyük ve daha güzel bir istikbal için yaptığımız mücadelede Tanrı bizi muvaffak etsin!"[490] Hamdullah Suphi'nin 1927 yılında gerçekleştirdiği bu konuşma analiz edildiğinde, Ocak Reisinin ilk olarak Türkçülüğün, diğer anasırın milliyetçi eğilimleri karşısında bir savunma olarak doğduğunu vurguladığı görülmektedir. Ocağın temel gayesi olarak, milli bilinç yaratarak, Türk milletini Batı medeniyetine doğru götürme arzusu öne çıkarken, bunun yolunun cumhuriyetin kurucu kadrosunca belirlendiği ve Ocakların Batılılaşma sürecinde iktidarın politikalarını takip ettiği belirtilmektedir. İktidarı oluşturan kadroların pozitivist hayat görüşünün bir sonucu olduğunu düşündüğümüz şekilde bu Türkçülük ülküsü bir din gibi algılanarak bu yönde ifadelerin ağır bastığı bir dille anlatılmıştır. İktidar için kullanılan "mürşit" ve Ocağın faaliyet yürüttüğü bina için kullanılan "mescit" tabirleri ile Mustafa Kemal ile ilişkinin uhrevi benzetmelerle açıklanması bu bağlamda değerlendirilebilir. Hamdullah Suphi'nin konuşmasında dönemin sivil toplum yapısına ilişkin önemli bir vurgu da tıpkı Türk Ocakları gibi iktidar ile özdeşleşerek faaliyetlerini sürdüren başka cemiyetlerin var olduğu ve Ocakların bundan duyduğu memnuniyettir. Son olarak bu konuşmasıyla Ocak Reisi, Cemiyetin çalışmalarının, hükümet ile beraberlik içinde sürdürüldüğünü söyleyerek, Ocakların Tek Parti iktidarının tamamlayıcısı bir konumla iktidarın hegemonyasının bir parçası olduğunu gözler önüne sermektedir. Türk Ocakları ile

[490] **Türk Yurdu**, C. 19-5, Sayı: 188-27, Mart 1927, ss. 140, 141.

Tek Parti iktidarı arasındaki bu bütünsel ilişkiyi ifade ettikten sonra Ocakların yürüttüğü faaliyetlerin incelenmesine devam edilebilir.

Türk gençliği başta olma üzere halkın beden terbiyesini sağlamak kuruluşundan beri Ocakların önemli bir faaliyet alanı olmuştur. Bu yöndeki çalışmaların örgütleyicisi olan ve bu faaliyetlerin gerçekleştirilmesinde dönemin Çekoslovakya'daki Sokol teşkilatlanmasından esinlenen Selim Sırrı'ya göre Cemiyetin beden terbiyesine yaklaşımı; "Bedeniye bir zevk, bir eğlence, bir distraksiyon mahiyetinde değil milli bir vazife şeklinde tatbik edilmelidir… Terbiyeyi bedeniyenin hıfzı sıhhatin en mühim bir şubesi olduğunu ve gençlere, kadınlara, ihtiyarlara, çocuklara tatbiki sayesinde milletin iktisap-ı hayat edeceğini, ırkımızın güzelleşeceğini herkese anlatmak lazımdır. Bunu Türk ocakları yapmalıdır" şeklindedir.[491] Türk Ocaklarında bu anlayış doğrultusunda jimnastik faaliyetleri başlatılmıştır. Teşkilatın merkez heyet raporuna göre 1927 yılı içinde sürdürülen diğer faaliyetler, şubelerde sinema ve tiyatro gösterilerinin yapılması, maddi durumu iyi olmayan öğrencilere burs verilerek eğitimlerini sürdürmelerinin sağlanması, sıhhi, iktisadi ve harsi konularda konferanslar düzenlenmesi, Ocaklarda musiki, meslek ve yabancı dil ağırlıklı derslerin verilmesi şeklindedir.[492] Adana Türk Ocağının Mayıs 1928 tarihli köycülük faaliyetlerine ilişkin raporuna göre ise talebelerin hallerinin asri ve yeknesak hale getirilmesine yönelik bu çalışmalar şöyle aktarılmaktadır; "Cahil ve mutaassıp ebeveynin muhalefeti ile bilhassa kız çocuklarının başörtülerini çıkartarak yerine bere giydirebilmek için epeyce uzun ve mütemadi müşkülata uğranmıştır… Yapılan say boşa gitmeyerek, çocukların idrak ve kanaatleriyle taassup ve cehalete galebe çalınarak güzel bir neticeye vasıl olunmuştur… Aile

[491] **Türk Yurdu**, C. 21-7, Sayı: 198-7, Nisan, 1928, s. 216.
[492] Ibid, ss. 234, 235.

yaşayış tarzları çok iptidai olan çocukların oyun nevi de pek iptidai ve köylerin can yakacak, üst baş parçalayacak, tahammülü çocuk bünyeleriyle kıyas kabul etmeyecek kadar güç şeylerdi. Mektebe ilk geldikleri zaman teneffüslerde ekseriya elbiseleri ve yüzleri parçalanmakla neticelenen kaba oyunlarla vakit geçiren çocuklar, gösterilen itina ve ihtimam ile bugün en yeni medeni ve nezih oyunlarla pek tabii olarak eğlenmekte ve eski adetlerini tamamıyla terk etmiş bir halde bulunmaktadırlar."[493] Ocakların halka medeniyet taşıyan seçkinci halet-i ruhiye-si burada da gözükmektedir.

1928 yılı Ocak faaliyetlerine bakıldığında iktidarın inkılaplarının topluma benimsetilmesi yönünde çalışmalar öne çıkmaktadır. Bu doğrultuda Temmuz 1928'de Ocak Merkez Heyetinin şubelere yönelik olarak yayınladığı tamim ile Mecliste kabul edilen beynelmilel rakamların halka öğretilmesi için derhal faaliyete geçilmesi bildiriliyordu.[494] Ağustos ayında ise bu kez de yeni alfabenin halka öğretilmesi için bir tamim yayınlanıyor ve alfabenin halk tarafından öğrenilmesinin Ocaklar için bir mefkûre olduğu vurgulanarak, Ocaklarda bir alfabe seferberliği olması gerektiği belirtiliyor ve aynı ay içinde birçok Ocak şubesinde yeni harflerin öğretilmesi için dershaneler açılmaya başlıyordu.[495] Ocakta düzenlenen konferanslar da inkılapların yaygınlaşabilmesi amacıyla ağırlıklı olarak dil meselesi üzerinde duran içeriklere sahipti. Konferansların içeriğine yönelik olarak bizzat Hamdullah Suphi'nin yayınladığı tamim, Ocaklarda verilecek konferanslar ve içeriklerini ortaya koymaktadır. Buna göre verilecek konferanslar; "Latin harflerini niçin kabul ettik?" ve "Türk dilini yabancı sözcüklerden ayıklama ve düzeltme gerekliliği" başlıklarını

[493] **Türk Yurdu**, C. 21-7, Sayı: 199-38, Mayıs, 1928, s. 285.
[494] **Türk Yurdu**, C. 22-8, Sayı: 201-40, Temmuz, 1928, s. 55.
[495] **Türk Yurdu**, C. 22-8, Sayı: 202-41, Ağustos, 1928, ss. 98, 99.

taşımaktadır ve aynı tamimde bu konferanslarda anlatılması gereken hususlar da teker teker maddelenmiş olarak şubelere yollanmıştır.[496] Aynı yıl ilim ve sanat heyetinin tüm Ocaklar için belirlediği harsi faaliyetler ise; Türk halkının hars eserlerini toplamak ve neşretmek, halkın yaşayışını araştırıp öğrenmek, İslam öncesi Türk tarihini gençlere tanıtmak, yazı dilinin sadeleştirilmesi, milli içerikli sahne eserleri vücuda getirmek, Türk tarih, edebiyat ve folkloru üzerine ders ve konferanslar tertiplemek, milli terbiye prensiplerini pekiştirmek için konferanslar düzenlemek ve hükümetin inkılap düzenlemelerinin önemli ıslahat teşebbüslerinin gayelerini halka anlatmak için çalışmalar yürütmek şeklinde belirlenmiştir.[497] 1929 yılında ise merkez heyetin raporlarına göre Ocakların çalışmaları ilk olarak yeni harflerin kabulü dolayısıyla bütün Ocakların halkı okutmak için gösterdikleri gayret, kabul ettikleri vazifeler ve ikinci faaliyet alanı olarak da yerli mallarının inkişafı için yürütülen çalışmalar şeklinde iki sahada yoğunlaşmaktadır, bunun yanı sıra doğuda açılmakta olan şubelere maddi ve manevi yardımlar sürdürülürken, kimsesiz çocukların eğitim alabilmeleri için çalışmalar da yürütülmüştür.[498] Ocaklarda 1930 yılının faaliyetleri inkılaplar, milli sermaye hedefi ve Türkçülük mefkûresi ile ilgili konferanslar ile dil ve meslek dersleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Genel konferans konu başlıkları; harf inkılabı, çocuk terbiyesi, milli tasarruf ve iktisat işi, inkılap, milliyetperverlik, Ocak mesaisi, tayyarecilik, sıhhat ve hastalıklar, zirai kooperatifçilik, maden kömürü, petrol ve Türkiye de petrol şeklinde ve verilen dersler ise; daktilo, usulü muhasebe, Fransızca, İngilizce, Almanca, İtalyanca, yeni harfler, dikiş nakış şeklinde sayılabilir.[499] 1930 yılı itibariyle Ocakların ilim ve sanat

[496] **Türk Yurdu**, C. 23-3, Sayı: 24-218, Aralık, 1929, s. 55.
[497] Ibid, s. 64.
[498] **Türk Yurdu**, C. 23-3, Sayı: 18-212, Haziran, 1929, s. 65
[499] **Türk Yurdu**, C. 24-4, Sayı: 27-221/28-222, Mart-Nisan, 1930, s. 110.

heyetinin geleceğe yönelik iki ana faaliyet hedefi bulunmaktadır. Bunlar; Türklük hissinin, milli şuurun kuvvetlenmesine hizmet etmek. Türk gençlerini Türk'ün tarih ve eski medeniyetiyle aşina kılmak ve başka medeni milletlerin fikir hayatıyla, yani edebiyat ve felsefesiyle Türk gençlerini tanıştırmaktır.[500] Bu yılın Mayıs ayında Türk Ocağının yeni binası tamamlanmış ve Cemiyetin merkezi buraya taşınmıştır. Açılışta Ocak Reisi Hamdullah Suphi yine Ocakların yapısı ve iktidar ile ilişkisine yönelik önemli bir konuşma yapmıştır; "Asırlardır sultanların ayak basmadığı, hükümet elinin yalnız kan istemek ve para istemek için uzandığı yerde, Türkün bugünkü fikir ve emel sahibi nesli; aşkının mesut yuvasını kurmaktadır. Türk Ocağı bu ümran cephesine milli hükümetin arzusu ile konmuş beyaz bir taştır… Kulaktan kulağa telkin edilen şikâyetlere rağmen milletvekillerinin büyük bir ekseriyeti, ilk mücadele günlerinin maişet çok uzaklaşmamış olan kani ve sade bir hayat geçirmektedir. Beş on kişinin israf hayatı karşısında, vatan ve halk hürmeti kalplerinde ölmeyenlerin hakikati, her lekeden masun olarak ayakta durmaktadır."[501] Bu konuşmada öne çıkan ilk nokta, Cumhuriyet devri ile beraber, Osmanlı İmparatorluğundan kalma geçmişe net bir sünger çekildiği ve Cumhuriyet öncesi dönemin karanlık bir anlatısının Ocaklarca da benimsenmiş olduğudur.[502] İkinci nokta ise bu açılış töreninin gerçekleştirildiği günlerde gündemde olan iktidar partisinin bazı üyeleriyle ilgili yolsuzluk iddiaları karşısında Ocak Reisinin, cemiyetçi kimliğini bir kenara bırakarak CHF vekili sıfatıyla açıklamalarda bulunup, hükümet savunusu yapmasıdır. Bu durum Cemiyet ile Partinin iç içe yapısının bir başka delili olarak

[500] Ibid, s. 122.
[501] **Türk Yurdu**, C. 24-4, Sayı: 29-223, Mayıs, 1930, s. 4.
[502] Türk Ocağının Cumhuriyetten önceki geçmişle bağlarını kopardığını ve Ocaklıların İmparatorluk dönemine oldukça eleştirel bir çerçeveden baktığının daha eski bir emsali 1926 yılında Adana Ocak Reisinin yaptığı bir konuşma ile de görülebilir; "bizden evvelki tembel, uyuşuk nesil gibi bizden sonrakilere perişan bir vatan, mazlum bir köylü bırakmayacağız." **Türk Yurdu**, C. 18-4, Sayı: 24-185, Aralık, 1926, s. 270.

değerlendirilebilir. 1930 yılında gerçekleştirilen kurultayda uzunca bir söylevde bulunan Ocak delegelerinden Afet İnan, Ocağın Türklerin tarihinin araştırılarak öğrenilmesi hususunda önemli bir sorumluluğu olduğunu vurgulayarak, 40 Ocak üyesinin imzası ile Türk tarih ve medeniyetinin ilmi surette tetkiki için üyeleri merkez heyet tarafından seçilecek bir heyet oluşturulması yönünde teklifte bulunmuş ve bu teklif kabul edilerek Türk Tarih Kurumunun temelleri Türk Ocağı içinde atılmıştır.[503] Türk Ocaklarının Tek Parti rejimi ve inkılapları doğrultusunda düşman belleyerek hedef aldığı iki düşünce vardır. Bunlar imparatorluk kalıntısı olarak görülen gericilik ve devrim sonrası Rusya'dan yükselen komünizm hareketidir. Özellikle Garpçılık hareketleri doğrultusunda taassuba karşı faaliyetlerde bulunan Ocakların komünizm karşısındaki tavrı da Ocak Reisinin Aralık 1930'da Resimli Ay dergisinin sahibi Zekeriya Sertel ile ilgili olarak gerçekleştirdiği bir mülakatta görülmektedir; "Türk Ocağı Bolşevik fikirlerin, Bolşevikliğe hizmet edenlerin candan düşmanıdır. Bolşevik fikirlerin tatbik edildiği yerlerde Türk münevverlerinin nasıl mahvedildiğini her gün görürken, kendi mecmualarında Bolşevik propagandası yapan bir adam hakkında Ocak ancak husumet duyar."[504] Türk Ocaklarının ideolojik tavrı, resmi ideolojiye paralel şekilde Türk milliyetçiliği etrafında milli sermayeye dayalı bir Batıcılık olarak ifade edilebilir. Tıpkı CHF gibi Ocaklarda da gördüğümüz halkçılık söylemi ise hem Partinin hem de Cemiyetin seçkincilikle malul yapıya sahip olmaları nedeniyle ancak söylem düzeyinde kalan solidarist anlayışa denk düşmektedir.

Türk Ocaklarının son faaliyet yılı olan 1931'deki çalışmalar için kapanış kurultayında okunan rapor dikkate alındığında Cemiyetin; "Mekteplerle Ocağın

[503] Ibid, ss. 88-92.
[504] **Türk Yurdu,** C. 25-5, Sayı: 36-230, Aralık, 1930, s. 57.

temasını arttırmaya ve bilhassa inkişafı Türk milleti için bir afet olacağı muhakkak görülen Bolşevizm ve diğer beynelmileliyetçi cereyanlara karşı Türk milliyetperverliği hissini takviyeye ayrıca ihtimam ettiği" görülmektedir.[505] Türk Ocaklarının Bolşevizme karşı yoğun bir hassasiyet göstermesinin, Türkiye'de sol hareketlere dayalı işçi oluşumları doğrultusunda bir sınıf bilincinin güçlenerek, burjuva iktidar ve ona eklemlenmiş olan Türk Ocağına karşı bir tehdit olarak algılanmasından kaynaklandığı düşünülebilir.

Türk Ocaklarının son döneminde ilim ve sanat heyetinin faaliyetleri merkez heyet raporunda; "Bilhassa milli şuurun ve inkılap ve cumhuriyet mevhumlarının gençlik ve halk arasında tamim ve takviyesi hususunda tevessül olunacak çarelerin taharri ve tetkikatına tahsis etmiş ve inkılabımızın ideolojisini tespite hasrı mesai eylemiştir" şeklinde ifade edilerek, Ocakların inkılaplar ve onların üzerinde şekillendiği düşünsel zeminin, halk arasında yayılmasına yönelik çalışmalar sürdürmeye devam ettiği vurgulanmıştır.[506]

Gramsci'nin anlam dünyasında devlet; sivil toplum ile politik toplumun bütünselliği içinde var olabilir. Devlet adına hükümet yetkisini elinde bulunduran egemen sınıfın, sivil toplum ile politik toplumun iş birliği üzerinden kendi tahakküm ve hegemonyasını tesis etmesi tarihsel blok içinde üst yapısal kerteler arasındaki diyalektik ilişkinin bir sonucudur. Üst yapı düzeyindeki bu diyalektik ilişki, tarihsel blok içinde kültürel, etik, ideolojik bir türdeşliğin topluma yayılması ile egemen sınıfın iktidarının devam etmesini sağlar. Egemenliğin devamlılığı açısından sivil toplumda açığa çıkan hegemonik yapılanmalardan biri de kültürel kurumlardır ve bu

[505] **Türk Yurdu**, C. 26-6, Sayı: 39-233, Mart, 1931, s. 62.
[506] Ibid, s. 69.

kurumlar yönetici sınıf ile bağımlı sınıflar arasındaki bağları tesis ettikleri ölçüde hegemonik işlevlerini sürdürmüş olurlar.[507] Bu yaklaşım ekseninde tiyatro, konferans, yayın, kurs gibi faaliyetler ile Türk Ocaklarının, Tek Parti iktidarının tesisinde hegemonik bir işlev üstlenmiş olduğu düşünülebilir.

Faaliyetlerine İTC Döneminde başladıktan sonra, Milli Mücadele ile çalışmaları kesintiye uğrayan Türk Ocakları, cumhuriyetin ilanıyla beraber, Kemalist kurucu kadro ile eklemlenerek 1931 yılına kadar yaşamını sürdürmüş bir cemiyettir. Tek Parti iktidarına denk düşen bu faaliyetlerinin ikinci döneminin büyük bir bölümü, ülkede iktidarın sivil toplum alanını kuşattığı bir sürece denk gelmektedir. Muhalif hiçbir oluşumun yaşam hakkı bulamadığı bu tek parti otokrasisinde Türk Ocakları, kadro, sınıf ve ideoloji bakımından iktidar ile paralellikler taşıdığı için, iktidarın politikalarını tamamlayıcı bir fonksiyon yüklenerek yaşamını sürdürmüştür. Bu başlık altında Türk Ocaklarının yaklaşık 10 yıllık bu süreçteki faaliyetleri ana hatlarıyla ele alınarak Cemiyetin, inkılapların halka yayılmasına yönelik çalışmalar yaparak Tek Parti iktidarının hegemonik bir unsuru haline geldiği gösterilmeye çalışılmıştır. Cemiyetin Tek Parti Dönemi boyunca üstlendiği faaliyetler, Türk Ocaklarını iktidarın toplumsal rızanın sağlanması bağlamında tamamlayıcı bir unsuru haline getirerek sivil toplumun, iktidarın bağımlı sınıflar üzerindeki meşruiyet kurma aracı olarak var oluşu ile örtüşmektedir. Türk Ocakları ile CHF iktidarı arasındaki bu organik ilişkinin analizi, Cemiyetin bu dönemdeki kurultay ve tüzükleri incelenerek Türk Ocaklarının içyapısı bağlamında ele alınarak derinleştirilebilir.

[507] Gramsci, 2003, s. 124.

2.3. Tek Parti Dönemi Türk Ocakları Kurultayları

Cumhuriyetin ilanı sonrası dönemde Türk Ocaklarında gerçekleşen ilk kongrenin tarihi 1924'tür. Bu kongrede Milli Mücadele sonrası yeni rejim bağlamında Ocağın kendine biçtiği roller Ocak Reisi tarafından; lisan hudutlarını istilalara karşı koruyarak vatanın ve Kemalist devrimin manevi bekçiliğini üstlenmek ve Türklerin medeniyete eklemlenmesini sağlamak olarak ifade edilmiştir.[508] Bu kongrede Ocağın siyaset ile ilişkisi ise Türk milletinin bilinçlenmesi amacıyla milliyet siyaseti yürütülmekte olduğu ve bunun zümre ya da fırka siyaseti olmadığını savunan bir yaklaşımla içtimai siyaset vardır, fırka siyaseti yoktur şeklinde açıklanmaktadır.[509] Bu kongrede gündeme gelen ilginç bir tartışma konusu da Türklük meselesi hakkındadır. Ocak üyelerinden bazılarının ırk esaslı bir Türkçülük anlayışını savunması üzerine Ocak Reisi tarafından cemiyetin amacının, Anadolu'da Türklerin sayısını azaltmak değil, arttırmak olduğu vurgulanarak, Gökalp'in çerçevesini çizdiği kültürel milliyetçilik yaklaşımı merkezinde bir tavır gösterilmiştir.[510] Türk Ocakları içinde Türkçülük anlayışı genel itibariyle Ziya Gökalp'in çizgisine yakın durmaktadır. Hamdullah Suphi'nin belirttiği biçimde Anadolu'da bir Türkleştirme misyonu ise Tek Parti iktidarının kimlik politikaları ile eklemlenerek ilerleyen yıllarda azınlıklar karşısında yürütülen faaliyetlerde açığa çıkmıştır. Bu noktada Tachau'nun dikkat çektiği bir nokta önemlidir. Yazar kongrede açığa çıkın Türklük yaklaşımları arasındaki ayrışmayı, turancılık ile Kemalist ulus devlet eksenli ideolojik yarılmanın iki tarafı üzerinden okur.[511] Katı bir Türklük anlayışına varacak

[508] **Birinci Türk Ocakları Umumi Kongresi Zabıtları**, s. 5.
[509] Ibid, s. 33.
[510] Ibid, s. 50.
[511] Tachau, Frank, "The Search For National Identity Among the Turks", **Die Welt des Islams**, New Series, Vol. 8, Issue 3, 1963, s. 172.

olan Turancılık karşısında kültürel bir zemin üzerinde hegemonik politikalarla genişletilebilecek bir Türk vatandaş kimliği yaratma yaklaşımı olan Kemalizmin Ocak içinde ağır basması, Cemiyet ile Tek Parti iktidarının ideolojik uzlaşısının görünüm alanlarından biri olmuş ve zamanla Ocaklar turancılık anlayışından tamamen uzaklaşmıştır. Türk Ocaklarının seçkinci yapısını açığa çıkarması bakımından kongrenin bir diğer önemli tartışma konusu, cemiyete üye olma usulüyle alakalıdır. Bu gündem maddesinin tartışılması sırasında, uşakların, işçilerin, bedensen engellilerin üye alınmaması üzerine gelen öneriler hakkında, Cemiyetin halkçı imajı düşünülerek şerh düşüldükten sonra söz alan Hamdullah Suphi üye kabulü ile ilgili görüşlerini şöyle ifade etmiştir; "Ocak bir misyoner müessesesidir. Ameleyi aldınız mı, ertesi gün Ocak sosyalist bir kulüp olur… Türk Ocağı bugüne kadar muayyen bir mefkûreyi neşreden bir müessese olmak dolayısıyla ancak kendi maksatlarını telkine yarayacak seviyede olanları alabilir. Türk Ocağının köylüye, ameleye, nefere karşı vazifeleri vardır. Fakat onları mesaisine teşrik edemez. Bu müessese lalettayin sokaktan adam alamaz… Azayı ancak gayeye hizmet edebilecek kimseler arasından alırız."[512] Daha sonra üye alımıyla ilgili tartışma tüzüğe "muayyen bir meslek ve maişete sahip olma" ibaresi eklenmesinin kabulüyle tamamlanmıştır. Ocak Reisinin üyelikle ilgili yaklaşımı ise Türk Ocakları'nın halka bakış şekline yönelik bir panorama sunması bakımından önemlidir. Hamdullah Suphi'nin birçok kere vurguladığı gibi Türk Ocakları kendini, halkın üzerinde konumlandırmış ve halkı kendi seviyesine çekmeye uğraşan bir cemiyet olarak görmektedir. Kendisi de dâhil tüm halk katmanlarını özcü bir yaklaşımla kategorize eden Cemiyet, halkçılığın da bu doktrinin dayandığı sınıfsız toplum anlayışının da

[512] Birinci Türk Ocakları Umumi Kongresi Zabıtları, 1918, s. 65.

olgusal koşullar bağlamında içinde bulunduğu temelsizlik nedeniyle kendini halkın genelinden ayrışmış ve üstün bir konumda kabul eden bir noktaya varmıştır. Ayrıca Ocağın sosyalist bir kulüp olma konusundaki çekincesi daha önce giriş bölümünde ifade edildiği üzere hem Türkiye'de sınıfsal bilinç düzeyinde bir işçi nüfusu olmasını göstermesi bakımından hem de Ocakların, sınıfsal açıdan bu blokla mücadele halinde olan burjuvazi ile eklemlenmiş pozisyonunu göstermesi açısından anlam taşıyan bir kaygı olarak ele alınabilir. Son olarak da Cemiyete üyeliğin ancak gayeye hizmet edebilecek vasıfta kişiler için mümkün olduğunu ifade eden yaklaşım Türk Ocaklarının seçkinci doğasını ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir. Ocağa üye alımı hususunda açığa çıkan burjuva elit kategorizasyonun önemli bir boyutu da Cemiyetin bu görünümünün İTC Dönemi ile Tek Parti iktidarı yılları arasında devamlılık göstermesidir. 1924 yılında Türk Ocaklarına üyeliği uygun bulunan kişilerin, 1918 Kurultayında vurgulanan üye profili ile sınıfsal bir uyuma sahip olması, işçi ve köylü kitlelerin Ocak dışında kalmasının bir süreklilik taşıdığını göstermektedir.* Bu yanıyla Türk Ocakları hem Meşrutiyet hem de Cumhuriyet Dönemlerinde burjuva elit bir kadro yapısına sahip olmuştur. Cemiyetin sınıfsal dokusu, Ocakların her iki dönemde de iktidar ile uzlaşısını sağlayan temel bir unsur olarak değerlendirilebilir.

Türk Ocağının bundan sonraki kurultaylarında Cemiyetin yapısına yönelik tartışmaları değerlendirebilmek için bu kongrede alınan kararlar aşağıda belirtilmiştir.[513]

* Türk Ocaklarının İTC Dönemindeki üye yapısının sınıfsal analizi için bu çalışmanın 86. sayfasına bakılabilir.

[513] 1924 Kurultayında kabul edilen Türk Ocağı Yasası;

Türk Ocaklarının ikinci kongresi 23 Nisan 1925'te gerçekleştirildi. Bu kongrenin tutanakları yayınlanmadığı için elimizdeki veriler sınırlıdır. Bu kongrede yaşanan ilginç bir gelişme Latife Hanım'ın merkezi heyet azalığına seçilmesidir.[514] Bu hareket iktidar ile Cemiyet arasındaki bağlantıyı güçlendiren sembolik bir anlam taşımaktadır. Cemiyetin 1925 Kongresinde Başvekil İsmet Paşa da dönemin siyasal olayları akılda tutularak incelenmesi gereken bir konuşma yapmıştır; "Milliyet yegâne vasıta-i iltisağımızdır. Diğer anasır Türk ekseriyeti karşısında haiz-i tesir değildir. Vazifemiz Türk vatanı içinde bulunanları behemehâl Türk yapmaktır.

1- Mart 1328 tarihinde İstanbul'da kurulan Türk Ocağı adlı cemiyetin ilk umumi kongresi 23 Nisan sene 1340 tarihinde Ankara'da toplanarak aşağıdaki maddeleri Ocak yasası olarak kabul etmiştir.
2- Türk Ocağı'nın maksadı **bütün Türkler arasında** milli şuurun takviyesine, Türk harsının meydana çıkarılmasına, medeni, sıhhi, tekâmüle ve milli iktisadın inkişafına çalışmaktır.
3- Ocak, **fırka siyasetiyle uğraşmaz**. Hiçbir Ocaklı cemiyeti siyasi emellerine alet edemez.
4- Her Ocaklı Ocak haricinde ikinci maddede muharrer gayelere muhalif olmamak üzere siyasi kanaatine göre çalışmakta serbesttir.
5- Neslen Türk olan veya hars dolayısıyla tamamen Türk duygusu ve Türk dileği besleyen ve mazileriyle Türklüğe bağlı olduklarını ispat etmiş bulunan her kadın ve erkek Türk Ocağı'na aza olabilirler.
6- Ocağa kabul edilecek Türklerin 18 yaşından aşağı olmaması; su-i şöhretle tanınmaması ve mahalli haysiyet bir cünha ile ve cinayetle mahkûm veya medeni ve siyasi haklarından mahrum bulunmaması ve muayyen bir meslek ve maişete sahip olması şarttır.
7- Türk Ocağı'na girmek isteyenler en aşağı iki seneden beri Ocağın azası olan iki zatın tavsiyesi ile İdare Heyetine müracaat ederler.
8- İdare Heyeti tavsiye edilen namzet hakkında tam bir kanaat elde edebilmek için üç ay müddetle tetkikatta bulunmaya mezundur. Bu müddetin hitamında müspet veya menfi mutlak cevabını verecektir.
9- Türk olmadıkları halde Türklüğe herhangi bir suretle büyük hizmetleri sebkat etmiş olanlar İdare Heyetinin teklifiyle veya doğrudan doğruya Umumi Kongre tarafından fahri aza intihap olunabilirler.
10- Fahri aza Ocağın içtimalarında bulunabilir ve Hars Heyeti müzakeratına iştirak eder.
11- Şehirdeki her Ocaklı senede en az dört lira, köydeki iki lira vermekle mükelleftir. Bu meblağ senede dört taksitle alınır.
12- Asli azadan iki zat yeni açılacak bir Ocağın faideli surette yaşayabilmesi için lazım gelen bütün esbab-ı vesaitin mevcudiyetini Heyet-i Merkeziyyeye ispat ettikten sonra onun muvafakatiyle bulundukları yerlerde Ocak açabilirler.
13- Türk Ocağı birdir. Ocaklı bütün Ocakların azasıdır.
14- Seyahat veya vazife halinde bir aydan fazla bir yerde kalan Ocaklı tediye edeceği taksiti mahalli Ocağa vermek mecburiyetindedir. Buradan alacağı makbuz her Ocak tarafından muteber tutulur.
15- Türk Ocağının hususi ve umumi olmak üzere iki türlü teşkilatı vardır.
Hususi Teşkilat: Mahalli Kongre, İdare Heyeti, Murakabe Heyeti, Bütçe Heyeti.
Umumi Teşkilat: Umumi Kongre, Merkez Heyeti, Murakabe Heyeti, Hars Heyeti.
Madde 16, 17, 18, 19: Mahalli Kongrenin görev ve yetkileri. Üstel, 1997, ss. 162, 163. (2. ve 3. Maddedeki vurgular bize ait)

[514] Türk Yurdu, C. 16-2, Sayı: 9-170, Haziran, 1925, s. 138. Kongreden sonra Latife Hanım ile Hamdullah Suphi arasında üyelik ile ilgili geçen yazışma için bknz: **Türk Yurdu**, C. 16-2, Sayı: 10-171, Temmuz, 1925, s. 196.

Türklere ve Türkçülüğe muhalefet edecek anasırı kesip atacağız. Vatana hizmet edeceklerde arayacağımız evsaf her şeyden evvel o adamın Türk ve Türkçü olmasıdır… Ocaklar başlıca manevi, fikri, tatbiki hizmetler yapmalı, maddi işlere herhalde ikinci derecede yer vermelidir. Ocaklarda gayet kuvvetli bir disiplin bulunmalıdır."[515] Başvekil yaptığı bu konuşma ile Şeyh Sait İsyanı sonrası idari yönetimin Takrir-i Sükûn Kanunu doğrultusunda ele alındığı bu süreçte, iktidarın hegemonyasını tesis etme yolunda Türk Ocaklarından beklenti içinde olduğunu göstermekte ve Ocakların nasıl bir faaliyet ve örgütlenme içinde şekillenmesi gerektiğini işaret ederek, Cemiyete bu yönde tüm desteği verdiklerini ifade etmektedir. Kurultayda alınan kararlar doğrultusunda Türk Ocağı Yasasında önemli bir değişiklik olmamıştır.

Türk Ocaklarının üçüncü kongresi 23 Nisan 1926 yılında yapılmıştır. Kongreye gelindiğinde siyasal olayların Ocakların örgütlenme biçimi üzerinde gösterdiği etki anlaşılmaktadır. Ocak şubelerinin ülkenin doğusunda kurulmaya başladığı yıl olması itibariyle, 1925'te 135 olan şube sayısı 1926 yılında 237'ye ulaşmıştır. Ayrıca Şeyh Sait İsyanı sonrası iktidarın desteğini tamamen arkasına almış olması nedeniyle Ocakların maddi durumu da müspet yönde değişmiş gözükmektedir. Bu duruma örnek olarak, kurultay zabıtlarında yer alan verilere göre bina sahibi olan Ocak sayısı 1925'te 38'ken, bu rakam 1926'da 97'ye yükselmiştir ve bu mali iyileşme merkez heyet raporunda; Millet Meclisi ve onun hükümetinin Ocak hakkında perverde ettiği müessir ve vefalı hayırhahlığın bir sonucu olarak ifade edilmektedir.[516] Kurultayda gündeme gelen bir konu, iktidarın politikaları ile paralel şekilde Türkçe ile ilgili olmuştur. Türkçeden başka dilde konuşanların cezalandırılması yönündeki eğilim,

[515] **Vakit**, 27 Nisan 1925.
[516] **Türk Ocakları Üçüncü Kurultay Zabıtları**, İstanbul, 1927, ss. 8, 9.

cezalandırma sistematiği açısından Meclise havale edilmiştir ancak kurultayda Ocak üyelerinden azınlıkların toplu halde yaşamalarının ve kendi kültürel değerlerini sürdürmelerinin yasaklanmasına dair öneriler geldiği görülmüştür.[517] Kongrede tartışılan bir başka gündem hars heyetinin verimsizliğidir. Bu konu üzerinde durulduktan sonra Ocak Yasasının üye alım şartlarına ilişkin bir tartışma yapılmıştır. Ocak bünyesinde muhalif eğilim taşıyan kişilerin barınamaması için üyelik sürecinin daha zor hale getirilmesi yönündeki yaygın kanaat doğrultusunda üyelik sürecinde denetimin arttırılmasına yönelik teklif kabul edilmiştir.[518] Kurultayda ekonomi üzerine de önemli fikirler ortaya atılmıştır. Sanayileşmenin hızlandırılması konusunda Ocakların sorumluluk alması gündeme gelmiş bunun yanı sıra da sermayenin milliliği tartışılarak doğu bölgesinde ekonomik nüfuzu artan, Türk olmayan unsurlara karşı verilebilecek mücadele biçimleri tartışılmıştır.[519] Bir başka gündem maddesi temsil sorunudur. Kürtlerin bir asimilasyondan geçirilerek temsilinin sağlanabilmesi için Ocaklar ile kamu kurumlarının el birliği içinde hareket etmesi gerektiği İshak Refet Bey tarafından ifade edilmiştir.[520] Kurultay başkanlığına verilen bir başka önergede ise Ocağa üye olup da Ocağın amaçlarıyla uymayan kişilerin, başka cemiyetlere üye olmanın engellenmesine yöneliktir.[521] Kurultay sonucunda oluşturulan mesai programı içinde hars faaliyetlerinin ele alındığı çerçeve dikkat çekicidir. Programda hars heyetinin medeniyet yaklaşımı şöyle ele alınmıştır; "Türk milleti İslam dünyası içinde Garp vesaitini ve Garp fikirlerini en fazla benimsemiş olan millettir ve son inkişafı bunun eseridir. Türk milleti Şarkta Garba rağmen Garpçılığı ve Garp medeniyetini muzaffer kılmıştır. Türk milliyetperverliği

[517] Ibid, s. 72.
[518] Ibid, s. 158.
[519] Ibid, s. 219.
[520] Ibid, s. 225.
[521] Ibid, s. 230.

Garpta vücuda gelmiş bütün fikir ihtilaflarından hâsıl olmuş bir cereyandır. Türk Ocakları ilimde ve usulde Garbı mukteda tanır… Türk Ocakları yalnız milli tarihine dâhil olan devreleri değil, Eski Yunan ve Roma'dan başlayarak bugünkü hâkim Garp medeniyetinin menşei ve mevlidi olan bütün devrimleri benimser."[522] Bu yaklaşım medeniyetin içeriden oryantalist bir okumaya tabi tutulmasının bir sonucu olması bakımından önemlidir.

1927 yılında Cemiyet dördüncü kurultayını gerçekleştirmiştir. Açılış konuşmasını yapan kurultay reisi, Mustafa Kemal ve İsmet Paşa'ya yönelik olarak; "Böyle bir heyete benim gibi acizlerinin riyaset etmesi tabiatıyla muvakkat olur. Fakat heyetinize temsil ettiği varlığın kuvvetiyle, kudretiyle, azametiyle mütenasip dehaya haiz olarak daima riyaset edecek olan zatlar vardır ki, bu riyaset-i daimasını üzerlerine almışlardır. Türk dâhisi Gazi Paşa Hazretleri ile onun pek muktedir muavini İsmet Paşa Hazretlerinden bahsetmek istedim."[523] İktidar karşısında tam bir teslimiyet görünümü veren bu yaklaşım tüm dönem boyunca Türk Ocaklarının geneline hâkim görünmektedir. Bu teslimiyet doğrultusunda faaliyetlerini iktidarın gösterdiği hedeflere göre şekillendiren Ocakların doğu bölgesine yönelik bir denetim mekanizması oluşturduğu ve doğuyu üç bölgeye ayırarak müfettişler atadığı belirtilmektedir.[524] Bu müfettişliklerin oluşturulma nedeni doğuda Türkçülük faaliyetlerinin sağlanmasıyla ilgilidir. Mardin üyesi Doktor Cevdet Bey'in kurultay başkanlığına yaptığı teklif bu durumu ortaya koymaktadır; "Mardin güzergâh olması itibariyle en çok menfi propagandalar ve Kürtlük, Araplık tehdidi altındadır. Şark Ocakları meyanında en fazla ihtimama ve dikkatle takibe muhtaç olduğundan teşkili

[522] **Türk Ocakları Mesai Programı**, İstanbul, Matbaa-i Osmaniye, 1926, s. 8.
[523] **Türk Ocakları Kurultayı**, Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi, 1928, s. 22.
[524] Ibid, s. 29.

kurultay heyeti muhteremesince kabul ve tasfiben merkez heyetine havale olunan müfettişlerden birinin Mardin'de tesisini teklif ederim."[525] Kurultaydan Ocağın Mustafa Kemal'e yaklaşımı ile ilgili bir başka örnek ise Mecidiye azası Abdullah Şevki Bey'in konuşmasıdır; "Gazi'nin ışığı, Gazi'nin güneşi, tabiatın güneşini çok gölgede bırakacak şekilde bu milletin, bu memleketin üzerine doğmuştur."[526] Aynı kişi bu sözlerinin ardından faaliyet bölgesindeki Türkçü politikaların sonuçlarını anlatmaktadır; "Temsil ettiğim ve mensup olduğum Mecidiye Çiçekdağı eteğine kurulmuş, altmış-yetmiş haneden ibaret, ahalisinin yarısından fazlası Kürt olan fakat Türkleşmiş ve Türk harsıyla hal işba'a gelmiş, binaenaleyh Kürtlükle alakaları kalmamış insanlardan mürekkep bir memlekettir."[527] Doğuda yürütülen faaliyetler ile ilgili olarak Hamdullah Suphi'nin yaptığı konuşmada da önemli noktalar bulunmaktadır; "Biz büyük ve milli siyasetimiz noktayı nazarından, memleketin herhangi bir tarafında Türklüğün istikbali, şerefi ve istiklali için tehlikelere karşı manevi mücadelemizi yapmaya mecbur olan bir heyetiz. Hükümet muazzam cihazlarıyla, her nevi teşkilatıyla bütün sahalarda aynı maksat için mücadele etmektedir. Türk milletinin tesis ettiği cemiyetler de, halkın ayrı sahalarda inkişaf eden gayretleri de hükümetin bu faaliyetlerine yardım ediyor. Şark hükümetimizin üzerine dikkatle gözünü tevcih ettiği bir noktadır. Biz de aynı esası nazarı dikkate alarak teşkilatlandık ve şarkla meşgul oluyoruz… Şark hakkında kendimizi tenvir etmek için şarkı ilmin ışığı altına almak için çalışıyoruz."[528] Böylelikle Ocak Reisi çalışmalarında hükümetin bir uzvu niteliğinde hareket ettiklerini ifade ederek doğuya yönelik faaliyetlerini şekillendirdiklerini söylemiş oluyor. Kurultayda sunulan

[525] Ibid, s. 438.
[526] Ibid, s. 106.
[527] Ibid, s. 106.
[528] Ibid, s. 120.

murakabe raporu üzerinde münakaşa yapılmamasıyla ilgili bir önerinin, müzakereye dayanmayan bir usul benimsenerek demokrasiye zıt hareket edilmekte olduğu gerekçesiyle eleştirilmesi Ocaklar içinde belli bir demokrasi kültürünün şekillendiğini göstermesi bakımından önemli bir detaydır.[529] Ancak bu demokratik hassasiyetin dakikalar sonrasında Ocak bütçesiyle ilgili bir tartışmada üyelerden birinin bütçede kusur olsa da tatbik edilir diyerek devletlerin de bütçe kanunları olduğunu ve yanlış da olsa uygulandığını söylemesi üzerine, "devletlerin kanunu yalan yanlış olmaz" argümanıyla eleştirilince aynı üye bu kez "devletler diyorum, bizim devletimiz demiyorum" şeklinde bir açıklama yapmak durumunda kalmıştır.[530] Bu kısa tartışma, Ocak içinde devlet algısının yüceltilerek hangi boyutlara ulaşmış olduğunu göstermesi bakımından anlamlıdır.

Türk Ocağı kurultaylarının hemen hepsinde görülen bir konu da Türkçülük faaliyetleriyle ilgili önemli kişilerin fotoğraflarının Ocak binasına asılması üzerine yürütülen tartışmalardır. 1927 kurultayında bu tartışmaya değinilmesinin sebebi fotoğraftan ziyade Ocağın ifade edilme biçimidir; "… Adliye Vekili Mahmut Esat Beylerin behemehâl fotoğraflarının mukaddes Kâbemizin duvarlarında yeri olmasını teklif ederiz."[531] Ocaktan bahsederken Kâbe benzetmesi yapılması, Ocak mensuplarının ideallerine dinsel bir kutsiyet atfettiklerinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Ki bu yönde benzer bir yaklaşım başka bir üyeden gelmektedir; "Dünyanın en büyük dinlerinden ve en büyük mefkûrelerinden daha büyük, daha ulu, daha mukaddes olan Türkçülük mefkûresine hizmet eden Türkçüler…"[532] Kurultaylarda sıklıkla gündeme gelen bir diğer konu olan Türkçe dışında kullanılan

[529] Ibid, s. 167.
[530] Ibid, s. 173.
[531] Ibid, s. 265.
[532] Ibid, s. 266.

dillerle ilgili olarak ise, kurultay başkanlığına, Türkçe dışında bir dilin konuşulmasının yasaklanmasının hükümetten temenni edilmesi hususunda bir teklif yapılmıştır; "İstanbul'da Rum ve Ermeni mektepleri vardır. Bunlara Türkçe konuşturulmadıkça bunları Türklükle temsil ettirmek güç olur. Bunlar kendi lisanlarını mekteplerde konuşmayı bıraktılar bir de tramvaylarda, vapurlarda konuşuyorlar… Türkiye hudutları dâhilinde bilhassa Ermenilerin, Rumların kendi lisanlarıyla konuşmaları men edilmelidir… Ermeni ve Rum Türk memleketinde kendini temsil ediyor da Türk neden temsil edemiyor arkadaşlar!"[533] Cemiyetin Sultanhisar üyesi olan Enver Bey'in bu temsiliyet yaklaşımının altında; ancak kendinden farklı olanların temsiliyeti ortadan kalktığında kendi temsiliyetinin oluşabileceğini düşünen bir görüş bulunmaktadır. Bir başka üye ise Enver Bey'e şöyle destek olmaktadır; "Türk milletinin namütenahi şefkatinde ve bu toprakların aziz kucağında yaşayan bu insanlar ecnebi lisanı konuşuyorlar. Sanki onlar bu vatanı kendi yurtları zannediyorlar.[534] Tartışmaya katılan bir başka üye ise; "Şarkta bulunan… Halkla Kürtçe konuşan yerli memurlar hakkında şiddetli cezalar verelim" görüşünü ortaya atmaktadır.[535] Bir başka üye Besim Atalay Bey'e göre ise sorun daha farklıdır; "Asıl memleket üzerine bela olarak çöken ve her gün yoğunlaşan bir surette artan bir Arnavut belası vardır. Bir Çerkez belası vardır."[536] Besim Atalay tartışmayı, memleketimize sığıntı olarak gelmiş Çerkezler, Arnavutlar, Lazlar ifadeleriyle örneklendirerek aktarırken Hopa üyesi Doktor Ragıp; Lazlık diye bir şey olmadığını vurgulayarak Amerika'nın orada yaşayan halkları Anglosakson yapmaya uğraştığını belirtmiş; "Bütün dünya buna doğru yürürken, biz kendi dilimizi, kendi

[533] Ibid, s. 277.
[534] Ibid, s. 278.
[535] Ibid, s. 280.
[536] Ibid, s. 281.

varlığımızı, elimiz altında bulunan milletlere kabul ettirmeliyiz" sözleriyle önerisini tamamlamıştır.[537] Ocakların bu konudaki işlevselliği ise yine aynı üye tarafından; Garp Ocakları Türküm diyemeyen halka Türküm dedirtiyor. Bu şarkta da gereklidir. Şark Ocaklarını kuvvetlendirmelidir" şeklinde ortaya konulmaktadır.[538] Mardin üyesi olan Doktor Cevdet Şakir ise Mardinlilerin Türk olduklarını ancak inatçı ve cahil oldukları için Türkçe konuşmadıklarını savunmaktadır.[539] Türk Ocaklarının millet konusuna yaklaşımının en uç noktası ise Doktor Ragıp Bey'in kurultay başkanlığına, Türkiye'de Laz ismi altında bir millet bulunmadığını savunarak bu ismin matbuattan kaldırılması yönünde bir teklif sunmasıdır. Bu teklif kurultay azaları tarafından oylanmış ve Laz diye bir millet olmadığı oylama ile kabul edilmiştir.[540] Kurultayın bu konu üzerinde durmasının sebebi Türk Ocağının ülkenin genelini temsil eden bir yapı olarak algılanmasından ve bu temsilin sağlanamadığın somut örneklerinin görülüyor olmasından kaynaklanmaktadır. Cemiyetin bu hususstaki faaliyetlerinin özünü teşkil eden ise bu temsil kavramına yüklenen anlamın altında yatmaktadır. Bu durumu ortaya koymak için Ordu üyesi Ahmet Hamdi Bey'in yaklaşımına bakıldığında; "Neslen Türk olan millettaşlarımıza biz milli şuuru ve Türklük harsını telkin edemediğimizden dolayı… Türk'ten gayrı bir millet olmuşlardır. Bu irşat edilemediğindendir, bundan dolayı Türkleşmemiş bir vaziyette kalıyorlar"[541] şeklinde bir yaklaşım görülmektedir. İshak Refet Bey ise bu telkin ve irşadın niteliğini ortaya koymaktadır; "Biz bunların boğulacağına itimat ediyoruz. Fakat boğmak için (boğmak değil temsil etmek uyarıları) tertibat aldığımız yok." Bu sözler Cemiyetin temsilden anladığının; kendinden farklı olanı, kendine benzetmek yani

[537] Ibid, s. 282.
[538] Ibid, s. 283.
[539] Ibid, ss. 299, 300.
[540] Ibid, s. 302.
[541] Ibid, s. 304.

başka etnik-dini unsurların temsilini üstlenmek yerine bu anasırın Türklerin temsil ettiği şeye iman etmesini sağlamak olduğunu göstermesi bakımından dikkar çekicidir.. Kurultayda Anadolu'da yaşayan Türkler dışındaki halklara karşı benzer nitelikte birçok ifade yer almaktadır. Bunun nedeni Türklük kimliği etrafında inşa edilen devletin hâkim ideolojisinin ve o ideolojiye koşut bir yapılanma olan Türk Ocaklarının kendinden başka unsurlara alan bırakmayan bir vatandaşlık anlayışı ile hareket ediyor oluşudur. Ocaklıların bu bakış açısı faaliyet gösterdikleri her alana yayılmıştır. Bu duruma bir örnek olarak da hars heyetinin musikiye yönelik faaliyetleriyle ilgili olarak yurt dışından getirteceği nota ve plakların gümrüklerde sıkıca denetlenerek içlerinde Arapça ve Kürtçe olanlar varsa ülkeye girmesine mani olunmasıyla ilgili bir tekliftir.[542] Tüm bu tartışmalar Türk Ocağının ekonomik ve harsi prensipleri çerçevesinde, ülke içinde resmi ideoloji ile bütünleşmiş sermayedar Türklere hitap eden bir temsiliyet alanı içinde kaldığını göstermektedir. Gramsci'nin sivil toplum yaklaşımı paralelinde Ocakların bu görünümü, düşünürün kavrama yüklediği devletin etik içeriği bağlamında toplumsal bir grubun bağımlı sınıflar üzerinde kurduğu kültürel ve siyasal hegemonya tanımlamasıyla örtüşen bir yapıya sahip gözükmektedir.[543]

Kurultayda yapılan görüşmelerden merkez dışındaki Ocak şubelerinin neşriyatta bulunmasına merkezin denetimini sağlamak adına sınırlama getirildiği anlaşılmaktadır. Türk Ocaklarının taşra mecmualarıyla ilgili çalışmalar incelendiğinde de 1926 yılından sonra Cemiyet adına merkezden hazırlanan mecmualar dışında herhangi bir yayına rastlanmamaktadır.[544] 1927 Kurultayında

[542] Ibid, s. 352.
[543] Gramsci, 2003, s. 164.
[544] Bozdoğan, Ahmet, **Türk Ocağının Taşra Dergileri**, Ankara, Türk Ocağı Ankara Şubesi, 2006.

Ocak Yasasının iki maddesinde değişikliğe gidilmiştir. Bu değişiklikler Cemiyetin yapısal niteliğini etkileyen içeriklere sahip olduklarından burada detaylı şekilde ele alınacaklardır. İlk olarak Ocağın 1924'de belirlenen yasasında yer alan 2. madde, Cemiyetin faaliyet alanını belirleyen bir vurguyla; bütün Türklere hitap etmekteydi. 1927 yılında bu madde; "Türk Ocağının maksadı milli şuurun kuvvetlendirilmesine, medeni ve sıhhi tekâmülün teminine ve milli iktisadın inkişafına çalışmaktır. Türk Ocaklarının fiilen iştigal sahası, Türkiye Cumhuriyeti hudutlarına münhasırdır" şeklinde değiştirilmiştir.[545] Faaliyetleri uluslararası bir nitelik taşımayan Ocağın yasasına özellikle çalışma alanının sınırlarını çizen bir izah eklemesi, bu kurultayda değiştirilen bir diğer madde ile beraber ele alındığında açıklığa kavuşacaktır. 1927 yılında değişen diğer madde ise yine 1924'te belirlenen şekliyle Ocağın fırka siyasetiyle uğraşmadığının belirtilmiş olduğu 3. maddedir. Türk Ocakları Yasasının 3. maddesinin yeni hali ise; "Cumhuriyet, milliyet, muasır medeniyet ve halkçılık mefkûrelerini takip eden Türk Ocağı bu mefkûreleri tahakkuk ettirmekte olan Cumhuriyet Halk Fırkasıyla devlet siyasetinde beraberdir. Türk Ocağı bu mefkûreleri neşr ve telkin için ilim, hars ve içtimaiyat sahasında mücahede eder. Hiçbir Ocaklı Ocağı siyasi ve şahsi ihtirasına alet edemez" şeklinde kabul edilmiştir.[546] Her iki yasa değişikliği de oy birliğiyle kabul edilmiştir. Yasadaki 3. maddenin aldığı yeni hal, Türk Ocaklarının iktidarın bünyesinde faaliyet gösteren bir mekanizma olduğunun resmi ilanı olarak değerlendirilebilir. Ocak içerisinde 1912'den itibaren sürekli şekilde vurgulanan Cemiyet ile siyaset arasındaki mesafe, bu değişiklikle birlikte 1927 yılından itibaren tamamen geçerliliğini yitirmiş oluyordu. Değişen 2. madde ise Cemiyette yer alan turancı eğilimin hükümet tarafından tasvip edilmemesinin bir

[545] **Türk Yurdu**, C. 19-5, Sayı: 28-189, Nisan, 1927, s. 204.
[546] Ibid, s. 204.

sonucu olduğu için, Cemiyet CHF kapısından resmi olarak içeri geçerken turancılık eğilimini kapının eşiğinde bırakmış oluyordu. Fırka ile Cemiyet arasındaki bu birleşmeyi ve birleşmenin neden "resmi" vurgusuyla ele alındığını bir sonraki başlıkta tartışmak üzere, Türk Ocaklarının diğer kurultaylarına devam edilebilir.

Türk Ocakları 1928 yılında kurultaya giderken, bu kurultayda görev alacak olan merkez heyet üyeleri, CHF Genel Sekreteri, TBMM Başkanı, Türk Ocakları Merkez Heyet Başkanı ve Başbakan tarafından belirlenmiştir.[547] Cemiyetin hükümetin kontrolüne girmesinin bir yansıması olan bu durum sonucunda seçilen heyetin yalnızca iki üyesi CHF'de görev almıyordu.[548] Kurultayda kabul edilen bazı değişiklikler ise, kurultayın her sene yapılmasından vaz geçilerek iki yılda bir yapılmasının kabul edilmesi ve hars heyetinin ilgası ile kaydı hayat şartıyla görev yapan hars heyetinin yerine iki yılda bir merkez heyet tarafından seçilecek ilim ve sanat heyeti oluşturulmasıdır.[549] Ocağın her kurultayında olduğu gibi 1928'de de gündemin önemli bir bölümü Türkçenin kullanımı üzerinde yoğunlaşmaktadır. Hükümet destekli olarak Dâr-ül-fünûn Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti'nin 1928 yılında başlattığı "Vatandaş Türkçe Konuş" kampanyası ile kitleselleşen azınlıkların Türkçe konuşmaması meselesi, dönemin bu eğilimden doğan rüzgârını da arkasına alan bir şekilde Ocağın gündeminde de yer almıştır. Türkçe konuşmayanlar hakkında şiddet içeren uygulamalar yapılması Besim Atalay tarafından kurultayda hararetli şekilde savunulmuştur.[550] Ancak Hars Heyeti üyelerince sorunun şiddet ile değil,

[547] Üstel, 1997, s. 286.
[548] 1928 Kurultay Merkez Heyet listesi; Hamdullah Suphi, Celal Bayar, Cemil Uybadın, İzzet Ulvi, Sami Çölgeçen, Hilmi Unan, Abdülmuttalip, Avukat Sadık, Doktor Hüseyin Enver ve Burhanettin Develioğlu isimlerinden oluşmakta ve Hüseyin Enver ve Burhanettin Develioğlu dışındaki üyeler CHP'li parti müfettişleri ve milletvekillerinden oluşuyordu. (Develioğlu, Burhanettin, "Hamdullah Suphi ile 55 Sene", **Türk Yurdu**, C.6, Sayı: 2, Şubat 1967, s.14.
[549] **Türk Yurdu**, C. 21-7, Sayı: 37-198, Nisan, 1928, ss. 225, 226.
[550] **Türk Ocakları 1928 Senesi Kurultayı**, s. 152.

Türkçenin kullanımının yaygınlaştırılmasına yönelik faaliyetler ile çözülebileceği yönünde ortaya atılan görüşler ağırlıklı olarak destek bulmuştur.[551] 1927 Kurultayında gündeme gelen Ocak içinde Türk olmayanların çalışması meselesi, matbaanın kullanımıyla ilgili yetkinlikte Türk personel olmadığı gerekçesiyle geçici bir durum olarak savuşturulmuşken, aynı konu 1928 Kurultayında da gündeme gelince, Türk olmayan unsurların Ocak içinde istihdam edilmemesi için bir önerge verilmiştir.[552] 1928 yılına gelindiğinde Türk Ocağının mali yapısına destek için matbaanın işlevi de öne çıkmaktadır. Bir önceki yıl yeni bina ile birlikte hizmete giren matbaa birkaçı dışında tüm bakanlıkların, birçok kamu kuruluşu ve İş, Emlak ve Ziraat Bankalarının basım işlerini üzerine almış, bundan da ciddi bir gelir elde etmiştir.[553] Kurultayda bu konu gündeme getirilerek yeni bina ve matbaanın faydaları üzerinde durulmuştur.

Türk Ocaklarının bir sonraki kurultayı 1930 yılında gerçekleştirildi. Kurultayda tartışılan konulardan biri Yusuf Akçura'nın Cemiyetin asıl amacından saptığına yönelik eleştirisidir. Akçura özellikle yurt dışında gelişen düşünce cereyanları karşısında Cemiyetin etkin olmadığını ve ülke genelinde de faaliyetlerin yetersiz kaldığını savunmuştur.[554] Kurultayda üzerinde durulan önemli bir mesele ise Cemiyetin şark bölge teftişiyle ilgilidir. Ocağın doğu bölgesinden sorumlu müfettişi olan Hasan Reşit Bey, Ocak emelleri doğrultusunda bu bölgedeki etkinlikler hakkında kurultaya detaylı bilgilendirmede bulunmuş ve Türklük bilincinin doğuya yayılması yolunda neler yapılabileceği tartışılmıştır.[555] Hasan Reşit Bey Ocakların

[551] Ibid, ss. 123-124, 172-173.
[552] Ibid, s. 195.
[553] **Türk Yurdu**, C. 21-7, Sayı: 37-198, Nisan, 1928, ss. 229.
[554] **Türk Yurdu**, C. 24-4, Sayı: 29-223, Mayıs, 1930, s. 80.
[555] Ibid, s. 84-87.

doğudaki çalışmalarını şu şekilde özetlemektedir; "1-Millete Türk olduğunu öğretmek. 2- Türkçeyi öğretmek. 3- Türk milliyetperverliğini telkin. 4- İlmin tarif ettiği şekildeki Türk milliyetini, harsi Türklüğü kuvvetlendirmek. 5- Sosyal hayat icabatını kökleştirmek. 6- Cumhuriyeti vicdan ve fazilet olarak ruhlara sindirerek milliyeti onun aşığı ve müdaffi haline getirmek."[556] Müfettişin raporundan doğuda Türkleştirme politikalarının uygulanmaya devam edildiği anlaşılmaktadır. Bu kongrede gündeme gelen son konu ise faaliyetlerden bahsederken değindiğimiz Afet İnan'ın girişimiyle bir tarih tetkik heyeti oluşturulmasıdır.

Türk Ocakları kapanma gerekçesiyle 1931 yılında olağanüstü olarak toplanarak son kongresini gerçekleştirmiştir. Kurultaya sunulan merkez heyet raporu, Mustafa Kemal'in bu dönemde ulusal çaptaki resmi ideolojiyle uyumlu tüm örgütlenmelerin CHF çatısında toplanmasıyla ilgili ünlü çağrısına atıf yaparak; "Çok ileri fikirleri, muhafazakârlıkla tanınmış bir muhitte yerleştirebilmek için bütün inkılap kuvvetlerinin tanzim ve tevhit edilmesi lüzumu büyük Reisimizin ve inkılap ricalinin zihinlerinde gitgide büyüyordu. Bunun içindir ki, Gazi Hazretleri son zamanlarda tesis buyurdukları Fırkanın kadrolarını milliyetperver, halkçı ve cumhuriyetçi genç zümrelerle büyütmeyi arzu buyurdular. Bu hareketin kısa bir ifadesi İnkılap Fırkasının safları içinde milliyetperver ve cumhuriyetçi gençliğe yer, vazife ve mesuliyet vermektir. Reisimizin matbuatta neşrolunan beyanatları bu emeli sarahaten bize göstermiştir. Bu maruzatımızla kurultayın fevkalade içtimaının hangi emelden mülhem olduğunu izah etmiş oluyoruz" şeklindeki açıklamasıyla Cemiyetin kapatılış gerekçesi ve bu süreçten sonra ne olacağına dair tabloyu sunmuş olmaktadır.[557] Raporun devamında Ocağın bu son döneminde yürüttüğü faaliyetlerin izahatına yer

[556] Ibid, s. 87.
[557] **Türk Yurdu**, C. 26-6, Sayı: 39-233, Mart, 1931, s. 61.

verilmiştir. Buna göre gerçekleştirilen konferanslarla; "Heyetimiz mekteplerle Ocağın temasını arttırmaya ve bilhassa inkişafı Türk milleti için bir afet olacağı muhakkak görülen Bolşevizm ve diğer beynelmileliytçi cereyanlara karşı Türk milliyetperverliği hissini takviyeye ayrıca ihtimam etmiştir."[558] İlim ve sanat heyetinin faaliyetleri ise; "Son aylardaki içtimalarını bilhassa milli şuurun ve inkılap ve cumhuriyet mevhumlarının gençlik ve halk arasında tamim ve takviyesi hususunda tevessül olunacak çarelerin teharri ve tetkikatına tahsis etmiş ve inkılabımızın ideolojisini tespite hasrı mesai eylemiştir." şeklinde açıklanmaktadır.[559] Kurultay, Ocaklılara CHF'ye katılma yönünde bir çağrıyla tamamlanmış ve Türk Ocakları resmen kapanmıştır. Bu çağrı şöyledir; "Bugün kurtulan Türk vatanı üstünde, Türk milliyetperverliği ilim ve edebiyat sahasını geçmiş, milli bir Fırka, milli bir siyaset, milli bir devlet şeklini almıştır. Bu eserin sahibi olan büyük reisimiz halkçı ve milliyetçi Türk gençliğine muhabbet ve itimadını ifade ederek onu inkılap fırkası ile beraber bir cephede yekpare bir heyet halinde yeni vazifelere çağırıyor. İçtimaımız bu davete cevabını verecektir. Müessesemize ve onun mensuplarına, kalplerini senelerden beri çarptıran milli murat yolunda vazife ve mesuliyetleri artarken dün olduğu gibi yarın da inkılap fırkasındaki kardeşleriyle beraber daima muvaffak olmalarını temenni ederiz."[560]

2.4. Fırka – Ocak Bütünleşmesi

Türk Ocakları ile Tek Parti iktidarı arasındaki ilişki, Cemiyetin Milli Mücadele sonrası faaliyetlerine yeniden başladığı günden itibaren söz konusudur. Bu ikinci döneminde Ocak faaliyetleri, iktidarın ideolojik hedeflerini tamamlayıcı bir nitelik

[558] Ibid, s. 62.
[559] Ibid, s. 69.
[560] **Türk Yurdu**, C. 26-6, Sayı: 39-233, Mart, 1931, s. 73.

taşımaktadır. Bu nedenle Fırka ile Ocak arasındaki ilişki, dönemin geneli göz önünde tutularak bütünsel bir çerçevede ele alınmalıdır. Tek Parti iktidarının tüm ülke sathında otoritesini tesis ettiği ve sert tedbirlerle kendine muhalif oluşumlara alan bırakmadığı 1925-1926 yılları; Şeyh Sait İsyanı sonrası yasalaşan Takrir-i Sükûn ile başlayıp, başta Terakkiperver Fırka olmak üzere tüm muhalif örgütlenme ve yayın faaliyetlerini ortadan kaldırarak devam etmiş ve 1926 yılında gerçekleştirilen İzmir Suikastı davası ile de İTC'den kalan muhaliflerle hesaplaşılmasıyla tamamlanmıştır. İktidarın ideolojisini, zora dayalı baskıcı bir rejim dolayımıyla tesis ettiği bu dönemde Türk Ocaklarının, CHF'nin hegemonik aracı olarak konumlandığını görüyoruz. Georgeon Ocakları, iktidar ile halk arasında bir rol üstlenme hedefi taşıyan entelektüel ve seçkin bir grup olarak tanımlar.[561] Ancak burada dikkat çekilmesi gereken nokta Ocakların, iktidar ile halk arasında bir köprü olmaktan ziyade, halk karşısında iktidarın bir yansıması olarak faaliyet göstermesidir. İlişkinin iktidardan tarafa yönelen bu yapısına henüz Parti ile birleşme kararı alınmamışken 1926 yılında Ağaoğlu Ahmet'in şu yaklaşımı örnek teşkil etmektedir; "Türk Ocakları aynı hedefleri güttüğü hükümet ile millet arasında manevi bir bağ kurmalıdır."[562] 1925 yılında Mustafa Kemal'in Bursu Ocağı ziyaretinde bir konuşma yapan Ocak Reisi, benzer bir yaklaşımla Ocaklıların Mustafa Kemal'den ve onun yürüdüğü yoldan ayrılmayacağını belirtmiştir.[563] 1924 Kurultayında ise Cemiyetin fırka siyasetinin dışında kalacağını ifade eden 3. madde üzerinde görüşülürken bir üyenin cumhuriyet ve inkılapların karşısında yer alan herhangi bir fırka olursa bu duruma mani olabilmek için siyasetle uğraşma gereği doğacını belirtmesi üzerine Ocak Reisi tarafından, halk hâkimiyeti ve cumhuriyetin karşısında duran bir fırka olursa buna

[561] Georgeon, 2009, s. 66.
[562] Ibid, s. 67.
[563] **Türk Yurdu**, C. 17-3, Sayı: 13-174, Ekim, 1925, s. 61.

düşman olunacağı ancak bunun fırka siyaseti değil millet ve mefkûre siyaseti olduğu belirtilmiştir.[564] Rejimin bekçisi olmak ve rejim karşıtı olana düşman kesilmek dolayısıyla o rejimi tesis eden CHF'ye karşı olana da düşman kesilmek anlamına geleceğinden ve Fırkanın mefkûresi ile Cemiyetin mefkûresi arasındaki örtüşmeden ötürü, Türk Ocakları Tek Parti iktidarı boyunca halka karşı, siyasetin önemli bir aktörü olarak var olmuştur.

1927 Kurultayından sonra Fırka ile Ocak birleşimini, bu iki kurum arasında hali hazırda bir bütünlük olduğu görüşünden hareketle ele alan Falih Rıfkı'nın değerlendirmesi şöyle; "Halk Fırkası, Türk milliyetperverliğinin bütün mefkûrelerini tahakkuk ettirmekte olan siyasi bir müessesedir. Halk Fırkası Reisi Ocaklıdır. Ocağın belli başlı erkânı Halk Fırkasının mebusları veya erkânıdırlar. Türk Ocağının bizzat mevcudiyeti cumhuriyet müessesesinin vücudu ile kaimdir. Türk Ocağı azaları rüşt ve mevki-i içtimai sahibi olduklarından bilfiil veya hiç olmazsa fikren memleketin siyasi faaliyetlerine dâhildirler. Mefkûreleri arasında hiçbir fark olmayan, bir istikamette yürüyen, aynı tehlikelerle muhat bulunan müesseseler arasında bir meslek ve faaliyet ayrılığı asla mevzubahis olamaz. Ancak taksim-i vezaif mevzubahis olabilir… Ne milliyetperver olmayanın Halk Fırkasıyla bir alakası ne de Halk Fırkasının mefkûresini anlamamış olanın Ocakla bir münasebeti olabilir. Gündelik politika ayrılıklarını bertaraf edelim! Hangi evsaf ve şeraitte bir milliyetperver, Ocaklı olur da Halk Fırkasının rejim siyasetine lakayt olabilir?"[565] Birleşmeyle ilgili benzer bir diğer görüş Siirt mebusu Mahmut Bey'in kaleme aldığı Vuzuh başlıklı yazıda bulunmaktadır; "Ocağın mahiyetinde hiçbir tebeddül yoktur. Ocağın mesaisi ve hareket-i istikameti değişmemiştir. O yine içtimai ve harsi müesseseden başka bir

[564] **Birinci Türk Ocakları Umumi Kongresi Zabıtları**, 1918, s. 35.
[565] **Türk Yurdu**, C. 19-5, Sayı: 28-189, Nisan, 1927, ss. 196, 197.

şey değildir. Yeni yapılan tadilat ile hakiki vaziyet tespit edilmiş oluyor. Bu sayede Türk Ocağının mesai ve gayelerinde biraz daha vuzuh hâsıl oldu. Türk Ocaklarının gayesi nedir? Cumhuriyet, milliyet, muasır medeniyet ve halkçılık mefkûrelerini takip etmek değil mi? O halde bu mefkûreleri tahakkuk ettirmeyi en büyük gaye telakki eden CHF ile devlet siyasetinde beraber olmak lazımdır… Bir Ocaklı reyini istimal ederken CHF'yi tabiaten takip eder. Hem Türk Ocağında aza olmak hem de siyasi içtihadatında Ocakların kendi ideali dolayısıyla beraberliğini ilan ettiği CHF'ye muarız bir fırkanın siyasetine iştirak etmek esasen tahmin ve tasavvur edilmeyen bir şeydir."[566] Dönemin Bolu Vekili Falih Rıfkı ile Siirt vekili Mahmut Bey'in yazılarının, mensubu oldukları CHF'nin Ocağı ilhak edişini Fırka lehine iyimser bir çerçeve içinde okudukları aşikârdır. Ancak birleşmeye Türk Ocakları cephesinden bakıldığında; Ocak ile CHF arasında en başından beri bir bütünlük olduğu ve Türk Ocaklarının faaliyet sahasının meşruiyetini CHF'nin hâkim politikalarının sağladığını ve Ocakların da iktidar fırkasının politikalarını halk nezdinde meşrulaştırıcı bir misyon yüklendiğini göz önünde tutarak bu birleşmeyi ele almak gerekmektedir. Bu doğrultuda 1923 yılında Ocak şubelerinin yeniden açılmaya başlamasıyla beraber başta bizzat Mustafa Kemal olmak üzere CHF'nin Ocağa maddi ve manevi desteklerde bulunması, 1925 yılına gelindiğinde kamu yararı statüsü verilerek Ocağın devlet güvencesi altına girmesi ve resmi kurumların maddi desteği ile finansmanını sağlaması akılda tutularak, CHF ve Türk Ocaklarını oluşturan kadroların bütünlüğü ışığında bu birleşmenin 1927 yılında sadece resmiyet kazanmış olduğu ve Ocakların Cumhuriyet Döneminin tamamında iktidarın bir parçası gibi hareket ettiği ifade edilebilir. Bu birlikteliğin kuramsal açıdan denk

[566] Ibid, s. 197.

düştüğü yer ise sivil toplumun, egemen sınıfın toplumsal hegemonyasını tesis ettiği alan olarak açığa çıkması içinde değerlendirilebilir.[567]

CHF ile Türk Ocakları arasında Cumhuriyet Döneminin en başından beri süregelen bütünlüğü göstermek adına Ocakların 1924 Kurultayı katılımcı listesi bir belge olarak değerlendirilebilir. Buna göre kurultay delegesi olan 64 üyenin 39'u Halk Fırkası vekilidir. 12 üye ise iktidar partisi tarafından atanmış kaymakam yahut kamu kurumlarında müdür pozisyonundadır. Geri kalan üyeler asker ya da gazeteci iken 1 üye öğretmen ve 1 üye de Numune hastanesi operatörüdür.[568] İki kurum arasındaki bu uyum elbette tüm Türk Ocağı üyelerinin siyaseten CHF'ye yakın bir noktada konumlandığı anlamına gelmez. Ancak Cemiyet içinde Tek Parti Döneminin başından itibaren hâkim olan yaklaşım, hükümet ile bir arada hareket etme yönünde açığa çıkmıştır.

Bu birleşme Ocakların amaç ve faaliyet sahası bakımından iktidar ile örtüşmekte olmasının yanı sıra CHF'nin siyaseti bağlamında da ele alınmalıdır. Tek Parti rejiminin iktidarını zora dayalı bir meşruiyet tabanında gerçekleştiren yönetimi, kendisi dışında oluşan her hareketi, iktidara karşı tehdit içeren potansiyel bir oluşum olarak okuyordu. Aynı zamanda CHF'ye göre, ülkenin mevcut şartları doğrultusunda iktidarın yanında yer almamak kabul edilemezdi. Bu nedenle tüm sivil ve idari kurumların iktidarın denetimi altında faaliyet göstermesi, tek parti düzeninin devamı açısından kaçınılmaz bir olguydu. Türk Ocaklarının CHF bünyesine girmesinin siyasal açıdan görünümü, iktidarın otokratik meyilinin sivil toplumsal alana yansıması üzerinden değerlendirilebilir. Bu yapıyı ortaya koyması bakımından o

[567] Gramsci, 2003, s. 12.
[568] Y. Hacaloğlu, M. Uzun, **Türk Ocağı Belgeseli Belgeler-Resimler 1912-1994**, Ankara, Türk Yurdu Neşriyatı, 1994, s. 10. Üstel, 1997, ss. 164, 165.

dönem itibariyle henüz siyasete girmemiş ve üniversitede hocalık yapmakta olan Köprülüzade Fuat'ın "Ocaklının Vazifesi" başlıklı yazısı oldukça anlamlıdır; "Yasanın üçüncü maddesinde yapılan tadilat sayesinde Ocakların istikameti sarih ve vazıh surette tayin edilmiş, Ocaklıya terettüp eden büyük ve mukaddes vazifeler layıkıyla gösterilmiştir… Cumhuriyet, milliyet, muasır medeniyet ve halkçılık mefkûrelerini takip eden Türk Ocağı, bu mefkûreleri tahakkuk ettirmekte olan CHF ile devlet siyasetinde beraberdir şeklinde kabul edilen bu üçüncü yasa maddesi işte bu tabii vazifenin ifadesidir. Filhakika cumhuriyet, milliyet, muasır medeniyet ve halkçılık mefkûrelerini neşr ve telkin için ilim, hars ve içtimaiyat sahasında mücahede eden Türk Ocağının aynı mefkûreleri tahakkuk ettirmek maksadıyla siyaset sahasında muvaffakiyetle çalışan CHF ile devlet siyasetinde beraber olmaması imkânsız ve mantıksızdır. Böyle bir tasavvur Türk Ocağının hikmeti vücudunu inkâr etmek demektir… İşte yasanın üçüncü maddesindeki "Hiçbir Ocaklı, Ocağı siyasi ve şahsi ihtirasına alet edemez" kaydı ihtirazisinden bizim anladığımız… Mefkûrelerini siyasi ve ameli sahada tatbik eden CHF'ye karşı siyasi ve şahsi hırslarına kapılarak muhalif vaziyet almak isteyen bir fert, bundan böyle Ocaklı sıfatını taşımaya muktedir olamayacaktır. Ocak gibi milli ve harsi bir teşekkülün kendi mefkûrelerine karşı bu kadar sarih bir surette hıyanet edenlere karşı böyle bir tedbir alması en tabii bir vazifesidir."[569] Köprülüzade Fuat'ın belirttiği şekilde içinde bulunulan dönem itibariyle Tek Parti iktidarının düşünce ve amaçlarını taşımamak yahut iktidara muhalif olmak hainlik şeklinde kodlanmaktadır ve bu durum sadece Türk Ocakları için değil mevcut tüm örgütlenmeler için iktidarın yanında ve denetiminde görev yapmaktan başka seçenek bırakmamaktadır. İktidarın

[569] **Türk Yurdu**, C. 19-5, Sayı: 29-190, Mayıs, 1927, ss. 211, 212.

cemiyetler üzerindeki denetim mekanizması ise yine 1927 yılında CHF'nin Mecliste düzenlediği kendi kurultayında, Fırka nizamnamesine ilişkin olarak kabul edilen 40. madde ile ortaya çıkmıştır. Bu madde şöyledir; "Siyasi, idari, içtimai, iktisadi, harsi ve bunlara mümasil bilcümle teşekküllerin heyet-i müdirelerine gireceklerin namzetlikleri Fırka müfettişleri tarafından tasvip olunduktan sonra ilan olunur."[570] İktidar partisinin nizamnamesinde yapmış olduğu bu değişiklik, CHF'nin sivil alanın tamamına nüfuz ederek, bu zamana kadar yalnızca kendi iktidarıyla paralellik taşıyan yapılanmaların varlığına müsaade ettiği bu alanın tam bir denetim ve kontrolünü sağlamayı hedeflediğini göstermektedir. Bu eksende açığa çıkan Fırka ile Ocak arasındaki bütünleşme, zor ile rıza zemininde mevcut tarihsel blok içinde en başından beri var olan diyalektik bütünlüğün dışa vurumu olarak okunabilir.

2.5. Türk Ocaklarının Kapatılışı

Türk Ocakları, II. Meşrutiyetten başlayan bir örgütlenme deneyimi etrafında ülkenin geneline yayılmış büyük bir cemiyet olması bakımından, üzerinde inşa edildiği düşünsel ve ideolojik zemini ile kadro yapısı bakımından iktidarla büyük paralellikler taşımasına rağmen özellikle 1927 yılında CHF nizamnamesine giren 40. maddeden rahatsız olmuştur. CHF kurultayında bu konuda görüş bildiren Hamdullah Suphi, Fırkanın Ocaklar üzerindeki müdahale alanının olumsuz olduğunu vurgulamış ve buna cevaben Fırka Genel Sekreteri Saffet Bey Ocakları CHF'nin kültür şubesi olarak gördüklerini bu nedenle de denetim altında tuttuklarını ifade etmiştir.[571] Bundan sonraki süreç iktidar tarafından, Türk Ocaklarına CHF'nin şubesi olduğunun kabullendirilmesi ve ülkedeki diğer benzer nitelikli cemiyetlerin Türk Ocağı çatısı

[570] **Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongresi**, TBMM Matbaası, Ankara, 1927, s. 15. CHF'nin kongresini mecliste gerçekleştirmesi, Partinin devlet ile de bütünleşen yapısının bir örneğidir.
[571] Ibid, ss. 18, 29.

altında toplanmasının teşvik edilmesi şeklinde ilerlemiştir. Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimi, Türk Ocakları ile CHF arasındaki ilişkiyi daha da katı bir hale getirmiştir. SCF'nin kurulması sürecinde Ocak üyelerinden bazılarının da bu yeni fırka içinde yer alması, iktidarı bu konuda önlem almaya sevk etmiştir. Öncelikle 1930 yılının Eylül ayında Balıkesir Türk Ocağını ziyaret eden Meclis Başkanı Kazım Özalp, Ocağın CHF'nin hars şubesi olduğunu ve SCF'ye üye olanların Türk Ocağından istifa etmesi gerektiğini belirtmiştir.[572] Ardından bu yaklaşım iktidarın resmi bir tavrı olarak, bu doğrultuda alınan kararla Türk Ocaklarına, yalnızca CHF üyesi olanlar ile hiçbir fırkaya üye olmayanların girebileceği kabul edilmiş ve bu kararın dayanağı olarak da Ocak Yasasının 3. maddesi gösterilmiştir.[573] Bu gelişme iktidarın, Ocakların siyasal alana etkisini tam bir denetim altına alma çabasının bir ürünü olarak yorumlanabilir. Serbest Cumhuriyet Fırkasının kapatılmasından sonra yurt gezisine çıkan Mustafa Kemal 3 Şubat 1931'de Aydın Türk Ocağında yaptığı konuşmada Ocakların konumunu şöyle açıklamaktadır; "Türk Ocakları Cumhuriyet Halk Partisinin hars şubesidir. Fırka millete mürebbilik yapacak; ilim, iktisat, siyaset ve güzel sanatlar gibi bütün hars sahalarında vatandaşları yetiştirmek için pişvalık edecektir. Ocaklılar CHP'nin programını vatandaşlara izah etmekle asıl görevlerini yapmış, ülkülerine en büyük hizmeti yerine getirmiş olurlar. Yasanızın üçüncü maddesindeki bu cihet sarahaten ifade edilmiştir. Bu yol üzerinde milleti hemahenk olarak beraber yürütmekten ibarettir."[574] Bu gezinin devamında Balıkesir'de öğretmenlerin birlik kurduğunu öğrenince bu cemiyete ayrı bir örgütlenmeye gitmek yerine, aynı amacı taşıdıkları Ocaklarla birleşmeleri ve faaliyetlerini Ocakta

[572] Üstel, 1997, ss. 342, 343.
[573] Ibid, s. 344.
[574] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** C. 2, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2006a, s. 300.

gerçekleştirmelerini söylemiştir.[575] Benzer şekilde Mersin'de Gençler Birliğini ziyaret eden Mustafa Kemal bu cemiyetin Türk Ocaklarına ilhak olmasını istemiştir.[576] Bu dönemde Mustafa Kemal ülkenin genelini iktidara bağlı ve iktidarın denetimi altında bir bütün olarak şekillendirmeye çalışmaktadır ve Türk Ocakları bu politikanın gerçekleştirilmesi için uygun bir araç konumundadır. Bunun açık örneklerinden biri de 28 Şubat 1931'de Mustafa Kemal'in şu konuşmasında görülebilir; "Biz bütün vatandaşları fırkamızın kadrosu haricinde tasavvur etmiyoruz. Aralarında maksadı anlamamış olanlar bulunabilir. En nihayet bunlara milli ve siyasi vazifelerini anlatmak fırka teşkilatımıza, fırkamızın bir şubesi olan Türk Ocaklarına ve her yerde behemehâl Türk Ocaklarının içinde memleket gençleriyle beraber çalışmaları icap eden muallimlere teveccüh eder. 18 yaşında ve daha yüksek yaşta rey sahibi bütün gençleri fiilen azamız görmek isteriz. Henüz bu yaşa gelmeyenleri aza namzeti telakki etmek ve onları buna göre hazırlamak lazımdır. Fırkamızın yüksek mefkûresini ve programının esaslarını bütün vatandaşlarımıza anlatmak lazımdır."[577] Hükümetin, herkesin iktidar ile eklemlenmesi gerektiği düşüncesine dayanan bir düşünceyi takip ettiği bu süreç, SCF'nin kapatılmasının ardından daha da keskinleşmiş ve ülkenin geneli üzerinde CHF iktidarının denetiminin tesis edildiği bir görünüm kazanmıştır. Türk Ocaklarının kapatılması da bu siyasal sürecin bir parçası olarak iktidarın halk üzerindeki baskı ve örgütlenmesini inşa etmesi bağlamında ele alınmalıdır.

Türk Ocaklarının kapatılmasına dair birçok tez ortaya atılmıştır. Cemiyet içinden önemli bir yaklaşım olarak Hamdullah Suphi'nin değerlendirmesi, Cemiyetin siyasi

[575] Kılıç, 2012, s. 161.
[576] Ibid, s. 162.
[577] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**,C.2, 2006, s. 303.

bir endişe ile kapatıldığı yönündedir.[578] Falih Rıfkı'ya göre ise Ocakların siyasi hayatta CHF'ye rakip olabileceği endişesi Cemiyetin kapatılmasına yol açmıştır.[579] Tunçay'a göre Ocakların kapatılması Cemiyetin iktidar karşısında muhalif bir odak olma potansiyelinden ziyade, CHF'den bağımsız bir örgütlenmenin varlığının Tek Parti iktidarının yapısına ters düşmesidir.[580] Georgeon Ocağın kapatılmasını birkaç faktör etrafında ele alarak, Cemiyetin mali yapısının iyi olmayışı, Cemiyet içinde SCF deneyimi ile açığa çıkan muhalif isimlerin varlığı, iktidarın Cemiyetin inkılapları yayma faaliyetlerinden tatmin olmaması ve CHF'nin kitleleri denetim altında tutma stratejisi gütmesi gibi gerekçeler doğrultusunda bu sürecin yaşandığını düşünmektedir.[581] Üstel ise dönem itibariyle hâkim olan Ocağın misyonunu tamamladığına yönelik görüşlerin Cemiyetin kapatılmasında etkili olabileceğini düşünmektedir.[582] Baydar'a göre Ocakların kapatılması, Cemiyetin taşıdığı turancı eğilimin iktidarı dış politikada zora sokması, milli sınırları aşan vatan anlayışı ve Mustafa Kemal'in Cemiyeti siyasal açıdan bir rakip olarak değerlendirmesi nedenlerinin bir sonucudur.[583] Yetkin ise ilk olarak Ocakların kazandığı siyasal niteliğin iktidara paralel bir çizgide değil muhalif bir yapıda olması, ikinci olarak Cemiyetin Türkçülük anlayışının da turancılığını koruması sonucu bu durumun Türk – Sovyet ilişkileri için bir risk taşıması ve son olarak da Cemiyetin faşizme kaymaya yatkın bir düzlemde bulunması nedenlerinden ötürü Ocakların kapatıldığı görüşünü savunmaktadır.[584] Özellikle Tunçay ve Yetkin Ocakların kapatılma sürecinin yalnızca CHF ile Türk Ocakları arasındaki ilişki üzerinden okunamayacağını not

[578] Y. Hacaloğlu, M. Uzun, 1994, s. 20.
[579] Karaer, 1992, s. 38.
[580] Tunçay, 2005, s. 308.
[581] Georgeon, 2009, ss. 69, 70.
[582] Üstel, 1997, ss. 370-372.
[583] Bayraktutan, 1999, s. 106.
[584] Yetkin, Çetin, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1945**, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 1983, s. 63.

düşmektedir. Cumhuriyet Döneminin Tek Parti iktidarı ve onun resmi ideolojisi paralelinde kurduğu hegemonya göz önünde tutulduğunda yukarıda alıntılanan sebeplerin çoğunluğu Ocakların kapatılmasıyla ilgili belli etkiler taşıyor ve geçerlilik buluyor olmakla beraber Türk Ocaklarının kapatılmasının, iktidar ile herhangi bir cemiyet arasındaki ilişkinin daha ötesinde bir anlam taşıdığı açıktır. 1931 yılında Mustafa Kemal'in Hâkimiyet-i Milliye gazetesine verdiği röportajda aynı cinsten olan kuvvetleri birleşmeye çağıran sözleri, iktidarın Türk Ocaklarını aşan ölçüde bir örgütlenme tasarımladığını göstermektedir; "Milletlerin tarihinde bazı devirler vardır ki, muayyen maksatlara erebilmek için maddî ve manevi ne kadar kuvvet varsa hepsini bir araya toplamak ve aynı istikamete sevk etmek lâzım gelir. Yakın senelerde milletimiz böyle bir toplanma ve birleşme hareketinin mühim neticelerini idrak etmiştir. Memleketin ve inkılâbın içeriden ve dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı masuniyeti için, bütün milliyetçi ve cumhuriyetçi kuvvetlerin bir yerde toplanması lâzımdır. Teessüs tarihinden beri ilmî sahada halkçılık ve milliyetçilik akidelerini neşir ve tamime sadakatle ve imanla çalışan ve bu yolda memnuniyeti mucip hizmetleri sebk etmiş olan Türk Ocaklarının, aynı esasları siyasî ve tatbikî sahada tahakkuk ettiren fırkamla bütün manasıyla yekvücut olarak çalışmalarını münasip gördüm. Bu kararım ise, millî müessese hakkında duyduğum itimat ve emniyetin ifadesidir. Aynı cinsten olan kuvvetler müşterek gaye yolunda birleşmelidir."[585] Yani Türk Ocaklarının CHF'ye ilhakı belli bir planın ürünü olarak, Cemiyetin, 1927'de Fırkanın şubesi konumunu alması ve CHF'nin parti nizamnamesinde tüm cemiyetlerin örgütlenmelerini denetlemeye yönelik düzenlemeler yapması ile Mustafa Kemal'in benzer nitelikli örgütlenmeler için de

[585] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri C. 3, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2006, s. 485.

Türk Ocağı çatısı altında yer göstermesi bir arada düşünülmelidir. Ayrıca aynı yıl içinde Türk Matbuat Cemiyeti, Türk İhtiyat Zabitleri Cemiyeti, Türk Kadınlar Birliği gibi sivil toplum oluşumlarının faaliyetlerinin iktidar tarafından sona erdirildiği, eğitim alanına yönelik olarak da Milli Türk Talebe Birliği'nin önce 1930'da kısa bir süre ve 1936'da tamamen kapatıldığı ve 1933 yılında gerçekleştirilen üniversite reformu ile Darülfünun kadrolarının tamamen tasfiye edildiği gelişmeler bir arada değerlendirilmelidir.[586] Tek Parti Dönemi iktidarı, sivil alanı kendi hegemonyasını sağlayacak bir araç olarak görmüş ve başta Türk Ocakları olmak üzere yukarıda sayılan cemiyetlerden bu amaç doğrultusunda yararlandıktan sonra hepsini ortadan kaldırmış ve tamamen kendi Parti oluşumuna dayalı bir örgütlenmeye giderek Halkevlerini kurmuştur. Ülkede iktidar partisi dışında hiçbir örgütlenmenin varlığını sürdürememesi, Tek Parti iktidarının otoriter rejiminin bir sonucudur. Zira Kemalist Tek Parti iktidarı, otoritesini sağlayabilmek için uzun yıllar boyunca Osmanlı geleneği, ittihatçı kadrolar, sol hareketler ve tüm gayri Müslüm azınlıklarla mücadele halinde olmuştur. Bu süreçte iktidar partisi, sıkıyönetim ve istiklal mahkemeleri vasıtasıyla Şeyh Sait İsyanı, İzmir Suikastı, Menemen Olayı gibi yaşanan siyasal gelişmeler doğrultusunda muhalif tüm oluşumların kontrol altına alındığı, basının sansürlendiği, Parti içinde tüm muhalif vekillerin tasfiye edildiği, Parti ile devlet bütünleşmesinin sağlandığı ulusal bir denetim aygıtı haline gelmiştir. Bu maddi koşullar altında öncelikle muhalif potansiyel taşıyan işçi sendikaları ve gayri Müslüm örgütlenmeler ortadan kaldırılırken, 1930'ların başında da devlet dışındaki tüm örgütlenme alanı kapatılarak sivil toplumun varlığı sonra erdirilmiştir.

[586] Tunçay, 2005, s. 307.

Tek Parti Dönemi içinde mevcut tarihsel blok ekseninde tartışılagelen politik toplum ile sivil toplum arasındaki analitik ayrımın, politik toplumun genişletilmesiyle metodolojik olarak dahi görünmez bir hale gelmesi özel örgütlenme alanının ortadan kalkmasıyla söz konusu olmuştur. Tek Parti otoritesinin yerleştiği Cumhuriyetin bu ilk 10 yılında bizzat iktidarın örgütlenme pratiği gelişmiş ve özel örgütlenme pratiği olarak sivil toplumun bittiği noktada politik toplumun kurumsal görünümlerinden biri olarak Halkevleri doğmuştur.

SONUÇ

Türk Ocakları II. Meşrutiyet Döneminde hız kazanan sivil örgütlenme süreci içinde Türklük kimliği temelinde ortaya çıkmış bir cemiyettir. Kendinden önceki Türkçü cemiyetlerin fikir ve kadrolarının bir nevi havzası olarak şekillenen Ocaklar, milliyetçi ideolojilerin öne çıktığı bir dönemde Osmanlı İmparatorluğunun Türk kimlik ve kültürü merkezinde varlığını sürdürebileceğine inanan, ideolojik bir alternatif oluşum niteliğine sahipti. Ocakların kurulduğu dönemde iktidarda bulunan İTC'nin de Türkçülük hareketine mesafeli olmayan tutumu dolayısıyla kısa sürede büyüyen Cemiyet, kültürel, ahlaki ve ideolojik yanı ağır basan bir çerçevede faaliyetler gerçekleştirmiştir. Ekonomik bakımdan da milli sermaye yaratılması projesini benimseyen Türk Ocakları egemen sınıf ile arasındaki bu paralellik hattında kısa süre içerisinde iktidar ile güçlü bir bağ kurmuştur.

Ocakların kurucu kadrosu ve yöneticileri burjuva-bürokrat kökenli ve eğitimli orta sınıf kişilerden oluşuyordu. Önemli şair, akademisyen, yazar, siyasetçi, asker ve bürokratların üyesi olduğu Cemiyet, zaman içerisinde burjuva devrimin bir ürünü olarak iktidarı tamamlayıcı bir niteliğe sahip olmuş ve bu yanıyla İTC'nin hegemonik işlevlerini üstlenen burjuva-Türk bir teşkilatlanma görünümüne bürünmüştür. Kuruluşundan itibaren kendine, topluma bilinç taşıyan aracı bir kurum misyonu yükleyen Türk Ocakları, İTC iktidarı boyunca kültürel yanı ağır basan bir faaliyet sahası geliştirmiştir.

Milli Mücadele Dönemi sonrası Türkiye Cumhuriyetinin iktidar sınıfı ile güçlü bir örtüşme içinde olan Cemiyet, savaş yıllarında durdurmak zorunda kaldığı faaliyetlerine 1922 sonunda tekrar başlamış ve çok kısa sürede ülke geneline

yayılmış büyük bir örgütsel yapıya sahip olmuştur. İTC Döneminden farklı olarak Cumhuriyetin Tek Parti iktidarı sürecinde egemen sınıfla organik bağı daha derin olan Türk Ocakları, bu dönemde iktidarın koruyucu ve tamamlayıcı bir parçası olarak konumlanmıştır. Halk Fırkası ile ideolojik bir bütünlük içinde hareket eden Cemiyet faaliyetlerinin temelini, inkılapların topluma yaygınlaştırılması ve yeni rejimin bağımlı sınıflar tarafından muhalif bir refleksle karşılanmaması için çalışmak teşkil etmektedir. Yüklendiği bu misyonla egemen sınıfın hegemonik bir uzantısı haline gelen Türk Ocakları, faaliyetlerini sürdürdüğü Tek Parti Dönemi boyunca Halk Fırkasının temel hegemonya aygıtı olmuştur.

Seminer, konferans, kurs, sergi gibi faaliyetlerle iktidarın kurumsal ve ideolojik yapısının toplumca benimsenmesine uğraşan Cemiyet, Halk Fırkası ile halk arasında bir köprü olmaktan çok, halk karşısında iktidarın temsilcisi gibi hareket etmiştir. 1927 yılında resmi olarak iktidar fırkası ile bütünleşen Türk Ocakları, yıllarca otoritesini sağlamlaştırmak için uğraştığı hükümet tarafından kapatılıncaya dek CHF'nin hars şubesi olarak çalışmalarını sürdürmüştür. 1931 yılında ise resmen kapatılarak iktidarın hegemonik işlevini üstlenmek üzere yerini Halkevlerine bırakmıştır.[587]

[587] Halkevleri, Türk halkı arasında kültür, ülkü, amaç ve düşünce birliğini sağlamak, ulusu aynı ideale bağlı tek vücut bir kitle olarak eğitmek ve örgütlemek amacıyla; dil ve edebiyat, güzel sanatlar, temsil, spor, sosyal yardım, halk dershaneleri ve kurslar, kütüphane ve yayın, köycülük, tarih ve müze kolları üzerinden tesis edilmiş bir kurumdu. İktidar partisi ile bu örgütlenme arasındaki organik bağ; Halkevlerinde yönetici olabilmenin CHP üyeliği taşımaya bağlı olması, halkevlerinin giderlerinin bulundukları yerin parti örgütünce karşılanması ve şube başkanlarının doğrudan parti tarafından atanması gibi örnekler ile ortaya konulabilir. Alpkaya, Faruk, Alpkaya, Gökçen, **20. Yüzyıl Dünya ve Türkiye Tarihi**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 2004, s. 144.

Bu çalışma kapsamında ele alınan tarihsel dönemin devlet – sivil toplum ilişkisi genel hatlarıyla değerlendirildiğinde devlet karşısında sivil bir alanın, devlete rağmen ve hatta devletin müsaadesiyle ve devlet için var olabilme mücadelesi açığa çıkmaktadır. Osmanlı İmparatorluğunun son dönemi, üretim formasyonunda başlayan değişime bağlı olarak ekonomik, toplumsal ve siyasi dönüşümlerin yaşandığı bir süreç olmuştur. XX. yy.'ın başında yaşanan ilk burjuva devrim hareketi olan İTC iktidarı ilk etapta ciddi bir özgürleşme eğilimi taşımaktayken, zaman içinde baskıcı bir rejime dönüşmüştür. 1908 hareketine giden süreçte İmparatorluk bünyesinde farklı çıkar gruplarının örgütlenme zemini bulması, sivil toplum örgütlenmelerinin nüvesini teşkil etmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanı ile yapılan hukuki düzenlemeler bu sivil oluşumların var olabileceği yasal bir çerçeve sunarken, üretim ilişkileri bağlamında kökleri XIX. yy.'ın ikinci yarısına kadar giden yarı-sömürge durumdan küresel kapitalizme eklemlenme sürecine geçiş aşaması da sivil toplumun oluşumunun maddi koşullarını hazırlamıştır. Bu dönemde sivil basının da doğmuş olması ile örgütlenme pratiğinin motoru olacak kamuoyu oluşmaya başlamıştır.[588] Türk Ocakları sivil toplum geleneğinin şekillenmeye başladığı bu dönemin bir ürünü olarak, burjuvazinin kendi sınıfsal konumu gereği hegemonyasını sağlama mücadelesi içinde kültürel ve ideolojik işlevlerle donatılmış şekilde ortaya çıkan bir sivil toplum oluşumu biçiminde 1912 yılında kurulmuş ve faaliyetlerini 1931'e kadar sürdürmüştür. Cemiyetin burjuva niteliği, oluşum sürecinde kaleme alınan davet mektubunda yer alan; ziraat, ticaret ve sanayiye dayalı milliyetçi bir toplumsal hâkimiyeti tesis edecek hareketi başlatacak nitelikte milli ve sosyal bir cemiyetin kurulması için işbirliği arayışında görülmektedir.[589] İTC iktidarının özgürlük ve

[588] Alkan, M. Ö. v.d., 1998, s. 89.
[589] Bayraktutan, 1996, ss. 94, 95.

baskı açısından birbirinin zıttı iki görünümlü bir yapı taşıması sivil oluşumların varlığını tehdit eden bir sonuç doğurmuş ve rejimin özgürlükçü anlayışı terk ederek baskıdan yana evrildiği 1913'den itibaren yeni sivil toplum kurumlarının ortaya çıkamamaya başladığı bir sürece girilmiştir. Bu yapı içinde varlığını sürdürebilen cemiyetler ise iktidarın denetimi altında faaliyette bulunan Donanma Cemiyeti, Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti gibi burjuva sivil toplum dernekleri ile İTC'nin paramiliter örgütleri olmuştur.[590] Türk Ocakları da iktidarın Türkçü politikaları ve milli burjuvazi yaratma eğilimi ile örtüşen yapısı dolayısıyla İTC ile iyi ilişkiler kurarak varlığını sürdürmüş ve egemen sınıfın hegemonik bir kurumsal yapılanması olmuştur.

1918-1922 yılları arasındaki Milli Mücadele Dönemi sonrasında iktidar kısmi olarak el değiştirmiş* ve yeni bir rejim ortaya çıkmıştır. Bu dönemde tekrar hareketlenen sivil örgütlenme zemini, Kemalist kadronun iktidardaki konumunu güçlendirmesine bağlı olarak belli bir sınırlılık içinde kalmış, 1920'lı yıların başında yeni iktidarın ideolojik aurası dışında kalan sivil örgütlenmeler tasfiye edilmiştir. Kemalist iktidar küresel kapitalizme eklemlenme bağlamında solidarist halkçılık perspektifini tesis ederek sendikaların yasaklandığı, grev hakkının kaldırıldığı hukuksal düzenlemelerle sınıf mücadelesini kırmış ve burjuva ile sınırlı bir sivil topluma kendi iktidarını tehdit etmeyecek ölçüde alan açmıştır. Meşrutiyetten Cumhuriyete geçilen bu süreç, Türklük kimliği inşası etrafında milli burjuvazi yaratma eğilimiyle hareket ettiğinden Türk Ocaklarının iktidar ile uzlaşı zemini bulduğu bir dönem olmuştur. İTC Döneminde çok uluslu bir devletin yönetici unsuru

[590] Alkan, M. Ö. v.d., 1998, s. 113.

* Bu kısmilik değerlendirmesi, cumhuriyetin kurucu kadrosunun ittihatçı gelenekten gelen ve devletin kurumsal ve düşünsel zeminine de yansıyan devamlılık göz önünde tutularak yapılmıştır.

olarak ağır basan Türkçülük, Cumhuriyet ile beraber ulus-devlet ekseninde asli unsur olarak daha da öne çıkmıştır. Bu doğrultuda ilim, edebiyat ve kültür açısından faaliyet sahası değişime uğramayan Türk Ocakları, Kemalist iktidar kadrosu ile sınıfsal ve ideolojik ortaklıktan ötürü devletin desteğini de tamamen arkasına almıştır. Cumhuriyet Döneminin bu yapısı itibariyle iktidar ile yoğun bir özdeşlik zemini bulan Ocaklar, Halk Fırkasının inkılaplarının topluma ulaşması konusunda aktif rol almış ve faaliyetlerini bu yönde gerçekleştirerek kısa sürede ülkenin geneline yayılmıştır. Ancak iktidar ile Ocaklar arasındaki bu koşutluk zamanla Cemiyetin, iktidarın denetim ve kontrolü altına girmesine yol açmıştır. Bu durum Cumhuriyetin ilanı sonrası oluşan Tek Parti iktidarının politikalarının genel bir görünümüdür. Ziracumhuriyetin egemen sınıfı güçlenerek merkezi bir otorite inşa ettikten sonra, sivil toplum örgütlerinin devlet dışında kalacak şekilde özerk alanlar kurmalarını engelleyerek, mevcut cemiyetleri kendi iktidarını tamamlayıcı bir konumda tutarak denetimi altına almıştır.[591] Sivil alanda örgütlenme pratiğinin giderek azaldığı bu dönemde Türk Ocakları, iktidar ile fikir birliği içinde kalmasından dolayı bir müddet daha yaşamını sürdürmüştür. Ancak 1927 yılı itibariyle resmen CHF'ye eklemlenen Ocaklar bu tarihten sonra devletten özerk bir sivil toplum örgütünden ziyade iktidar partisinin hars şubesi olarak faaliyetlerini yürütmüştür. Bu yapısıyla Türk Ocaklarının, tarihsel bloğun sivil toplum alanına denk düşen bir görünümle, Tek Parti iktidarının toplum üzerindeki hegemonyasını kültürel alanda üstlendiği faaliyetler ile tesis eden, egemen sınıfın bir kurumsal yapılanması görünümünde varlığını sürdürmüş bir cemiyet olduğu savunulabilir.

[591] Ibid, ss. 115, 116.

1930'ların hemen başında Tek Parti iktidarı, denetim alanını toplumun geneline yaymış bir otorite konumundaydı. İktidar ile ortaklık içinde olmayan herhangi bir oluşumun Takrir-i Sükûn Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden itibaren varlığını sürdüremediği bu koşullarda, sivil alan artık iktidarın uzlaşı içinde olduğu örgütlenmeler açısından da oldukça dar hale gelmişti. Zira Tek Parti iktidarının yönetim anlayışı, merkezi bir otorite ekseninde toplumun tamamının tek vücut olmasını gerektiriyordu. Bu duruma uyulmayan hallerde devreye giren hainlik retoriği ve bunun bir sonucu olarak işleyen bir mekanizma konumundaki istiklal mahkemeleri en başından beri iktidarın egemenliğinin zor unsurunu oluşturmaktaydı. Egemen sınıf iktidarının diğer dayanağı olan hegemonik rızanın tesis edilmesi işlevini üstlenen cemiyetlerin başında gelen Türk Ocakları ise denetim altında tutulmasına rağmen yüklendiği misyon itibariyle iktidarın kendi haline bırakamayacağı bir durumda olduğundan, Ocakların varlığı CHF için bir tehdit haline gelmeye başladı. Zira bu dönemde Ocakların ülke genelindeki teşkilatlanması ve dinamik üye potansiyeli iktidar partisinin kendi örgütlenmesinden daha etkin bir yapıya sahipti. Bu noktada Tek Parti iktidarı tarafından hegemonik rıza işlevini üstlenmesi için bizzat Parti içinden, ülkenin geneline yayılarak resmi ideolojiyi toplumun tamamına enjekte etmek için yeniden üretecek farklı bir teşkilatlanma pratiği geliştirildi. Böylelikle Cumhuriyet Döneminin ilk yıllarında iktidarın hegemonyasının tesisi bağlamında varlığını koruyan Türk Ocakları 1931'e gelindiğinde aynı hegemonik stratejinin bir üst merhalesinde kapatılarak yerini Halkevlerine bırakmış oldu.

Bu tez çalışması, dönemsel bir aralık içinde açığa çıkmış olan devlet - sivil toplum ilişkisinin analizine yönelik bir problematiğe sahip olsa da, söz konusu

dönem itibariyle açığa çıkan ilişkiler güncel bir anlam da barındırmaktadır. Türkiye'de sivil toplum, egemen sınıf ile uzlaşı içinde ve iktidarın kendi örgütlenme pratiklerinin önünü açmasından doğan kurumsal yapılanmalarla günümüze kadar gelmiştir. Devlet – sivil toplum ilişkisine bütünsel bir perspektiften bakıldığında günümüz ile tez çalışmasının dönemselliği arasındaki ilişki, sivil toplumun iktidarın hegemonik bir aygıtı olarak ve onu tamamlayıcı bir faaliyet anlayışı ile varlığını sürdürmesi bakımından bir devamlılık göstermektedir. Bu devamlılık, iktidarın taşıdığı otoriter yapı ve buna bağlı olarak sivil alanın inşasına yönelik şekilde açığa çıkan müdahil tavır ekseninde değerlendirilebilir. Böylelikle günümüz Türkiyesinde sivil toplum alanının hegemonik bir görünüm taşımaya devam edecek şekilde varlığını sürdürdüğü savunulabilir.

Günümüze yönelik olarak sunulan perspektiten sonra tez çalışmasının dönemselliği içinde devlet – sivil toplum ilişkisinin genel analizine devam edilebilir. Sivil toplum alanının iktidarın hegemonyası bağlamında işlevsel bir hale büründüğü Tek Parti Dönemi iktidarı, 1930'ların ilk yıllarında birçok cemiyetin faaliyetine son vererek, devlet dışı örgütlenme alanını ortadan kaldırmış ve böylelikle sivil toplumu askıya almış oluyordu. Sivil alanın bu akıbeti Türk Ocaklarının halefi olan Halkevlerinin oluşum şekli dikkate alınarak anlamlandırılabilir.

İsmet İnönü Halkevlerinin; inkılap esaslarını halka yayarak, anlatacak ve ülkeyi kültürel birlik etrafında milli bir cemiyet haline getirecek bir kurumsal yapı eksiğinden doğduğunu ifade etmektedir.[592] Başvekil Halkevlerini, CHF'nin siyasi özünü ve varlık sebebini halka anlatmak ve sevdirmek için kurulmuş bir merkez olarak değerlendirmektedir. Fırkanın genel sekreteri Recep Peker de Halkevlerinin

[592] Yetkin, 1983, s. 89.

halkı bir arada tutmak ve bir kütle haline getirmek amacından yola çıkılarak kurulduğunu anlatmaktadır.[593] Böylelikle iktidarın ideolojisini kitlelere taşıma fonksiyonu, Parti nazarında harici bir örgüt olan Türk Ocaklarından alınarak bizzat Partinin teşkilatı olarak kurulan Halkevlerine devredilmiş oluyordu. Bu yapısıyla Halkevleri, iktidarın halk üzerindeki eğitim ve propaganda aracı olarak konumlanıyor ve bu amaç etrafında merkezi bir kitle örgütü halinde kurulmuş oluyordu.[594]

Tamamen Fırka denetiminde olan, yönetici kadroları yine Fırka tarafından belirlenen Halkevleri Georgeon'ın deyimiyle iktidar için ülke çapında Ocaklara nazaran daha sık dokunmuş bir ağ sağlıyordu.[595] İktidarın ülkenin tamamını ideolojik bir ağ ile denetimi altına almaya ihtiyaç duyması, bu tez çalışması bağlamında sivil alanın akıbetini göstermesinin yanı sıra dönemin rejim yapısını açığa çıkarması bakımından da oldukça anlamlıdır.

Sonuç olarak Türk Ocakları İmparatorluktan Ulus-devlete ve Meşrutiyetten Cumhuriyete geçilen devletin kurumsal yapılanmasının değişime uğradığı bir dönemde faaliyet sürdürmüş olması bakımından Türk siyasal hayatının analizinde oldukça işlevsel bir konumda bulunmaktadır. Cemiyetin hem İTC hem CHF iktidarlarında, hükümetler ile iyi ilişkiler kurarak varlığını sürdürebilmiş olması, XX. yy.'ın bu ilk bölümünde rejim ne olursa olsun muhalif örgütlenmelerin kendilerine alan açmakta oldukça zorlandığının bir göstergesidir. Ayrıca Türk Ocaklarının her iki dönemde de iktidarlar ile uzlaşabilmesi, İTC'den CHF'ye ideolojik bağlamda ciddi bir kopuş diyalektiği kurulamayacağına yönelik önemli bir örnek teşkil etmektedir.

[593] Ibid, s. 89.
[594] Alpkaya, F., Alpkaya, Gökçen, 2004, s. 144.
[595] Georgeon, 2009, s. 71.

Sivil toplumun, iktidarın hegemonik yapısı çerçevesinde işlevsel roller ile tanımlandığı bu tarihsel aralıkta, devletten özerk örgütlenme pratiğinin var oluş koşullarının yeterince gelişmediği düşünülebilir. Bu görünümüyle Tek Parti iktidarı, devletin sivil toplumu mass ettiği otoriter bir yönetim dönemidir.

Cumhuriyet Dönemi Tek Parti iktidarının sivil toplum alanını tamamen kontrolü altına alması iki evrede değerlendirilebilir. Sınıf mücadeleleri ekseninde sivil toplumun oluşumuna yönelik olarak öncelikle, HF iktidarının şekillenmeye başladığı 1920'li yıllarda işçi hareketlerinin kanuni düzenlemelerle ilk olarak baskı altına alınması ve ikinci olarak da 1930'lu yıllarda İşçi Büroları örneği ile ifade edilebilecek şekilde kurumsal yapılanmalarla ele geçirilmesi sivil toplumun, burjuva iktidara muhalif kategorilerinin ortadan kaldırılması ile sonuçlanmış ilk evredir. Sivil toplum alanının hegemonik aygıtları olan iktidarla uzlaşı içerisindeki Türk Ocağı örneği üzerinden somutlaştırmış olduğumuz cemiyetlerin, 1927 yılında CHF denetimi altına girmesini sağlayan Parti nizamnamesi ve 1930 yılıyla başlayacak şekilde bu örgütlerin doğrudan Fırka bünyesine dâhil edilmesi hamleleri ise iktidarın sivil alanı ele geçirmesinin ikinci evresi olarak değerlendirilebilir. Kemalist Tek Parti iktidarının sivil toplumu devlet dolayımıyla denetim ve kontrol altında tutması, mevcut yapının Hegelyen görünümünü ortaya koymaktadır.

Türkiye'de tarihsel olarak sivil toplum, Osmanlı İmparatorluğunun son döneminde açığa çıkan ekonomik ilişkiler ve maddi koşullar ekseninde bir başlangıç safhası yaşamıştır. Toplumsal sınıfların nüvelenmesi paralelinde örgütlenme pratiğinin ilk aşamalarının açığa çıktığı bu süreç, II. Meşrutiyet ile bir olgunlaşma evresi yaşamış ancak dönemin egemen sınıfı olan İTC iktidarının baskıya dayalı rejimi sivil alanın kuruluş ve gelişimi açısından olumsuz bir zemin hazırlamıştır. Bir

kez devlet dışı örgütlenme alanı var olunca, hükümetin egemenliğini sürdürebilme ve bağımlı sınıflar ile uzlaşı sağlayabilme bakımından bu alana yönelmesi söz konusu olmuş, bunun sonucunda da sivil toplum, iktidarın hegemonik işlevi doğrultusunda bir örgütlenme alanına denk düşmüştür. Cemiyet hayatına yönelik yasal zeminin tesisinin İTC iktidarı dönemine rastlaması bu nedenle tesadüfi bir durum olarak düşünülemez. Ancak yine bu dönemin tarihsel bloğu bağlamında sivil toplumun oluşumu, üst yapısal bir kerte olarak politik toplumla bütünlüklü şekilde ve hegemonya işleviyle donatılmış bir görünümle mümkün olabilmiştir.

Türkiye Cumhuriyetinin kurulması ile devletin kurumsal yapılanmasında meydana gelen değişim, İTC Dönemi ile yapısal bakımdan derin bir kopuşa denk düşmediğinden, Kemalist iktidar bloğu içinde ağırlıklı olarak bu kurumsal değişimin bağımlı sınıflara yaygınlaştırılabilmesi amacıyla üst yapısal kertede hegemonik işlevlerle ödevlendirilmiş bir sivil toplumsal alanın varlığına duyulan ihtiyaç söz konusu olmuştur. Egemen sınıfın yönetici elitleri arasından çıkan kişiler etrafında ve politik toplumla iç içe bir kültürel-ideolojik faaliyet sahası üzerinde cemiyet hayatının sürdüğü bu dönemde Türk Ocakları ülkenin en büyük örgütsel yapısına sahip olmuştur. Kısa sürede ülkenin doğu ve güneydoğu bölgeleri dışında her yerde teşkilatlanan Ocaklar, egemen sınıfın iktidarını sürdürerek, ideolojisini topluma yayma çabasının temel aktörü konumuna gelmiştir. İmparatorluğun kurumsal yapısının tasfiyesi ile açığa çıkan yeni resmi örgütsel mekanizmayı ve bu mekanizmayı inşa eden hükümetin ideolojik dayanağını, halka karşı savunan ve tüm bağımlı sınıflara bu kültürel-ideolojik eğilimi yaygınlaştıran temel dolayım unsuru olarak Türk Ocakları, Tek Parti Döneminin en güçlü sivil örgütlenmesi olmuştur. İktidarın yarattığı aydın sınıfı olarak bağımlı sınıflar ile egemen sınıf arasında

dolayım mekanizması haline gelen Ocaklar, bu misyon çerçevesinde faaliyetlerini gerçekleştirmiş ve Tek Parti iktidarının ideolojik temeli üzerinde varlığını sürdürmüştür.

Bu dönemde iktidarın tahakküme dayalı faaliyetleri Halk Fırkası ve Meclisin yetkisel alanı üzerinden gerçekleştirilirken, toplumsal rıza Türk Ocaklarının üstlendiği işlevler ile sağlanmaktadır. Bu bütünsel ilişki içinde Ocakların kapatılması ise Tek Parti iktidarının egemenliğini tahakküm ağırlıklı bir anlayış üzerinden sürdürmeye yönelmesi ile ilişkili olarak değerlendirilebilir. İktidarın rejimsel konumu ile alakalı olarak resmi kurumlar dışında kalan bir örgütlenme alanı zaman içerisinde egemen sınıfı tedirgin eden bir husus olarak öne çıkmış gözükmektedir. Bunun bir sonucu olarak Türk Ocakları ile benzer hegemonik işlevlerle donatılmış örgütler, 1930'ların başında Tek Parti iktidarı tarafından toptan kapatılmış ve tarihsel bloğun üst yapısal kertesi, politik toplumla özdeş bir görünüme büründürülmüştür.

Cumhuriyet Döneminde devlet karşısında sivil toplumun konumu, yalnızca Türk Ocaklarının akıbeti ile ilişkili olarak değil, Tek Parti iktidarının hegemonik uzantıları konumundaki tüm sivil örgütlenmelerin doğrudan iktidar tarafından ortadan kaldırılması ile ilişkili olarak ele alınmalıdır. Keza Türk Ocaklarının kapatılması da yalnızca Ocaklar ile hükümet arasındaki ilişki hattından değil, devletin sivil alana karşı geliştirdiği yaklaşım üzerinden okunması mümkün bir durumdur. Sonuç olarak iktidar tarafından tüm bağımlı sınıflar üzerinde şiddetli bir tahakkümün açığa çıktığı bu süreç, hükümetin hegemonik faaliyetleri de kendi içinde geliştirdiği örgütlenmeler üzerinden tesis etmeye yöneldiği ve kendisi dışında bir örgütsel var oluşa müsaade etmediği bir otoriter anlayışa karşılık düşmektedir. Sivil toplumun devlet tarafından

kuşatıldığı 1930'lu yıllarda birçok cemiyetin kapatılması ve Türk Ocaklarının Halkevlerine dönüştürülmesi bu yaklaşımın bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

Ağaoğlu, Ahmet, **Serbest Fırka Hatıraları**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011.

Ahmad, Feroz, **İttihat ve Terakki 1908-1914**, çev. Nuran Yavuz, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2010.

Akal, Emel, **Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm,** İstanbul, İletişim Yayınları, 2012.

Akçuraoğlu, Yusuf, "Halka", **Halka Doğru**, Yıl. 1, S.22, 1329.

Akçuraoğlu, Yusuf, "Türk Milliyetçiliğinin İktisadi Menşelerine Dair", **Siyaset ve İktisat Hakkında Birkaç Hitabe ve Makale**, İstanbul, Yeni Matbaa, 1340.

Akkaya, Yüksel, "Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık 1", **Praksis**, S.5, 2002.

Akşin, Sina, **Jön Türkler ve İttihat Terakki,** Ankara, İmge Yayınevi, 2011.

Akşin, Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, C. 1-2, Ankara, İş Bankası Yayınları, 1998.

Alkan, M. Turan, İ. Yücekök, A., **Tanzimattan Günümüze İstanbul'da Stk'lar**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1998.

Alpkaya, Faruk, Alpkaya, Gökçen, **20. Yüzyıl Dünya ve Türkiye Tarihi**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 2004

Alpkaya, Faruk, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu 1923-1924**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009.

Arı, İnan, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1982.

Arslan, Zeynep, "Ağustos 1909 Tarihli Cemiyetler Kanunu Üzerinde Meclis-i Mebusan'da Yapılan Müzakereler ve Cemiyetlerin Yapılanmasında İttihat ve Terakki Örneği", **The Journal of International Social Research**, Vol. 3 / 11 Spring 2010.

Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk**, C. 2, İstanbul, Emre Yayınları, 2004.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. 2-3, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2006

Atay, F. Rıfkı, **Çankaya,** İstanbul, Pozitif Yayınları, 2008.

Aybars, Ergun, **İstiklal Mahkemeleri,** Ankara, Ayraç Yayınları, 2009.

Aydemir, Süreyya, **Tek Adam**, C.3, İstanbul, Remzi Yayınları, 2012.

Başkaya, Fikret, **Paradigmanın İflası Resmi İdeolojinin İdeolojisine Giriş,** Ankara, Özgür Üniversite Kitaplığı, 2010.

Bayraktutan, Yusuf, **Türk Fikir Tarihinde Modernleşme, Milliyetçilik ve Türk Ocakları,** Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.

Bayur, Y. Hikmet, **Türk İnkılabı Tarihi**, C.1 Kısım:2, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.

Bila, Hikmet, **CHP 1919-1999**, İstanbul, Doğan Kitapçılık, 1999.

Berkes, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2004.

Birinci Türk Ocakları Umumi Kongresi Zabıtları. İstanbul, 1918.

Boratav, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002**, Ankara, İmge Kitabevi, 2005.

Bozdoğan, Ahmet, **Türk Ocağının Taşra Dergileri**, Ankara, Türk Ocağı Ankara Şubesi, 2006.

Cansever, Hasan, Ferid, **Türk Ocakları ve Hizmet Anlayışımız**, Ankara, Türk Yurdu Yayınları, 1995.

Cohen, Jean, "Interpreting the Notion of Civil Society", **Toward a Global Civil Society**, Edited by M. Walzer, USA, 1995.

Cumhuriyet Gazetesi, 22 Kanun-i Sani 1925.

Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongresi, TBMM Matbaası, Ankara, 1927.

Demirel, Ahmet, **Tek Partinin Yükselişi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012.

Demirel, Ahmet, **Tek Partinin İktidarı Türkiye'de Seçimler ve Siyaset 1923-1946**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013.

Engels Friedrich, Marx, Karl, **Alman İdeolojisi,** çev. Sevim Belli, Ankara, Sol Yayınları, 1992.

Engels Friedrich, Marx, Karl, **Kutsal Aile**, çev. Kenan Somer, Ankara, Sol Yayınları, 2003.

Ergut, Ferdan, **Modern Devlet ve Polis Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplumsal Denetimin Diyalektiği**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012.

Erişçi, Lütfi, **Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi,** Ankara, Kebikeç Yayınları, 1997.

Giner, Salvador. "The Withering Away of Civil Society", **Praxis International**, Vol.5, No.3, October, 1995.

Georgeon, François, **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura 1876-1935**, çev. Alev Er, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005.

Georgeon, François, **Osmanlı – Türk Modernleşmesi 1900-1930**, çev. Ali Berktay, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2009.

Goloğlu, Mahmut, **Sivas Kongresi Milli Mücadele Tarihi- II**, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 1969.

Gökalp, Ziya, **Türkçülüğün Esasları**, İstanbul, Bordo Siyah Yayınları, 2004.

Gözübüyük Tamer, Mine, "Tarihsel Süreçte Sivil Toplum", **Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C.27, S.1, 2010.

Gramsci, Antonio, **Prison Notebooks,** çev. Quintin Hoare, Geoffrey Smith, New York, International Publishers, 2003.

Güneş, İhsan, **Türk Parlamento Tarihi, Meşrutiyete Geçi Süreci I. Ve II. Meşrutiyet,** C. I, Ankara, TBMM Vakfı Yayınları, 1998.

Güzel, Şehmus, **İşçi Tarihine Bakmak**, İstanbul, Sosyal Tarih Yayınları, 2007.

Hacaloğlu, Y., Uzun, M., **Türk Ocağı Belgeseli Belgeler-Resimler 1912-1994**, Ankara, Türk Yurdu Neşriyatı, 1994.

Hacaloğlu, Yücel, **Türk Ocaklarını Tanıyalım,** Ankara, Türk Yurdu Yayınları, 1995.

Hacaloğlu, Yücel, **Türk Ocaklarına Dair Bazı Vesikalar (1912-1995)**, Ankara, Türk Yurdu Yayınları, 1995b.

Hacaloğlu, Yücel, Memişoğlu, Ragıp, Tuncer, Hüseyin, **Türk Ocakları Tarihi,** C.1, Ankara, Türk Yurdu Yayınları, 1998.

Hâkimiyet-i Milliye, 21 Ocak 1923.

Hanioğlu, Şükrü, **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük,** C.1. İstanbul, İletişim Yayınları, 1986.

Hegel, George, W. F., **Hukuk Felsefesinin Prensipleri**, çev. Cenap Karakaya, İstanbul, Sosyal Yayınları, 2006.

İslamoğlu, Huricihan, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010.

Kansu, Aykut, **1908 Devrimi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009.

Kanun-i Esasi, Düstur, Birinci tertip, C.4, İstanbul, Matbaa-ı Amire, 1295.

Karaer, İbrahim, **Türk Ocakları 1912-1931**, Ankara, Türk Yurdu Neşriyatı, 1992.

Keane, John, **Demokrasi ve Sivil Toplum: Avrupa'da Sosyalizmin Açmazları, Toplumsal ve Siyasal İktidarın Denetlenmesi Sorunu ve Demokrasi Beklentileri Üzerine**, çev. Necmi Erdoğan, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1994.

Keane, John, **Sivil Toplum ve Devlet Avrupa'da Yeni Yaklaşımlar,** çev. Ahmet Ç., Aksu B, v.d., Ankara, Yedi Kıta Yayınlar, 2004.

Keyder, Çağlar, Tabak, Faruk, **Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım**, çev. Zeynep Altıok, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009.

Keyder, Çağlar, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011.

Kılıç, Nermin, **Türk Ocakları ve Atatürk,** Ankara, Türk Ocakları Yayınları, 2012,

Koç, Yıldırım, **Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi Tarihi**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2003.

Koçak, Cemil, **Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006.

Kuran, Ahmet, Bedevi, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2000.

Kutay, Cemal, **Şehit Sadrazam Talat Paşa'nın Gurbet Hatıraları**, C.1, İstanbul, Kültür Matbaası, 1983.

Lüküslü, Demet, **Türkiye'de Gençlik Miti,** İstanbul, İletişim Yayınları, 2009.

Mardin, Şerif, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012.

Marx, Karl, **Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i**, çev. Erkin Özalp, İstanbul, Yazılama Yayınevi, 2009.

Milli Kütüphane Süreli Yayınlar Bilgi Sistemi. http://sureli.mkutup.gov.tr/

Mücellidoğlu, A. Çankaya, **Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler,** C. 4, Ankara, SBF Yayınları, 1971.

Nadi, Yunus, **Kurtuluş Savaşı Anıları**, İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1978.

Neocleus, Mark, **Sivil Toplumu Yönetmek Devlet İktidarı Kuramına Doğru**, çev. Bahadır Ahıska, Ankara, Notabene Yayınları, 2013.

Okyar, Fethi, **Üç Devirde Bir Adam**, İstanbul, Tercüman Tarih Yayınları, 1980.

Ortaylı, İlber**, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul, Hil Yayınları, 1983.

Pamuk, Şevket, **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010.

Petrosyan, Y. A., **Sovyet Gözüyle Jön Türkler**, çev. Mazlum Beyhan, Ayşe Hacıhasanoğlu, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1974.

Portelli, Hugues, **Gramsci ve Tarihsel Blok**, çev. Kenan Somer, Ankara, Savaş Yayınları, 1982.

Quataert, Donald, Zürcher, Erik, Jan, **Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950**, çev. Cahide Ekiz, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011.

Ramsaur, E. E., **Jön Türkler ve 1908 İhtilali**, çev. Nuran Ülker, İstanbul, Sander Yayınları, 1972.

Saligman, Adam, **The Idea of Civil Society**, New Jersey, Princeton University Press, 1992.

Sarınay, Yusuf, **Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2008.

Savran, Sungur, **Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri 1908-1980**, C. 1, İstanbul, Yordam Kitapevi, 2011.

Sencer, Oya, **Türkiye'de İşçi Sınıfı Doğuşu ve Yapısı**, İstanbul, Habora Kitapevi, 1969.

Shils, Edward, "The Virtue of Civil Society", **Government and Opposition**, C.26, S.1, 1991.

Şapolyo, E., Behram, **Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadelenin İç Âlemi**, İstanbul, İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1967.

Şapolyo, E., Behram, "Milli Mücadelede Hamdullah Suphi", **Türk Kültürü**, Yıl.4, S.45.

Şnurov, A. **Türkiye Proletaryası**, çev. Güneş Bozkaya, İstanbul, Yar Yayınları, 2006.

Tachau, Frank, "The Search For National Identity Among the Turks", **Die Welt des Islams**, New Series, Vol. 8, Issue 3, 1963.

Tanin, 18 Mart 1328.

Tanör, Bülent, **Türkiye'de Kongre İktidarları 1918-1920**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2009.

Tanrıöver, Hamdullah, Suphi, **Dağ Yolu**, C. 1. Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.

Tanrıöver, Hamdullah, Suphi, **Dağ Yolu**, C. 2. İzmir, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.

Tanyu, Hikmet, **Atatürk ve Türk Milliyetçiliği**, Ankara, Töre Devlet Yayınları, 1981.

Tarık, Tevfik, **Muaddel Kanun-ı Esasi ve İntihab-ı Mebusan Kanuni**, İstanbul, İkbal Kütüphanesi,1911.

Taylor, Charles, "Modes of Civil Society," **Public Culture,** No**:** 3, 1990.

Thomas, Paul, **Marx ve Anarşistler,** çev. Devrim Evci, Ankara, Ütopya Yayınevi, 2000.

Tocqueville, Alexis De, **Amerika'da Demokrasi**, çev. Fatoş Dilber, İhsan Sezal, Ankara, Yetkin Yayınları, 1994.

Toprak, Zafer, "1909 Cemiyetler Kanunu", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C.1, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983.

Tunaya, Tarık, Zafer. **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C.3. İstanbul, İletişim Yayınevi, 2000.

Tunaya, Tarık, Zafer, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C.1. İstanbul, İletişim Yayınevi, 2011.

Tunçay, Mete, **Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1978.

Tunçay, Mete, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005.

Tunçay, Mete, Zürcher, Erik, Jan, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik 1876-1923**, çev. Mete Tunçay, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010.

Tura, Ali Rıza, "Kemalist Devlet", **Sınıf Bilinci Dergisi**, S.7, 1990.

Türk Ocağı Postası, Sayı. 4, s. 3, 1918.

Türk Ocakları Üçüncü Kurultay Zabıtları, İstanbul, 1927.

Türk Ocakları Mesai Programı, İstanbul, Matbaa-i Osmaniye, 1926.
Türk Ocakları Kurultayı, Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi, 1928.

Türk Ocağı Nizamname-i Esas ve Dâhilîsi, 1328.

Türk Yurdu *1912-1931*, C.1-17. Ankara, Tutibay Yayınları, 1998.

Türk Yurdu, C.6, Sayı.2, Şubat 1967.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı. http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/e_yayin.liste_q?ptip=EHT

Ülken, Hilmi, Ziya, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, İstanbul, Ülken Yayınları, 1979.

Üstel, Füsun, **Türk Ocakları 1912-1931**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1997.
Wood, Ellen, Meiksins, "The Uses and Abuses of Civil Society", **Socialist Register**, 1990.

Vakit, 27 Nisan 1925.

Yalman, Ahmet, Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, C. 3, İstanbul, Yenilik Basımevi, 1970.

Yeni Mecmua, S. 90, s. 482, 20 Kanun-ı Evvel 1923.

Yetiş, Mehmet, "Antonio Gramsci", ed. Çetin Veysel, **1900'den Günümüze Büyük Düşünürler**, C.1, İstanbul, Etik Yayınları, 2009a.

Yetiş, Mehmet, "Gramsci ve Devletin İki Görünümü", **Mülkiye Dergisi**, C.33, S.264, Ankara, 2009b.

Yetkin, Çetin, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1945**, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 1983.

Zürcher, Erik, Jan, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, çev. Nüzhet Salihoğlu, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010.

Zürcher, Erik, Jan, **Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 1924-1925**, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010.

EKLER

EK -1: 190 TIBBİYELİ TÜRK EVLADININ MEKTUBU

Efendimiz,

Türk ırkının maarif ve mekteplerine hizmet ederek, içtimai geleceğini temin emeliyle toplanmış 190 tıbbiyeli namına zat-ı alilerine müracaat eyliyoruz. Maksadımız arzedeceğimiz şeylere dair hakimane ve edibane fikirlerini öğrenmektir.

Türk kavmi, hayat-ı inkıraz yaşamaktadır. Buna seleflerimiz gibi lâkayt kalamayız. Hayat ebedî bir mücadeledir ve bu mücadelede muvaffakiyetin en büyük şartı, maarif ve mekteplerin galebesidir.

Bizler; tekâmül kanununa riayet fikrinde ısrarlı, ziraat, ticaret ve sanayi ile kazanılmış bir içtimaî hâkimiyeti, kuru bir siyasî hâkimiyete tercih etmekteyiz.

Nesl-i müstakbel temiz olsun; miskinliği günah, faaliyeti ibadet bilsin. Müteşebbis, kuvvetli ve servet sahibi olsun.

Böyle bir cemiyetin temel taşlarını yüksek mekteplere devam eden Türk gencinin maddî-manevî fedakârlıklarıyla atacağız.

Bu babdaki hâkimane ve edibane görüşlerinizi öğrenmek istediğimizi bildirir; ilmî ve fiilî iş birliğinde bulunmalarını ısrarla temenni eyleriz; efendimiz.[596]

190 Tıbbiyeli Türk Evladı

Çarşamba, 11 Mayıs 1327 (1911)

[596] Bu mektup, Mehmet Emin (Yurdakul), Ahmet Ferit (Tek), Yusuf Akçura, Mehmet Ali Tevfik (Yükselen), Emin Bülent (Serdaroğlu), Dr. Fuat Sabit (Ağacık), Ağaoğlu Ahmet, Rıza Tevfik (Bölükbaşı), Ziya Gökalp gibi devrin birçok tanınmış şair, edip, ilim ve fikir adamına gönderilmiştir. Hacaloğlu, Yücel, *Türk Ocaklarına Dair Bazı Vesikalar (1912-1995)*, Ankara, Türk Yurdu Yayınları, 1995.

EK – 2: TÜRK OCAKLARININ KURULUŞ İLANI

Bimennihil kerim teşekkül eden Türk Ocağı'nın hükümetten müsaadesinin istihsal edildiği ilan olunur.

Murahhas-ı Mesul Kâhya Emin Ağaoğlu

Halis Turgut

Tanin Gazetesi 18 Mart 1328

EK – 3: OCAKLI YEMİNİ

Bugün Ocaklı oluyorum. Ocağımın insaniyet ve ahlaka mugayir olmayan her arzusunu yerine getirmeye çalışacağım. Türk'e iyilik etmek için her türlü fedakârlığı yapacağım.

Her zaman ve her yerde kanuna riayet edeceğim ve kanun bekçisi olacağım.

Bütün hayatımda şiarım sadelik, vefakârlık ve doğruluk olacaktır.

Sözlerimi tutacağımı vadediyorum.

Türk Ocağı Postası

Kanun-i Evvel 1334

تورك اوجاغى پوستەسى

EK – 4: TÜRK OCAĞI MARŞI

Türküz, ederiz daim iftihar

Hilkatle başlar tarihimiz var,

Kalplerde Türklük aşk ile çarpar,

Yok bize başka yar…

Önde sancak, elde süngü, kalpte Tanrı, biz,

Dünyaya hâkim olmak isteriz.

Mabedimiz Türk Ocağı, mefkûremiz yüce, parlak

Turandır hep, ancak .[597]

[597] İzmir İttihat ve Terakki Mektebi Vokal Hocası İsmail Zühtü tarafından 1918 yılında bestelenmiştir. Hacaloğlu, 1995b, s. 7.

EK – 5: TÜRK OCAKLARININ FAALİYET GÖSTERDİKLERİ BİNANIN CEMİYETE TAHSİS EDİLMESİ İÇİN MECLİSTE HAZIRLANAN DİLEKÇE

Riyaseti Celileye

Bundan onbir sene evvel, Türk Milleti içinde, milliyet fikirlerini neşretmek ve Türk gençliğini siyasi fırkaların fevkinde, milli bir mefkûre etrafında toplamak üzere (Türk Ocağı) namıyla bir müessese vücuda getirilmişti. Bu müessese, eski imparatorluğun, herbiri kavmi maksatlar takip eden anasırı arasında, Türkleri Vahdet-i milliye şuuruna malik kılmak için, şifahi ve tahriri telkinin her şeklinden istifade etti.

İstanbul'da ve taşrada mütarekeden evvel açılmış olan 30 şubesiyle, konferanslar, serbest dersler, müsamereler, sergiler tertip etmek suretiyle, İstiklal harbinin ve bugünki hükümeti milliyenin istinatgâhı olan düsturlara çok meşkûr hizmetlerde bulundu. Türk Ocağının harsi ve ilmi mesaisinin yanında, hayra ait birçok gayretleri de, sebkat etti. Aileden ve servetten mahrum yüzlerce Türk çocuğunu himayesi altına alarak, mekteplere yerleştirdi. Tedavi ettirdi. İhzari dersler tertip ederek mekteplere kabullerini mümkün kıldı. Türk medeniyetini tanıtmak için, koleksiyonlar vücuda getirdi. Türk Ocağını, milliyet düsturu namına, cihan muvacehesinde, istiklal mücadelemizin ruhuna azami surette hizmet etmiş bir müessese diye tanıtıyoruz.

İstanbul'da İngilizler, İzmir ve Bursa'da Yunanlılar ve diğer müstevliler, Türk Ocaklarını öteki müesseselerden evvel kapattılar. Müstevliler, milli ordumuz tarafından vatan topraklarından atıldıktan sonra, ani bir hareketle Anadolu'nun ve Rumeli'nin muhtelif köşelerinde altmış kadar Türk Ocağı açıldı. Çünkü Türk halkı,

bu müesseselerin hizmetlerini her tarafta takdir etmiştir. Harsi, ilmi, iktisadi ve medeni vazifesi, her zamandan daha büyük olan Türk Ocağının, Ankara'da işgal ettiği bina, bu müesseseler tarafından binlerce liralık bir masrafla, mükemmel bir hale ifrağ edilmiştir. Emval-i metrukeden olan bu binanın, hayat-ı milliyesi, bütün cihanca maruf olan Milli meclis tarafından, Türk Ocağına, kıymetli mukadderesi mukabilindeterk ve tahsis edilmesini teklif ediyoruz.[598]

[598] Bu dilekçe 164 vekil tarafından imzalanarak meclise sunulmuştur. Yeni Mecmua, S. 90, s. 482, 20 Kanun-ı Evvel 1923.

EK – 6: TÜRK OCAKLARINA KAMU YARARINA ÇALIŞAN DERNEK STATÜSÜ VERİLMESİ

BAKANLAR KURULU KARARI

Karar Numarası: 1117

Oniki senedir halkçılık ve milliyetçilik düsturlarını memleketin en uzak köşelerinde neşir ve tamime çalışan Türk Ocaklarının ifayı vazife hususunda daha ziyade mazharı teshilat olabilmesi zımmında menfai-i umumiyeye hadim cemiyetler meyanına ithali için cemiyetler kanununun onyedinci maddesi mucibince tasdik olunması talebini havi Dâhiliye Vekâleti celilesinin 8 Eylül 1340 tarih ve Emniyeti UmumiyeMüdüriyeti 17744/449830185 numaralı teskeresi İcra Vekilleri Heyetinin 2/12/1340 tarihli içtimaında ledel kıraat Türk Ocaklarının menafi-i umumiyeye hadim olduğu kabul edilmiştir.[599]

2/12/1340

Türkiye Reisicumhuru

Mustafa Kemal

[599] Cumhuriyet Gazetesi, 22 Kanun-i Sani 1925, s. 2.

EK – 7: TÜRK OCAKLARI KURUCU KADROSU 1912

Kurucular:

Şair Mehmet Emin Bey (Yurdakul)

Ahmet Ferit Bey (Tek)

Ahmet Bey (Ağaoğlu)

Dr. Fuat Sabit Bey (Ağacık)

Geçici İdare Heyeti:

Başkan: Mehmet Emin Bey

İkinci Başkan: Yusuf Bey (Akçura)

Kâtip: Mehmet Ali Tevfik Bey (Yükselen)

Veznedar: Dr. Fuat Sabit Bey

EK – 8: TÜRK OCAKLARINA DAİR ÇEŞİTLİ BELGE VE RESİMLER

1923 yılında Kelebek dergisinde Türk Ocakları yöneticileriyle ilgili olarak yayınlanan karikatür.

Yukarıdaki karikatür: Zamanının mizah dergisi "**KELEBEK**"den alınmıştır. Sayı: 9, 7 Haziran 1923), sayfa: 6
Karikatür'ün üstündeki yazı: "TÜRK OCAĞI RESMİ KÜŞADİNDA"
Resimdeki kişiler: soldan sağa sırasıyla: Ferid Bey (Ahmed Ferit Tek), Akçura Bey (Yusuf Akçuraoğlu), Hamdullah Subhi Bey (Hamdullah Subhi Tanrıöver), Mehmed Emin Bey (Mehmet Emin Yurdakul). Bu dört zat fikirleriyle Türklüğe hizmetleri yanında Türk Ocakları Genel Başkanlığı da yapmışlardır. Müfide Ferid (Müfide Ferit Tek). Hanım yazarlarımızdan ve Ahmet Ferit Tek'in eşi, Vali Haydar Bey (Ali Haydar Yuluğ), İstanbul Valisi.

Türk Ocakları Kurultayı 1928

1924 yılı Türk Ocakları Kurultayı katılımcı listesi

قرنفره اعضاسی

آرتوین	رحمی بك	(طربزون) مبعوث
آطه	تریدجلال بك	(اورك سوزی) غزته‌سی صاحبی
آیدشیر	علاءالدین »	مطبوعات مدیرعمومیسی وکیلی
آقحصار	رشاد »	(صاروخان) مبعوث
آماسیه	فریدون فکری بك	(درسم) مبعوث
آنطالیه	آغا اوغلی احمد بك	(قارص) مبعوث
آنقره	غیاثی بك	(ازمیر) مبعوث
آیدین	دوقتور مظهر بك	(آیدین) مبعوث
آیوالق	حمدی بك	متبایق (آیوالق) قائمقامی
ادرمید	ثریا بك	(قره‌سی) مبعوث
ادرنه	فائق بك	(ادرنه) مبعوث
ازمیر	عواصف بك	(صاروخان) مبعوث
اسپارطه	حمدی بك	سابق (آیوالق) قائمقامی
استانبول	عبدالله صبری بك	(استانبول) مبعوث
اسکیشهر	آقیچورهاوغلی یوسف بك	(استانبول) مبعوث
اکودیر	اورخان سامی بك	(اکردیر) قائمقامی
العزیز	دوقتور صفوت بك	
المانی	سافی بك	(آطالیه) مبعوث
اودمیش	دوقتور مصطفی بك	
اولوبورلو	طلعت بك	صحیه وکالتی فنی مخصوص مدیری
ایبه‌بولی	محمد فواد بك	(قسطمونی) مبعوث
بالیکسر	نوری بك	(کوتاهیه) مبعوث
برغمه	عثمان زاده حمدی بك	(ازمیر) مبعوث
بایندر	نبی زاده حمدی بك	(طربزون) مبعوث
بروسه	دوقتور عثمان‌شوقی بك	یکباشی
بوردور	حسین باقی بك	(بوردور) مبعوث
بوزاوبوك	رفعت بك	آنقره ثونه خسته‌خانه‌سی اویرانوری
بولدان	مظهر مفید بك	(دکرلی) مبعوث
بیغا	ساچ رفعت بك	(بیغا) مبعوث
تکفور طاغی	عاتق بك	(تکفور طاغی) مبعوث
چهارشنبه	کامل بك	مطبوعات باش‌کاتبی
خربوط	جواد بك	بیطر یکباشی

دکرلی	نجیب علی بك	(دکرلی) مبعوث
دمیرجی	رشدی بك	معلم
دیار بکر	هارون علیه بك	محامی
زونغولداق	خلیل بك	(زونغولداق) مبعوث
سرای کوی	رضوان نافذ بك	معارف هیئت تفتیشیه رئیسی
سفلکه	حافظ امین افندی	(سفلکه) مبعوث
سوکه	خواجه اسعد افندی	(منتشا) مبعوث
سیتوب	کمال‌الدین سامی پاشا	(سیتوب) مبعوث
سیواس	مطلب بك	تحویس مدیر عمومیسی
صاری قامیش	حافظ طورغود بك	(سیواس) مبعوث
صالطی	جودت بك	آناطولی آژانسی مدیر معاونی
صندقلی	عزت‌علوی بك	(آفیون قره‌حصار) مبعوث
صوصغرلی	احسان بك	(جبل‌برکت) مبعوث
صومه	عاصم بك	(صاروخان) مبعوث
طرسوس	نیازی بك	(مرسین) مبعوث
طوسیه	راغب بك	(زونغولداق) مبعوث
عربگیر	حسین بك	(العزیز) مبعوث
عشاق	یوسف آتالای بك	(آقسرای) مبعوث
غربی قره‌آغاج	احمد هدایت بك	خارجیه مأمورلرندن
قارص	عمر بك	(قارص) مبعوث
قرق‌کلیسا	دوقتور فواد بك	(قرق‌کلیسا) مبعوث
قسطمونی	دوقتور فاضل‌برقی بك	(آیبیق‌سوز) غزته‌سی سرمحرری
قونیه	کاظم حسنی بك	(قونیه) مبعوث
قیصری	احمد بك	(قیصری) مبعوث
کوتاهیه	نورالدین بك	یکباشی
گوردوس	حق‌طارق بك	(گیره‌سون) مبعوث
مرسین	یوسف بك	(مرسین) مبعوث
مرعش	نصرت بك	دیوان‌محاسبات مراقبلرندن
مصطفی‌کمال پاشا	محی‌الدین‌پاشا بك	سابق (بروسه) مبعوث
وان	ناظم عطوف بك	اورتا تدریسات مدیرعمومیسی
یالواچ	مکرم بك	(اسپارطه) مبعوث
یکیشهر	احمد حمدی بك	اوقاف وکالتی محاسبه مدیری

23 Nisan 1924 Tarihinde Toplanan Türk Ocakları Birinci Kurultayına 71 Ocak Şubesinden İştirak Eden 64 Şube Murahhas Üyelerinin Ad ve Görevleri görülmektedir (21).

Türk Ocakları üyelerinin sahip olduğu üye kimlik örneği

Türk Ocağının üyelerine ve ocak yetkililerine verdiği hüviyet cüzdanı. Yukarıda fotokopisi sunulan hüviyet cüzdanı; Giresun Türk Ocağı Başkanı Aykut Albzade Muzaffer Bey'e aittir.

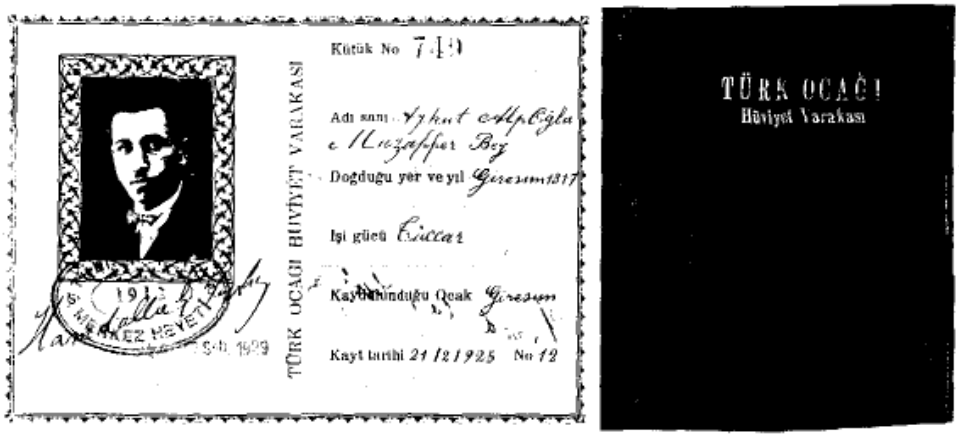

Giresun Türk Ocağı üyesi olan Aykut Alpoğlu Muzaffer Bey, Giresun Türk Ocağı İdare Heyeti üyeliği, İdare Heyeti Muhasebeciliğini ve bir süre de Giresun Türk Ocağı başkanlığı yapmıştır.
Aykut Alpoğlu Muzaffer Bey'in yazı devriminden sonra aldığı diğer bir **"Hürriyet Varakası"** görülmektedir.

Türk Ocakları üyelerinin Başvekil İsmet Paşa ziyareti 1930.

24 Nisan 1930 tarihinde toplanan ALTINCI TÜRK OCAKLARI KURULTAYI Azalarından Bir Grup Başvekil İsmet İnönü ile bir arada

Türk Ocakları Hars Heyeti üyeleri 1926.

EK – 9: TÜRK OCAKLARININ KAPATILMASI

CHF ÜÇÜNCÜ KONGRESİ YÜKSEK REİSLİĞİNE

10.4.1931 tarihinde Ankara'da toplanan Türk Ocakları kurultayının ocakların feshile Fırkamıza intikali hakkında vermiş olduğu kararın suretini bağlı olarak takdim ediyorum. Fırkamız kongresi tarafından bu mesele üzerinde yapılacak muamelenin tayin ve tesbitini tazimatımla reyi devletlerine arzederim efendim.

CHF Kâtibi Umumisi

Kütahya Mebusu

Recep (Peker)

Raporlar Tetkik Encümenin Rapor Suretidir

Merkez Heyetinin raporunu tetkik için ayrılan encümenimiz toplanarak bu vazifesini yapmış ve raporun icraattan bahseden kısımları üzerinde bir mütalea kaydına lüzum görmemiştir. Yalnız büyük Milli Reis tarafından gelen ve kurultayın fevkalade olarak toplanmasına esas sebep olan davete şükran ve şitap edilmesini heyeti umumiyenize teklife karar vermiştir.

Büyük Reisin bu arzularının vücut bulması için can atmayı biz yasamızın kâğıt üzerine çizdiği değil, Türk gönüllülerine yazdığı mefkûrenin tahakkukuna doğru atılmış en kuvvetli adımlardan biri sayarız. Encümenimiz kurultayın bu yolda bir karar alması için yasa ve kanun hükümlerini de tamamiyle müsait buluyor. Merkez Heyetinin daveti ile toplanmış ve Türk Ocaklarının intihabile gelmiş en büyük heyet olan ve cemiyetin (kanun ifadesiyle en yüksek merciini teşkil eden kurultayımız) Kanunu Medeni mucibince bir cemiyet kendisini feshe her zaman karar verebileceği için, Türk Ocakları Cemiyetinin de feshine karar verilebilir. Ve yine selahiyetli olan

bu kurultayın kabul edeceği bu karar ile bütün Türk Ocakları ve Merkez Heyetinin hükmü şahsiyetine nakil ve devredebilir.

Encümenimiz bütün Ocaklı kardeşlerimizi bu yeni çalışma zemininde ve mefkure etrafında daha ateşli bir şevkle daima beraber ve çalışmalarının feyizli neticeler ile kendilerini ve milleti bahtiyar görmek istediğini ifade ederek,

1. Türk Ocakları Cemiyetinin feshine,

2. Bu cemiyetin haiz olduğu bütün hakların bütün vecibeleriyle birlikte Cumhuriyet Halk Fırkasına devrine,

Karar vermesini arz ve teklif ederiz.[600]

Çine Murahhası	Gördes Murahhası	Kırklareli Murahhası
Reşit Galip Bey	Hakkı Tarık Bey	Dr. Fuat Bey
Denizli Murahhası		Senirkent Murahhası
Necip Ali Bey		Mükerrem Bey

[600] CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları, 10-18 Mayıs 1931.

EK – 10: TÜRK OCAKLARI KRONOLOJİSİ

İMPARATORLUK DÖNEMİ

24 Mayıs 1911 Tıbbelilerin Mektubu.

3 Temmuz 1911 ilk toplantı ve Dr. Fuat Sabit'in önerisiyle Türk Ocağı isminin benimsenmesi.

24 Kasım 1911 Türk Yurdu dergisi yayın hayatına başlar.

25 Mart 1912 kuruluş.

2 Eylül 1912 ilk şube olarak İzmir Türk Ocağının açılışı.

18 Mayıs 1913 Hamdullah Suphinin başkan seçilmesi.

28 Kasım – 5 Aralık 1913 İlk kurultay gerçekleştirildi.

1914 Bu yıl içinde 16 Türk Ocağı açılmış ve toplam üye sayısı 3binin üzerindedir.

14 Mart 1915 itibariyle Ocağın geliri 1974 lira 91 kuruş.

Mart 1916 itibariyle gelir 1634 lira 51 kuruş, şube sayısı 25 ve üye sayısı 2binin üzerinde.

17 Temmuz 1917 İsmet Paşa (İnönü) 2320 numara ile Ocağa üye oldu.

14 Haziran- 11 Temmuz 1918 II. Kurultay gerçekleştirildi.

18 Ekim– 1 Kasım 1919 III. Kongre.

16 Şubat 1920 İngilizler tarafından İstanbul Türk Ocağı kapatılır.

1920'de Hamdullah Suphi I. Meclise Antalya mebusu ve Maarif Vekili olarak girdi.

17 Ekim 1920 IV. Kongre yapıldı.

CUMHURİYET DÖNEMİ

Ekim 1922'den itibaren Ocaklar yeniden açılmaya başlar.

29 Aralık 1923 Umumi Kongre düzenlendi.

1923 itibariyle şube sayısı 60’.

23 Nisan 1924’te I. Kurultay yapıldı. Şube sayısı 71.

24 Nisan 1924 Mustafa Kemal kurultay delegelerine hitaben; yeni Türk devletinin kuruluşunda en çok Türk Ocaklarına güvendiklerini belirtir.

Ekim 1924 itibariyle Ocak sayısı 112

2 Aralık 1924 Bakanlar Kurulu kararıyla (117 numaralı kararname) Ocaklar kamu yararına çalışan cemiyet statüsüne alınmıştır.

23 Nisan 1925 II. Kurultay başlar. Merkez heyet bütçesi 48 bin lira olarak kaydedilir.

26 Nisan 1925 Mustafa Kemal ülkenin doğusunda Ocak şubesi olmamasını doğunun çektiği bir ceza olarak yorumlar ve bu bölgede Ocakların kurulması talimatını verdi.

3 Mayıs 1925 Bakanlar Kurulu tarafından Ocağa maddi yardım yapılması kararı alınması.

23- 28 Nisan 1926 III. Kurultay gerçekleştirilir. Şube sayısı 237, üye sayısı 30bin.

26 Şubat 1927 Dâhiliye Vekâleti Ocaklara maddi ve manevi destek verilmesi için genelge yayınlandı.

21 Mart 1927 Türk Ocakları Merkez Binasını temel atma töreni yapıldı.

23 Nisan -1 Mayıs 1927 IV. Kurultay. Yıl itibariyle mevcut şube sayısı 257. Bu kurultayda Ocak Yasasının 3. Maddesi; “Türk Ocağı devlet siyasetinde CHF ile beraberdir” şeklinde kabul edilir.

1927 CHF Kongresinde Ocakların CHF’nin hars şubesi olduğu beyan edildi.

23 Nisan – 1 Mayıs 1928 V. Kurultay. Kurultayda Merkez heyet aday listesi TBMM Başkanı, Başbakan, CHF Genel Sekreteri ve Ocak Başkanından oluşan bir komisyon tarafından belirlenmiştir.

Ağustos 1928 Ocaklarda yeni harf seferberliğinin başlaması.100’den fazla kurs açıldı.

1928 itibariyle Ocak şubelerinin toplam bütçesi yaklaşık bir buçuk milyon lira.

1929 açılan yeni Ocak sayısı 9.

24 Nisan 1930 VI. Kurultay düzenlendi.

30 Nisan 1928 medeni kanuna göre ilk nikâh kıyılma töreni Türk Ocağında gerçekleştirildi.

4 Şubat 1931 Mustafa Kemal Türk Ocaklarını CHF'nin hars şubesi olarak niteleyen konuşmasını yaptı.

18 Mart 1931 Ocakların CHF'nin kültür kuruluşları haline dönüşerek partinin şubesi olarak faaliyet göstereceği haberleri gazetelerde yer alır.

25 Mart 1931 Mustafa Kemal Ocakların CHF'ye katılması gerektiği yönünde bir açıklama yaptı; "Aynı cinsten olan kuvvetler, müşterek gaye yolunda birleşmelidir."

10 Nisan 1931 VII. Kurultay yapıldı. Şube sayısı 267, toplam üye sayısı 32bin.

10 Nisan 1931 Ocaklarının CHF'ye katılması ve bütün mallarının CHF'ye devredilmesi kararını tespit eden metin oy 238irliği ile kabul edildi.

19 Şubat 1932 Halkevleri faaliyete başladı.

ÖZET

Özdemirci, İlbey Cemal Nuri, İmparatorluktan Cumhuriyete Geçiş Sürecinde Devlet – Sivil Toplum İlişkisi; Türk Ocakları Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Mehmet Yetiş, 241 s.

Bu tez çalışmasında Osmanlı İmparatorluğunun II. Meşrutiyet deneyimine denk düşen son dönemi ile Cumhuriyet rejimi temelinde inşa edilen ulus-devlet Türkiye'nin kurulduğu Tek Parti Döneminde, 1912-1931 yılları arasındaki faaliyet süresi üzerinden, Türk Ocakları örneği ekseninde sivil toplumun devlet karşısındaki konumunun sorunsallaştırılmıştır.

Türk Ocaklarının hem İttihat ve Terakki hem de Halk Fırkası iktidar dönemlerinde sahip olduğu örgütlenme pratiği ve faaliyet etkinliği, devlet ile sivil toplum arasındaki ilişkinin Türk Ocaklarının içinde olduğu bir tartışma üzerinden incelenmesini mümkün kılmıştır.

Devlet – sivil toplum dikotomisinin, Türk Ocaklarının egemen sınıf ile ilişkileri bağlamında analiz edildiği bu çalışmada, sivil toplumun, iktidarın bağımlı sınıflar karşısındaki meşruiyetinin rızai yönünü inşa etmesi bağlamında iktidar tarafından hegemonik işlevlerle donatılmış şekilde açığa çıktığı savunulmuş ve Türk Ocakları ile iktidar arasındaki ilişki bu hegemonik ilişki ekseninde ele alınmıştır.

İki bölümden oluşan bu çalışmanın ilk bölümünde İttihat ve Terakki Dönemi devlet – sivil toplum ilişkisi ve ikinci bölümde ise Tek Parti Dönemi devlet – sivil toplum ilişkisi Türk Ocaklarının bu ilişkisellik bakımından kendini konumlandırdığı yer bağlamında incelenmiştir.

ABSTRACT

Özdemirci, İlbey Cemal Nuri, The State and Civil Society Relations in Transition Period of Empire to Republic; the Case of Turkish Hearts, Master's Thesis, Advisor: Assoc. Prof. Mehmet Yetiş, 241 p.

In this dissertation, the position of civil society in the face of the state was problematized over the operating period of Turkish Hearts between 1912 and 1931 which involves (ya da identifies da denilebilir burada) the time period between the Second Constitutional Monarchy experience in the final stage of Ottoman Empire and the Single-Party period which was built on a nation-state idea in conjunction with a Republic regime basis.

The organizational practice and operating effectiveness of Turkish Hearts, both in the Party of Union and Progress period and People's Party period, provided us to examine the relationship between the state and the civil society on the basis of an argument which includes the Turkish Hearts.

In this study, which analyzed the state- civil society dichotomy, in the context of the relationship of Turkish Hearts with the dominant class, it was argued that civil society was manifested by the ruler ship with the hegemonic functions as part of the construction of the consensual legitimacy of power on the face of the dependent-class; and, the relationship between the Turkish Hearts and the ruler ship was considered within this hegemonic relation.

This study consists of two parts; in the first part the relation between the state and civil society during the Party of Union and Progress period was examined and in the second part this relationship (state-civil society) was analysed among Single-

Party period within the context of the position of Turkish Hearts with regards to the state-civil society relationship.